

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Херсонський державний університет
Кафедра філософії та соціально-гуманітарних наук

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
Всеукраїнської науково-практичної конференції
«ДУХОВНА КУЛЬТУРА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ФІЛОСОФСЬКІ ТА
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ВИМІРИ»
27 жовтня 2016 року

Херсон – 2016

Рекомендовано до друку на засіданні кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук (протокол № 4 від 07 листопада 2016 р.)

Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради Херсонського державного університету (протокол № 5 від 28 листопада 2016 р.)

Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Духовна культура в сучасній Україні: філософські та психолого-педагогічні виміри»: Наукове видання / за ред. І. Є. Поліщук. – Херсон, 2016. – 186 с.

Збірник матеріалів є підсумком обговорення на Всеукраїнській науково-практичній конференції проблем розвитку духовної культури у сучасній Україні.

Цей збірник може бути рекомендований для бакалаврів, магістрантів та аспірантів, а також для самостійного вивчення вказаної проблематики.

ЗМІСТ

Секція: Історико-філософські виміри духовної культури

Поліщук І. Є. Етика та естетика: проблеми теоретичного дослідження і викладання в сучасному українському університеті.....	5
Недзельський К. К. Соціополітичний вимір буття особистості і проблеми вираження її духовної природи.....	16
Герінбург О. В. Патріотизм як складова духовної культури сучасної української молоді.....	29
Сапельняк Т. І. Реалізація державної політики у сфері культури в незалежній Україні.....	38
Петрик А. М. Роль релігійного виховання у процесі формування української національної свідомості в добу раннього Гетьманату (1648-1700 рр.).....	48
Корунчак Л. А. Морально-етичні чинники в процесі відбору правових норм.....	56
Гришанов І. В. Логіко-методологічні та соціологічні аспекти модельного опису знання.....	63
Галіченко М. В. Перспективи розвитку української цивілізації у ХХІ столітті.....	76
Татарченко О. Б. Православна культура Херсонщини в умовах радянської антирелігійної політики повоєнних років.....	84

Секція: Психолого-педагогічні виміри духовної культури

Александрова Г. М. Екзистенційна парадоксальність концептуального зв'язку «Честь–смерть».....	90
Корольова І. І. Особистісне самовизначення майбутніх менеджерів освітньої галузі у системі морально-ціннісних орієнтацій.....	100
Шипко А. Л. Становлення духовності особистості у соціокультурному просторі.....	106
Чабан Н. І. Духовно-культурні засади української мовної підготовки іноземних студентів.....	115
Щербина В. Ю. Специфіка духовного розвитку особистості у сучасній сім'ї.....	123
Саннікова Т. В. Зміст та засоби духовно-морального виховання школярів у сучасній Україні.....	132
Карсканова С. В., Громова К. А. Погляди В. О. Сухомлинського та проблеми сучасної інклюзивної освіти.....	136

Семанчина В. О. Культурна складова професійної діяльності керівника.....	146
Сотер М. В. Духовна культура особистості як основа міжкультурної комунікації.....	154
Семків А. В. Формування духовно-моральних ціннісних орієнтацій майбутніх вчителів-словесників у професійній підготовці.....	163
Токарева О. В. Духовна культура як складова мовленнєвої культури майбутніх фахівців морської галузі.....	173
Кобильнік Л. М., Хомула Ю. М. До проблеми аксіологічних настанов особистості.....	180
Відомості про авторів	185

ЕТИКА ТА ЕСТЕТИКА: ПРОБЛЕМИ ТЕОРЕТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ВИКЛАДАННЯ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Поліщук І. Є.

Херсонський державний університет

Істину, добро та красу філософи з давніх часів вважали цінностями, які складають основу духовності. Вони є гармонійно пов'язаними, такими, що суттєво впливають одна на одну, зберігаючи при цьому свою унікальну неповторну природу. Можливості людини формувати та розвивати свою духовну сутність існують саме завдяки цим цінностям.

Питанням істини, її пошукам і критеріям в давній і сучасній філософії присвячена достатня кількість теоретичних праць, які демонструють постійний рух філософської думки в розв'язанні епістемологічних питань. Дещо складнішою є ситуація із сучасними розробками в галузях етики та естетики. Однак слід відзначити, що етичні та естетичні проблеми нерідко займали найвищі щабелі у філософських системах минулого, у творах як раціоналістів, так і ірраціоналістів (достатньо пригадати класичну та некласичну німецьку філософію).

В ХХ столітті, вельми бурхливому, переповненому трагічними для людства подіями, західна етична думка продовжує розвиток, реалізуючись в концепціях А Швейцера, М. Бубера, екзистенціалістів, неофрейдистів та ін.

Сучасна ж естетична думка найчастіше заглиблюється в царину художньо-естетичних проблем, нерідко поєднуючись із мистецтвознавством. Але, на жаль, етичні та естетичні питання не отримали глибокої теоретичної розробки в творах вітчизняних авторів. Робляться спроби виправдати таку ситуацію посиланнями на кризові явища в українському суспільстві, прагматично налаштовані соціальні інститути, егоїстичну сутність пересічного громадянина в жорстких умовах боротьби за виживання. Але не піднімаючи рівень теоретичних праць, рівень етичної та естетичної освіти, морального та

естетичного виховання молоді видається неможливим подолання регресивних суспільних процесів і явищ та припинення духовної деградації індивіда.

Не ставлячи за мету статті спеціальний розгляд сучасних теоретичних здобутків вітчизняних авторів, доводиться констатувати низький статус етики та естетики. Принцип «зачарованого кола» діє в повну силу: слабкі соціальні та індивідуально-особистісні запити, слабка потреба людини в розумінні та чуттєвому сприйнятті добра і краси не стимулюють теоретичну думку, а нечисленні етичні та естетичні теоретичні розробки не мають суттєвого впливу на масову та індивідуальну свідомість. Слід визнати, що складна ситуація існувала і раніше, за радянських часів, коли так звані марксистсько-ленінська етика та марксистсько-ленінська естетика урочисто проголошували позбавлені чуттєвості, індивідуально-особистісного змісту об'єктивні («прописні») моральні істини та способи «правильного» (ідеологізованого) сприйняття витворів мистецтва. В якості прикладу пригадаємо, що у 70-80-ті роки ХХ століття в Україні найбільш яскравими в галузі естетичної теорії вважалися монографії А. С. Канарського, присвячені діалектиці естетичного процесу [3]. Навіть в цих працях талановитого філософа відчутний тотальний вплив радянської ідеології, достатньо пригадати деякі авторські думки: «Формування універсальної чуттєвої культури передбачає виключно високу розвинутість продуктивної праці, ступінь усупільнення засобів виробництва, рух духовності людини до її постійної творчої самореалізації» [3, с. 185]. Автор далі пише про прагнення мистецтва набути свою «прикладну» форму виразу, зняти з живого слова, інтонації і моменту дії (художня література, музика і живопис) їх опосередкований прояв через друк, звук, фарби, тобто про повертання слова, інтонації і дії людини до дійсної безпосередності [3, с. 185]. Сьогодні ми з подивом сприймаємо подібну утопію, оскільки розуміємо, що мистецтво не може повернутися до виконання виключно прикладної функції, як і в цілому художня свідомість не може перетворитися у своєрідну виробничу силу суспільства, як про це пише А. С. Канарський [3, с. 181]. Подібна вульгаризація, що виводить мистецтво виключно із трудової діяльності та в неї його ж прагне

повернути, нівелює людський дух та його вищі прояви. Зазначимо, що західні філософи ХХ століття – Тейяр де Шарден, Е. Кассіер, Л. Мемфорд категорично не погоджуються з тим, що свідомість та її прояви – естетичні, моральні, релігійні мають в якості джерела виробничу діяльність, техніко-технологічний процес. Отже, сьогодні необхідно більш глибоке осмислення специфіки морального та естетичного, що мають різнобарвні чуттєві та мисленнєві прояви в усіх сферах людської життєдіяльності. Звісно, трудова діяльність має приносити моральне та естетичне задоволення, але людина завжди повинна мати почуття власної гідності, відчуття свободи, сенс життя, совість, сором, а також почуття прекрасного, насолоду від життя загалом. Ці зауваження, звісно, потребують подальшого обговорення.

Відзначимо деякі позитивні зрушення в розвитку етичної та естетичної теорії. Українські філософи досліджують етичні вчення в Україні (В. Горський, В. Нічик), питання зв'язків етики з політикою та ідеологією (В. Лісовий), питання екологічної етики (М. Кисельов), сучасні художньо-естетичні теорії, мистецтво (Л. Левчук та ін.). Особливою глибини розробка етичних питань набула в філософській творчості В. Малахова.

Розглянемо далі питання щодо використання етичних та естетичних вчень минулого і сучасності у навчально-виховному процесі українського університету. Слід зазначити, що впродовж останніх десятиліть ситуація з етичною та естетичною освітою є вкрай серйозною і навіть небезпечною. Дисципліна «Етика та естетика», яка в 90-ті роки та на початку 2000-х років викладалася у вишах, сьогодні прибрана з навчальних програм багатьох напрямів підготовки. У Херсонському державному університеті ця дисципліна викладається тільки для студентів культурологів. Не приймаючи ідею об'єднання етики та естетики в єдиний предмет, ми, однак, вимушені сьогодні взагалі викладати питання етики та естетики в межах нормативної дисципліни «Філософія» (присвячуючи їм лише декілька лекційних та семінарських занять).

Між тим сьогодні здійснюється майже тотальна прагматизація освітнього процесу, переведення його на напрями вузької спеціалізації в бакалавріаті, програми яких, на наш погляд, практично не включають дисциплін, що мають творчий та гуманістичний зміст. Не кращої є ситуація в магістратурі, яка слабо орієнтує студента на універсалізм дослідника, здатного творчо працювати в руслі різних наукових програм, традицій, міждисциплінарних галузях та глибоко усвідомлювати настанови професійної етики вченого. Доречно пригадати дотепний афоризм із опусів так званого Козьми Пруткова: «Спеціаліст подібний флюсу, повнота його однобічна». Вважаємо, що звуження знань і навичок випускника університету можна подолати шляхом розвитку його творчих здібностей, самостійного критичного мислення та розвинутої здатності чуттєвого осягнення світу в різноманітті його проявів. Далеко не останню роль у цьому процесі належить філософії як базовій дисципліні, а також етиці та естетиці. Сенс у включенні цих дисциплін (причому бажано як окремих, а не «етики та естетики»), зокрема на педагогічних спеціальностях, полягає ще й в тому, що у багатьох школах, ліцеях, коледжах передбачено їх вивчення. Постає питання щодо якісного забезпечення викладання, але оскільки таких предметів в більшості вузів педагогічного спрямування не існує (а нечисленні філософські факультети університетів країни не готують шкільних вчителів!), то найчастіше етику та естетику викладають в школі за остаточним принципом, тобто ті вчителі, незалежно від спеціалізації, кому не вистачає навчального навантаження. Автор цієї статті мала повний досвід спілкування з вчителями етики під час викладання спецкурсу «Етика» в регіональному інституті післядипломної освіти (на початку 2000-х років) і переконана в недостатньому теоретичному рівні вчительської підготовки та шкільних підручників з цього предмету. Слід однак відзначити, що вітчизняними філософами з часів незалежності України були написані та видані нові підручники та посібники як з етики так і з естетики. Перш ніж зупинитися на змісті навчального матеріалу деяких з них, зазначимо, що ми дотримуємося позиції щодо неможливості повного отождоження етики та естетики з наукою.

Не заперечуючи важливості тлумачення певних змістовних і структурних компонентів етики та естетики з наукових позицій, зокрема можливості використання деяких наукових підходів, у цілому підкреслимо дещо небезпечні результати науковоподібності етики та естетики. Якщо етика та естетика – суто науки, то необхідно чітко визначити закони, насамперед «закони добра і краси», застосовувати суто наукові методи, здатні ці закони відкрити та дослідити. (Пригадаємо, що «закони краси» в свій час шукали та немов би знаходили радянські естетики-«природники»). Необхідно також чітко визначити структуру, функції, акцентувати суто практичні аспекти.

Але етика, є насамперед практичною філософією (Арістотель) та моральною філософією (В. Соловйов). Дозволимо собі нагадати позицію В. Малахова, який зазначає необхідність при вивченні окремих, зокрема практичних аспектів етики деякої попередньої обізнаності в галузях сучасної філософської думки, історії філософії та етики [5, с. 4]. Замість цього у вузівській практиці на перший план подекуди виходять, наприклад, різні професійні етики, теорії морального виховання (хоча вони є лише практичними аспектами етичної теорії).

Зробимо короткий критичний огляд сучасної навчальної літератури. На високу оцінку заслуговують навчальні посібники з етики, а також з етики спілкування В. Малахова, які мають глибокий філософський зміст. Засвоєння теоретичного змісту етики у викладенні цього теоретика потребує достатньо високого рівня загальнонаукової та філософської підготовки та культури діалогу. Автор підкреслює необхідність формування здатності до самостійного відповідального осмислення відкритих проблем і зазначає: «Брак справжнього проникнення в суть зазначеної проблематики (*питань етики спілкування* - тут і далі курсив наш. – І. П.) не може бути компенсований повсюдним розповсюдженим діалогічно-комунікативною термінологією, що ми спостерігаємо нині [5, с. 4]. Тобто сенси, сутності не можуть бути знецінені при застосуванні конкретних понять, понять-образів. В. Малахов активно виступає також проти нівелювання самого поняття «діалог». Етика у автора – філософія діалогу.

Історико-філософське дослідження В. Малаховим діалогічної концепції М. Вебера, діалогічного підходу до інтерсуб'єктивності Е. Гуссерля, М. Гайдеггера, діалогічних ідей екзистенціалізму, персоналізму, М. Бахтіна, положень «асиметричної етики Е. Левінаса справляють вельми глибоке враження як з точки зору змісту, так і з точки зору способу викладення матеріалу. Етика спілкування розуміється і як наука, і як мистецтво в єдності раціональних та ірраціональних складових, що важливо для проникнення в сутність «тонких» духовних утворень.

Таким чином, можна констатувати, що у вітчизняній навчальній літературі 2000-х років етичного спрямування окреслилося деяке зрушення в бік розуміння необхідності суб'єкт-суб'єктних діалогічних відносин з читачем замість суто стверджувального «правильного» способу подання навчального матеріалу. Бажано, щоб фахівці, які беруться за складну справу написання підручників і посібників з етики або естетики, пам'ятали слова В. Малахова щодо основного змісту предмету естетичної дисципліни: предметом розгляду «не будуть ані конкретні приписи...ані способи обґрунтування таких приписів...[5, с. 4]. Отже, ми повинні запрошувати читача до діалогу, до внесення своїх смислів у тексти, тобто виховувати філософську людину – співтворця духовних цінностей.

Це, безумовно, не означає повну відмову від існуючих до сьогодні загальноприйнятих формальних норм і стандартів написання підручника (посібника). Глибоко поважаючи Т. Куна, який підкреслює необхідність традиційного (нормативного) підходу до написання будь-якої дисертації або підручника, зазначимо, що підручник з деяких соціально-гуманітарних дисциплін, зокрема з етики або естетики, не може копіювати структури і методи дослідження, запропоновані вченими-природознавцями, юристами, економістами, фахівцями техніко-технологічного профілю, предмети яких вимагають аргументованого чіткого і послідовного мислення. (Дозволимо собі при цьому зауважити, що певний методологічний сумнів щодо жорстких формулювань, визначень, жорсткої формальної логіки сьогодні є достатньо

розповсюдженим в західній методології науки та конкретно-наукових дослідженнях, в тому числі і в навчальній літературі).

Пригаданий нами посібник В. Малахова в якості прикладу гармонійного поєднання змісту і форми є скоріш виключенням, аніж правилом у вітчизняних навчальних розробках. Діалог як спосіб спілкування зі студентом, спосіб знаходження найбільш оптимальних висновків етичного спрямування практично відсутній в інших виданнях. Якщо відкрити підручники з естетики, то побачимо аналогічну ситуацію. Задамо питання: чи зрозуміє студент зміст предмету естетики у такому формулюванні: естетика - це *наука* про естетичне в дійсності, про сутність і закони естетичної свідомості, пізнання і естетичну діяльність людини, наука про загальні закони розвитку мистецтва [1]. Принцип логоцентризму вимагає в подальшому викладенні матеріалу визначення сутності цих законів, але, це звісно, неможливо. Чи може чуттєве, інтуїтивне, що є способом естетичного відношення людини до світу, підпорядковуватись стійкому всезагальному закону? Крім того деяким авторам посібників з естетики слід було б познайомитись з основами синергетики, яка розглядає світ як сукупність нелінійних процесів. І тоді в сучасних підручниках естетики (2007 р.) не зустрічалися б промарксистські міркування щодо існування в межах однієї суспільно-економічної формації різноманітних методів художньої творчості [1, с. 60]. В тому ж виданні знаходимо не менш загадкову як для студентів, так і для викладачів, тезу: «Сьогодні вітчизняної естетичної думки визначено формуванням постмодерністського і постструктуралістського напрямів, що свідчить про «кризову свідомість», яка виникає в умовах вичерпаної онтологічної і гносеологічної культурної парадигми Нового часу [1, с. 69]. Студентам ця теза буде видаватися вельми абстрактною, дослідники і викладачі розуміють, що сьогодні нечисленні естетичні розробки в Україні визначних напрямів особливо не дотримуються, яскравих проявів не мають, а певна вичерпаність онтологічної і гносеологічної культурної парадигми Нового часу виявила себе ще за часів А. Шопенгауера та Ф. Ніцше. Не менше зауважень викликає і зміст посібника Л. Т. Левчук та О. І. Онищенко «Основи

естетики» (2006 р.), що адресований учням 10-11 класів, який, по-перше, не ретельно вичитаний авторами. Розділ 2 має назву «Розвиток проблематики науки в історії естетики» (?). Одна з частин посібника має назву «Естетика як культуротворча наука» без пояснення в тексті такого незрозумілого учням та недоведеного теоретичного формулювання. Інша частина – «Мистецтво в структурі естетичної науки». Тут можна поставити під сумнів логіку самого формулювання «*мистецтво в структурі науки*» (?). Висновки за розділами сутнісного естетичного змісту не мають, наприклад, висновок з естетики доби Відродження – «опора на принцип гуманізму» (і це все!). Слушним, безумовно, є наведення міркування О. Баумгартена про «двопредметність» естетичної науки, з яких одна тяжіє до філософського знання, а друга – до мистецтвознавства [4, с. 52]. Однак найчастіше «перший» предмет – естетику як філософську галузь сучасні підручники суттєво недооцінюють. Як і в попередньому посібнику тут зустрічаються застарілі положення, наприклад, що у межах «марксистської філософської концепції естетики визначається як наука, що вивчає природу, загальні закони і закономірності естетичної діяльності людини і суспільства» [4, с. 64]. Незрозуміло також, в чому власно естетичний зміст деяких контрольних питань до розділів, наприклад, «Коли була заснована Києво-Могилянська академія?», «Як ви розумієте поняття «філософія серця»? Навіщо пропонувати школяру тезу вельми сумнівного змісту «Хоча виокремлення естетики з меж філософії почалося ще з часів О. Баумгартена, проте *остаточного розриву з філософією не відбулося ще й досі*» [4, с. 72]. Складається враження, що автори посібника, до речі вельми поважні філософи за освітою і фахом, так і мріють про цей остаточний розрив. Що ж, якщо він станеться, то естетика має шанси перетворитися в суто наукоподібну, а не наукову дисципліну, бо чуттєве індивідуальне-особистісне забарвлення естетичного (смаків, почуттів, цінностей, ідеалів) не піддається розгляду з позицій суто раціонального мислення, суто наукоподібному «розтину». Наша точку зору, можливо, не отримає розуміння та підтримки більшості естетиків, мистецтвознавців, але є, наприклад, питання, чому при вивченні літературного,

музичного чи іншого мистецького твору викладач наголошує саме на аналізі як методі дослідження? Аналіз здатний лише штучно розчленувати, розкласти ціле на частини і дослідити їх поза цілісністю, поза тими інтегративними і чистим розумом невловимими якостями, властивостями і, найголовніше, образами, сенсами. На жаль, у вітчизняній естетичній теоретичній і навчальній літературі зустрічається так багато промарксистських міркувань, що спрощують естетичні феномени, хоча в сучасній західній естетиці існують достатньо глибокі розробки феноменологічного, екзистенційного, герменевтичного, психоаналітичного спрямувань.

Повертаючись до посібників з етики, зазначимо схожу з естетикою схоластичність і наукоподібність в побудові матеріалу та формулюваннях основних проблем і категорій. В посібнику з етики авторського колективу за ред. В. О. Лозового (2007 р.) знаходимо міркування стосовно того, що «соціально-моральна поведінка має свою чітку логіку...» [2, с. 9]. Хіба поняття «моральне» потребує уточнення через «соціальне» і хіба поведінка людини (а не кіборга!) відрізняється чіткою логікою? Незрозуміло також, чому в структурі підручника історія естетичної думки займає не перше, а останнє місце, аж після теорії морального виховання та професійної етики? Хіба не з філософії етика виокремлювалася в більш-менш самостійну галузь? На наш погляд, в підручниках і посібниках філософська сутність етики має бути показана більш ґрунтовно.

Бажаючи закінчити короткий огляд навчальної літератури 2000-х років із констатацією позитивного в змісті та способі викладення матеріалу, відзначимо написаний на достатньо високому професійному рівні посібник з етики М. Тофтула (2005 р.). Автор розглядає етику насамперед як галузь філософського знання, визначає зміст категорій етики, в достатньому для навчання обсязі дає інформацію щодо історії етичних вчень, зокрема в Україні, розкриває питання походження, функцій моралі та основних етапів її історичного розвитку.

Змістовний обсяг навчальної дисципліни, на жаль, не дозволяє автору посібника глибоко розкрити зміст моральних відносин в різних сферах людського буття, однак окреслення їх основних рис і особливостей дає можливість зорієнтувати студентів різних напрямів підготовки на подальше вивчення етики відповідного професійного спрямування (юридичної, медичної, етики бізнесу, науки, тощо).

Таким чином, незважаючи на певний схематизм і надмірну дидактичну акцентованість матеріалу, зміст даного підручника складає хороше враження.

Зробимо деякі висновки, що стосуються насамперед нашого університету. По-перше, є сенс винести на обговорення на науково-методичних радах, випускових кафедрах питання етичної та естетичної освіти в університеті, враховуючи її можливості відгравати значну роль у підвищенні рівня творчого мислення, професійної етики та чуттєвої культури майбутнього фахівця. Бажано через управління освіти вивчити запити з боку загальноосвітніх шкіл, коледжів, ліцеїв стосовно забезпечення викладання етики та естетики на високому професійному рівні та обговорити можливості введення спеціалізацій з цих дисциплін на деяких педагогічних спеціальностях (наприклад, на напрямах підготовки «Історія», «Українська мова і література», а не тільки на спеціальності «Культурологія».

По-друге, викладачам дисциплін «Філософія», «Історія української культури» слід переглянути навчальні програми і по можливості розширити та поглибити зміст питань етики та естетики, проводити колоквіуми, розробити спеціалізовані завдання для самостійної роботи студентів. Необхідно продумати також тематику виховних заходів за участю викладачів загальноуніверситетських кафедр.

Сподіваємося, що наполеглива робота з боку викладачів допоможе студенту зрозуміти необхідність та відчути внутрішню потребу в становленні себе як яскравої індивідуальності, інтелігентної, високоморальної та естетичної людини, що вміє цінувати і творити в світі добро і красу.

Список використаної літератури:

1. Естетика : Навч. посіб. / М. П. Колесніков, О. В. Колеснікова, В. О. Лозовой та ін.. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 208 с.
2. Етика : Навч. посіб. / В. О. Лозовой, М. І. Панов та ін., за ред. проф. В. О. Лозового. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 224 с.
3. Канарский А. С. Диалектика эстетического процесса. Генезис чувственной культуры / А. С. Канарский. – К. : «Высшая школа», 1982. – 192 с.
4. Левчук Л. Т. Основы эстетики: Навч. посіб. / Л. Т. Левчук, О. І. Онищенко. – К. : Вища школа, 2006. – 271 с. (для учнів 10-11 кл.).
5. Малахов В. А. Етика спілкування : Навч. посіб. / В. А. Малахов. – К. : Либідь, 2006. – 400 с.
6. Тофтул М. Г. Етика : Навч. посіб. / М. Г. Тофтул. – К.:Видавничий центр «Академія», 2005. – 416 с.

СОЦІОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР БУТТЯ ОСОБИСТОСТІ І ПРОБЛЕМИ ВИРАЖЕННЯ ЇЇ ДУХОВНОЇ ПРИРОДИ

Недзельський К. К.

Херсонський державний університет

Принаймні з часів Аристотеля, який визначив людину як “соціополітичну істоту”, відомо, що людина не може існувати поза соціумом, а в сучасному розумінні, – і поза політикою. Коли ми поставимо собі питання, яке значення має соціополітичне середовище в духовному житті людини, то виявиться, що відповідь на нього не може бути категорично однозначною. У Сартра знаходимо короткий, дещо приголомшуючий у першому прочитанні, вислів “Пекло – це інші”. Попри гірку правду цього висновку відомого французького екзистенціаліста, цілком природно виникає й почуття протесту проти нього.

Навряд чи Сартра можна звинувачувати у мізантропії, – ні, він не закликає змиритися з цим, інакше виглядав таким собі Пейсітанатосом – сумнозвісним давньогрецьким проповідником смерті. Він виходить тут із принципової ворожнечі суспільства і особистості, що вважається ледь не заповіддю езистенціалізму. Підкреслюючи у такий спосіб гостроту проблеми існування людини в сучасному бездуховному світі, Сартр воліє щоб людство замислилося над тим, що так не повинно бути, і ми, люди, маємо щось робити, щоб можна було сказати “Рай – це інші”. Якби суспільство складалося з одних лише невинних егоїстів-індивідів, то вони давно б знищили себе у “війні всіх проти всіх” (Гоббс). Але, на щастя, руйнівна дія егоїстів нівелюється консолідуючою дією альтруїстів. Тому Сартр правий, але тільки коли йдеться про соціум, з якого вихолощено духовність; коли, інакше кажучи, цей соціум становить атомізовану сукупність індивідів, кожний з яких виживає як може, у тому числі й за рахунок “іншого”.

Ісус Христос в своїй знаменній Проповіді на Горі визначає інший, ніж у Сартра-атеїста, вектор розгляду цієї проблеми: *від себе* проводити оцінку

морального стану спільноти, а відтак з себе самого почати шлях до перетворення себе з індивіда, керованого егоїстичними інстинктами жадання слави і безмежного багатства, у духовно зрілу особистість. Для когось інший – це “Я”, тому неминучою буде відповідна реакція “іншого” на мене, коли дізнається і усвідомить, що моє, центроване на самому собі “Я”, вважає його, як “іншого” причиною свого пекельно важкого життя. Тут від злагоди у суспільстві до стану “війни всіх проти всіх” один лише крок.

Тому гуманізм сартрівського екзистенціалізму в даному випадку стосується передусім проблеми контексту, того соціального середовища, в якому існує індивід. Тут доречно було б нагадати постановку цієї проблеми у Піфагора: коли його учень Ксенофіл запитав, як найкраще виховувати свого сина, той відповів: “Народити його в державі, котра шанує благі закони” (Диоген Лаерцій, кн. VIII, п. 16). Невідомо як сприйняв цю відповідь Ксенофіл, але логічно виглядало б, якби він запитав Піфагора ще й про ті передумови, які зумовлюють пошану людей до моральних принципів і справедливих законів у їхній державі. Певно, що правовий і етичний нігілізм існує в конкретних головах людей, а не в якомусь абстрактному вигляді в державних структурах.

Однією з найскладніших проблем, яке суспільство має вирішити на користь духовного розвитку особистості, є проблема співвідношення політики і моралі. Своєрідне її вирішення можна знайти у праці “Про град Божий” представника західної патристики Августина Блаженного, який не лише знаходив виправдання для існування жорстокої і несправедливої земної влади, але й вважав її богоугодною з причини природної гріховності людей. Тож закохана сама у себе влада, яку богослов називає “зборищем шахраїв”, виконує цілком благородну функцію, – “відплачує” народним масам, що впали у тяжкий гріх тим, на що вони заслужили у Бога. Тобто, іншими словами, люди мають таку світську владу, на яку заслужили. Пізніше, в добу Відродження італієць Ніколо Макіавеллі спробує теоретично обґрунтувати можливість використання правителем аморальних засобів по відношенню до підлеглих, пояснюючи це їхньою моральною зіпсованістю.

Соціальна філософія Августина (Макіавеллі) ставить в пряму залежність режим державного правління від духовного стану суспільства. Тут навіть не в принципі припускається надання самій державі функції морального очищення суспільства, – тільки “град Божий”, тобто християнська Церква є шляхом до спасіння людських душ. Ідея Августина, взагалі християнської моралі радикально повертає цю проблему всередину самої людини, у вимогу творити себе як особистість духовну. З огляду на таку позицію не державі належить пріоритет у створенні належних умов для розвитку духовної особистості, а на саму людину покладається уся відповідальність за її нездатність утримуватись від принад земного світу, а відтак і перетворення себе у високоморальну і свідому духовну особистість.

Звернемося до нашого вітчизняного мислителя Станіслава Оріховського-Роксолана (1513 – 1566), якого у галузі філософії найбільше цікавили питання етики та політики. Якщо на Заході від Н. Макіавеллі до Т. Гоббса, А. Сміта і Мандевілля йде думка про те, щоб поставити невинуватий егоїзм людини на службу суспільству, то зовсім іншої, можна сказати діаметрально протилежної позиції дотримувався український мислитель Станіслав Оріховський-Роксолан), що жив в ту ж епоху, що й Макіавеллі. Він взагалі не ставить питання про те, у який спосіб король може отримувати зиск від егоїзму свого найближчого оточення, а закликає просто позбавлятися від них: “Остерігайся зажерливих і не довіряй їм керівних посад в республіці. ...Треба, щоб ніхто на чуже не зазіхав, хто своє витратив. Інакше з’являться в республіці хитрощі, обман, зрада, грабунки, чвари, насилля над слабшими” [3, с. 126]. Тож наш співвітчизник саме на правителя покладає функцію очищення влади від аморальних чиновників й розуміє, що вони мають бути живим прикладом бездоганно моральної поведінки для низів. Це радикально розходиться з принципами організації владних відносин макіавеллізму й ближче до того, що пропонував ще китайський мудрець Конфуцій, котрий закликав правителя подавати самому приклад позбавлення егоїстичних прагнень, адже для підлеглих він має слугувати надихаючим на виправлення взірцем поведінки. “Коли правитель

виправляється, хто ж з підлеглих не наслідуватиме його?” – ставить риторичне запитання Конфуцій. Глибоко усвідомлюючи свою роль як радника короля, Оріховський наставляє його: ““Моє” і “твоє” – два джерела всякої незгоди в суспільстві. ... Отож аби королівство було здоровим, твої сенатори не повинні застановлятися на “моє” і “твоє” [3, с. 127]. В сучасному тлумаченні це проблема відокремлення політики від бізнесу, яку наша нинішня правляча верхівка ніяк не може вирішити, а може підсвідомо протидіяти цьому, відтак приймаються закони, які працюють не на користь усього суспільства, а лише на інтереси невеличкої купки олігархів.

Рішуче виступає проти ставлення до політики як до справи апіорі аморальної й український філософ ХХ ст. в діаспорі Іван Мірчук. Однозначно визначаючи себе у питаннях моралі кантіанцем він роз’яснює, що моральна оцінка стає необхідним компонентом всяких проявів життя, якщо ми хочемо залишитися в межах культури. “Тому і нашою метою не може бути стан людства, в якому політика існувала би побіч етики, як незалежний від неї фактор” [2, с. 315]. Відтак маємо прагнути, стверджує український мислитель, щоб політика стала моральною, і робимо це не через вплив, який етика має в останні часи на соціальне життя, а з глибокого переконання, що поступ культури можливий тільки тоді, коли всі прояви людської діяльності опиратимуться на цій твердій основі, якою є мораль. “І навіть, якби цілий світ дотримувався інакших поглядів, таке твердження є для нас аксіомою, від якої не думаємо відступити ані на крок” – категорично заявляє І. Мірчук. [2, с. 315]. Приймаючи точку зору І. Канта (що йде ще від Сократа), що саме висока моральність є першоосновою процвітання держави, він закликає не розглядати в якості мірила культури будь-якого народу ані мистецтво, ані науку, – “ним є лише етичний вплив, який вони мають на широкі маси, на їх спосіб мислення, дає їм щойно ознаку правдиво-культурних цінностей Звідси й висновок, що не може бути в державі іншого більш важливого завдання, ніж плекати етичну свідомість мас, а її представники, політики, “повинні керуватися моральними законами в тій самій мірі як і приватна особа” [2, с. 316].

Можна наводити й інші приклади з нашої вітчизняної соціологічної думки, які підтверджують, що вона стоїть ближче до “філософії серця”, аніж до західного холодно скалькульованого раціоналістичного утилітаризму, який припускає можливість використання задля процвітання держави “усе людське” – і моральне, і аморальне, як чесноти мужності і справедливості, так і інстинкти жадоби багатства і слави. Зокрема слушно застерігав українців відомий державний діяч і соціальний філософ В. Липинський від покладання надто великих надій на адміністративні, каральні методи у боротьбі зі зловживанням владою на користь особистих інтересів й на шкоду державі. Пріоритетну роль в очищенні як влади, так і підлеглих від “егоїзмів” він відводить українській Церкві, тобто знову ж таки наголошує на пріоритетності моралі як конституюючої духовність форми суспільної свідомості. Так само свого часу й французький просвітник Вольтер переконував, що політик, який немає в душі Бога, а відтак нічого не боїться у своїх діях, здатен натворити лиха для цілого народу своїм “безбожним” правлінням. Але ж в сучасній українській державі й сама Церква в її православних відгалуженнях потребує морального очищення, тому ця ідея Липинського не може бути прийнята нами беззастережно. Зауважимо, що ця вітчизняна “кордоцентрична” лінія вчення про духовність людської особистості стоїть близько до того напрямку, який в сучасній західноєвропейській філософії виступає під іменем персоналізму у самому широкому значенні цього терміну, про що йтиметься далі.

Західна соціально-політична думка з часів К. Маркса не залишається на місці й намагається усунути протиріччя буржуазного способу виробництва, основне з яких – руйнівний вплив на моральну свідомість широких мас, а відтак і на усю духовність європейської спільноти. Всупереч поширенню технократичних та сцієнтичних ідей, виникає цілий спектр філософських течій, які можна підвести під загальну назву персоналістичних течій, – власне персоналізм, а також екзистенціалізм (особливо його релігійні відгалуження), “гуманістична психологія” (зокрема А. Маслоу), певною мірою неокантіанство, сучасна філософська антропологія (Шелера та Гелена), неотомізм тощо.

Немає ніякої випадковості у тому, що виникнення цих течій співпадає з виникненням кривавих тоталітарних режимів ХХ ст. – запеклий ворога будь-якої духовності, утискувача усіляких невід’ємних прав і свобод людської особистості. А духовний стан суспільства визначається не інакше як через певну сукупність духовності окремих його одиниць – людських особистостей. Тому цілком закономірно, що проблема духовної природи людської особистості, її свободи стає першорядним предметом розгляду західноєвропейських мислителів ХІХ століття, але з особливою напругою актуалізується у ХХ столітті. Її персоналістичні течії виникають як антитеза тим напрямкам філософії, котрі розглядають людину переважно з точки зору виконання нею соціальних і політичних функцій. Для нинішньої України ця проблема є чи не найважливішою з філософської точки зору. Необхідність звільнення від стереотипів тоталітарного суспільства ціною власних зусиль духовної особистості ставить цю проблему в розряд найбільш актуальних для українського сьогодення. Адже політична свобода це лише перший крок до незалежності держави Україна, яку слід закріпити свободою духовною, носіями якої є духовно розкріпачені люди.

Габріель Марсель, відомий представник французького релігійного екзистенціалізму, критично висловлюється про сучасну функціоналізацію життя, тенденцію сприймати індивідуальність “уявлювану як самою людиною, так й іншими людьми лише як конгломерат функцій” [1, с. 129]. Марксизм функціоналізує людину в один спосіб, фрейдизм – в інший, однак в обох випадках з поля зору випадає духовна свобода й унікальність людської особистості. Проте такий спосіб мислення можна віднайти й в повсякденному житті. Ким би не працювала людина, вона є всього лиш функцією виконуваної роботи, а усі інші функції – їжа, сон, відпочинок – підкорені цій функції. Тож в сучасному житті людина не виступає передусім як особистість, вона лише утілена функція: залізничник, клерк, державний службовець, шкільний вчитель, профспілковий діяч й ще хто завгодно. Її коли вона виходить на пенсію, то й

тут все ще розглядається й сама себе розглядає в термінах своєї функції, вона – державний чиновник на пенсії, слідчий на пенсії, лікар на пенсії й т.п.

Проти функціоналізації життя вже згадуваний нами Сартр висуває вільну людину, творця цінностей, Марсель – унікальну людську особистість, здатну до духовного ставлення стосовно інших особистостей та Бога. Для цих філософів людина – це більш ніж утілена соціальна функція, так само як вона більше, ніж звичайна біологічна потреба. На місце людини як члена соціальної системи екзистенціалізм ставить індивідуальну людину, котра знає про свою особисту свободу, можливості, непересічність й унікальність власної персони.

Зауважимо, що екзистенціальний рух за своєю природою має антибуржуазний характер і на це чітко вказав свого часу К. Ясперс, маючи на увазі його опозиційність до мислення натовпу й поверховості поглядів. Ж.-П. Сартр також схильний був завдавати удару по тому, що носить назву “буржуазного” способу мислення і духу. Але розквіт персоналістичних течій в філософії ХХ ст. не в останню чергу пояснюється реакцією їх чинників на позитивізм. Нагадаємо, що К’єркегор і Марсель боролись проти абсолютного ідеалізму Гегеля. Водночас засновники американського персоналізму усе гучніше заявляли про нехтування особистістю з боку “натуралістів”. У передмові до збірки “Персональний ідеалізм”, надрукованої у США (1902), зазначається: “Натуралізм та Абсолютизм, зовнішньо непримиримі, об’єднуються, переконуючи нас у тому, що особистість – це ілюзія” [1, 131]. Американський філософ Боун (помер 1910 р.) видав книгу під назвою “Персоналізм”, у якій розвивав персоналістичний ідеалізм під впливом Ляйбніца та Лотце. Американець Вільям Джеймс, філософію якого прийнято асоціювати з прагматизмом, сам її відносив до персоналізму. Тому виникає думка, що екзистенціалізм виражає реакцію проти позитивізму, яка може бути охарактеризована як персоналістична у широкому сенсі, навіть якщо екзистенціалістське визначення це радше “екзистенція”, аніж “особистість” [1, с. 131].

Для екзистенціаліста існує чітка межа між тим, що називається “світом речей і об’єктів” та “світом людей”. Ось чому в стилі, що нагадує нам Фіхте, Гайдеггер представляє світ речей як поле дій для людини. Ясперс наполягає на особливому характері людського буття, на його свободі або здатності до “самотрансцендування”, яка є специфічною основою людської особистості. Навіть Сартр, якого небезпідставно пострікали матеріалізмом, визначає різку відмінність між сферою людського, самосвідомого, і не-людського. Що ж стосується теїстичної течії в екзистенціалізмі, то вона підкреслює людську відкритість трансцендентному. Цей акцент помітний у творах К’еркегора, Ясперса, Марселя, Бердяєва та деяких інших, котрих не відносять до екзистенціалістів. Власне це підкреслення людської відкритості трансцендентному можна розглядати почати як реакцію на позитивізм і почасти як редукцію релігії до моралі.

Коли йдеться про близьку до екзистенціалізму персоналістську філософію, то тут ми стикаємося з розрізненням понять “індивід” та “особистість”. Індивід розглядається в зневажливому ракурсі, позначаючи людину як осереддя егоїстичних прагнень, індивід – це людина, яка абсолютизує своє “Я”, тобто є егоцентриком. В певному сенсі це людина, яка розглядається на біологічному рівні, в якій біологічний інстинкт самозбереження виступає домінантою усіх її прагнень. Натомість “особистість” розуміється персоналістами у тісному зв’язку з ідеєю моральної прихильності. В знаменитому “Маніфесті” Муньє, дається таке її визначення: “Особистість – це духовне буття, що конститується в якості такого за способом існування і незалежності буття, вона підтримує це існування вірністю ієрархії моральних цінностей, що вільно приймаються, асимілюються і проживаються, відповідальним самоконтролем і постійним спостереженням; вона, таким чином, поєднує усю свою діяльність у свободі і розвиває, окрім того, за допомогою творчих актів, свою унікальну моральну прихильність” [1, с. 133-134].

Персоналісти надають великого значення застосуванню своєї теорії особистості в соціальній та політичній сферах. В політичній теорії виокремлюються дві крайні позиції. По-перше, це крайній індивідуалізм, який понад усе ставить особисті інтереси і цілі. Представницькою в такому плані може бути концепція Герберта Спенсера, згідно з якою держава існує лише заради того, щоб люди досягали своїх особистих цілей у світі. Індивід – це усе, і чим більше мінімізоване значення суспільства і держави, тим краще. По-друге, існує крайній колективізм, або тоталітаризм. Він може набувати різних форм, але, по суті, означає цілковите підкорення окремого індивіда суспільству і його інтересів колективу, який розуміється або як держава, економічний клас або раса.

На думку персоналістів, як перші, так і другі розглядають людину як індивіда (звісно, в персоналістському тлумаченні), а не як особистість. І колективісти, і індивідуалісти сприймають людину елементарно як біологічну істоту, як окремий екземпляр виду. Індивідуалізм абсолютизує індивіда, він намагається абсолютизувати частини ціною цілого, – так, як би клітинка утверджувала себе ціною організму. Колективізм, з іншого боку, стверджує цінність організму на противагу його частинам. Іншими словами, якщо людина розглядається просто як індивід, колективізм (тоталітаризм) виявляється більш істинним, ніж атомістичний індивідуалізм. Однак людина не просто індивід, член групи, вона також є особистістю, незалежною істотою з духовною природою, яка переважає біологічний і соціальний рівень. Звідси випливає висновок, що як атомістичний індивідуалізм, так і тоталітаризм хибні, оскільки жоден не припускає існування особистої моральної і духовної природи і моральної прихильності [1, с. 135].

Може скластися враження, що персоналісти, коли проводять різку межу між поняттями “особистість” та “індивід”, то при цьому недооцінюють значення об’єктивних соціальних інституцій, зокрема, держави, а відтак є прихильниками антисоціальної філософії. Проте вони якраз застерігають від того, щоб тлумачити видиму різницю між індивідом та особистістю буквально, адже, за їх власними зізнаннями, вони визнають два аспекти

людської реальності, які не слід ані розділяти, тому що вони не позначають дві абсолютно різні речі, ані змішувати так, ніби між ними немає ніякої реальної різниці. Це питання не вибору між аспектами, а їх ієрархічного поєднання.

Особистість – це соціальна істота, проте у той же час вона більше ніж представник своєї групи. Вона включена у суспільство не як якась клітинка в організмі, а є орієнтованою на співтовариство особистостей – спільноту вільних, морально відповідальних людей, кожен з яких не поглинається виключно своїми соціальними відносинами. Відтак стає зрозумілим чому персоналісти протиставляють себе марксизму, але не з причини його налаштованості проти індивідуалізму, а тому, що той намагається витлумачити людину в термінах своїх вихідних економічних категорій. Тому не дивно, що Муньє, глава французького персоналізму, заперечуючи марксизм як систему, водночас позиціонує свою власну доктрину як альтернативу індивідуалізму і капіталізму. І власне негативне відношення до індивідуалізму зробило його в останні роки життя прихильним до марксизму, хоча й залишався у переконанні, що шлях до звільнення людства – його моральне оновлення.

Подібні ідеї про індивіда і особистість висловлювались неотомістським філософом Жаком Марітенем. Приймаючи томістське розуміння матерії як принципу індивідуації, він описує індивідуальність як те, що “виключає з одного усіх інших людей”, і як те, що є “Его в найбільш вузькому сенсі”. Особистість, з іншого боку, є “існуванням нематеріальної душі, зв’язаною з людським цілим”: вона становить внутрішнє Я, проте характеризується не захопленням чогось для себе, а віддаванням себе у любові і свободі. Індивід і особистість аж ніяк не є окремими істотами, тому абсурдно проголошувати: “Смерть індивіду, хай живе особистість!”. Людина – це їх єднання, і якщо як індивіду їй потрібне суспільство задля задоволення своїх приватних потреб, то як особистості їй також необхідне суспільство для “спілкування” у віддачі себе. Таким чином особистість є соціальним буттям, а людське суспільство є або має бути спільнотою особистостей. Проте воно може занепадати. Чисто біологічне

розуміння суспільства може приводити до нечуваних звірств, які, приміром чинили нацисти у фашистській Німеччині.

На думку Марітена, “буржуазний індивідуалізм”, “комуністичний антиіндивідуалізм” і “тоталітарний диктаторський антикомунізм і антиіндивідуалізм” кожен по-своєму нехтують особистістю й стверджують матеріального індивіда. Коли таке відбувається, загальне благо або має бути підкорене особистим, егоїстичним інтересам індивідів, або ж індивіди мають розчинитися у колективному. Єдиний спосіб уникнути цієї дилеми – визнати в людині особистість, а у суспільстві – спільноту особистостей [1, с. 136]. Варто з цієї точки зору навести міркування вітчизняного персоналіста М. Бердяєва, який стверджував, що уся глибина проблеми не в досягненні такої організації суспільства і держави, за якої суспільство і держава давала б свободу людської особистості, а в утвердженні свободи людської особистості від необмеженої влади суспільства і держави.

Повернемося до нашого сьогодні й поставимо питання: чи може взяти із західноєвропейського персоналістського руху щось позитивного для себе Україна? Відповідь очевидна: безперечно може, адже відцуравшись від тоталітарного минулого ми зіткнулися з не менш загрозливою небезпекою виходу на українську політичну арену аморальних авантюристів, для яких бездуховність загалу, темнота має є не стільки перешкодою, скільки унікальним шансом для задоволення своїх егоїстичних потреб за рахунок інтересів цілого суспільства. Ця проблема виникла у нас через некерований “дрейф” пострадянського суспільства, що будувалося на принципах колективізму (який нехтував індивідуальністю) до “дикого” капіталізму у формі олігархії, для якого властивий стихійний індивідуалізм. Тобто, по суті, сподіваючись подолати одну крайність потрапили в іншу, в якій так само під загрозою опиняється найцінніше для розбудови справедливого суспільства – духовне буття особистості. Тож вийшовши з однієї крайності, де засобами пригнічення свободи нівелювалась особистість й людей штучно перетворювали у “гвинтики” та “гвіздки”, й потрапили в іншу, туди, де свобода дається тільки

невеличкій купочці грошовитих індивідів. Результат приголомшуючий: будучи чи не найбіднішою країною у Європі, Україна водночас має недобру славу у цивілізованому світі про своїх нуворишів-скоробагатьків, які у найвитонченіші шахрайські способи приховують джерела свого безмежного багатства. І це багатство одиниць ріже око на тлі злигоднів, в яких перебуває переважаюча маса українського населення. При чому з кожним роком як шагренева шкіра “усихає” прошарок українського середнього класу, питома вага якого в найбільш розвинутих економічно демократичних країнах становить половину і навіть більше від усього їх населення.

В обох випадках страждає духовне начало, яке не може існувати інакше як в своїх носіях – творчих особистостях. З огляду на це маємо у повному напруженні свого розуму звернутися до теоретичної спадщини Західної Європи, яка вирішує проблему співвідношення “людина – суспільство”. Для відродження нашої духовності конче необхідно повернутись до традицій вітчизняної філософської думки, що базується на принципі “кордоцентризму”. Зрештою ще від Сократа йде ідея, що філософія, ніби якийсь невидимий батіг пробуджує розум людини. Є в нас свої Сократи, творчу спадщину яких ми так і не навчилися використовувати на повну силу, щоб подолати як недоліки минулого тоталітарного суспільства, так уже й нинішнього посттоталітарного, олігархату. Давно помічено філософами: крайнощі сходяться. Як крайній, нав’язуваний згори, колективізм, так і крайній індивідуалізм, що стихійно виявляє себе в “дикому капіталізмі” є ворогами свободи, а відтак і стоять на заваді відродження духовності українського народу.

Специфічне геополітичне становище України проблему відродження нашої духовності формулює в понятті цивілізаційного вибору – між “Русским миром” та демократичною Європою. Скочування Росії за правління Путіна у прірву неототалітаризму, застерігає від того, щоб повернутися під управління усім різноманіттям нашого життя з Кремля. Але й ми не настільки ще “вичавили” із себе “совкового” раба, щоб духовно пристати до економічно забезпеченої Європи. Не з’явився у нас поки що й свій Мойсей, який у

духовному пориві до свободи вивів би усіх нас з полону стереотипів колишнього комуністичного раю. Та чи й з'явиться, наш, український месія у найближчій перспективі? Олігархат Мойсеїв не народжує. Залишається одне – побудувати Європу в Україні. Але як це зробити з нашим олігархатом, якому вільна, творча особистість не потрібна, а потрібна бідна, голодна маса, готова за “життєвий мінімум” для власного тіла, працювати на зажерливу правлячу верхівку? Відповідь може й парадоксально виглядає, але справедлива: щоб стати вільною людиною у вільній державі, треба дуже хотіти цього. І треба щиро повірити у те, що з такої, розкраденої й перманентно розкрадуваної держави тими, хто у першу чергу повинен дбати про її добробут, ще може вийти щось демократичне, людяне. Народна мудрість стверджує: лихо розуму навчить. Лихо вже маємо, – безпрецедентно несправедливу державу-олігархат, поділену на два крайні полюси – казково багатих і “ексклюзивно” бідних. Тепер черга за розумом, якому тільки й під силу розрубати цей Гордіїв вузол.

Список використаної літератури:

1. Коплстон Фредерик. История философии. XX век / Пер. с англ. П. А. Сафронова. – М. : ЗАО Центрполиграф, 2002, – 269 с.
2. Мірчук І. Вступ до філософії. – Мюнхен, 2006. – 373 с.
3. Оріховський-Роксолан Станіслав. Напучення королеві польському Сигізмунду-Августу // Українська література XIV – XVI ст. – К., 1988. – С. 113 – 152.

ПАТРІОТИЗМ ЯК СКЛАДОВА ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Герінбург О. В.

Херсонський державний університет

Важливою складовою духовної культури будь-якого народу є патріотизм. Саме він – інтегруюча основа відродження та збереження духовних цінностей суспільства та стабілізуючий чинник національної і громадянської єдності [1, с. 38].

Патріотизм визначають як любов до Батьківщини, відданість їй та своєму народові, готовність на жертви та подвиги заради них [2, с. 223]. Це також відповідальне ставлення до Батьківщини, що проявляється у готовності працювати заради її інтересів та робити внесок у її розвиток як у внутрішньополітичному житті, так і на міжнародній арені [3, с. 3].

Здобуття Україною незалежності, процеси націо- та державотворення, а також зміни, що відбулися в українському суспільстві протягом 2013-2016 років (Революція Гідності, Майдан, збройне протистояння на Сході країни), сприяли підвищенню суспільного інтересу до вивчення феномену патріотизму. За роки незалежності накопичено значний масив соціологічних даних, розроблено значну кількість нормативно-правових актів, здійснено багато наукових досліджень відповідної проблематики.

Рівень патріотичних почуттів українського населення є предметом постійних соціологічних досліджень, здійснюваних, зокрема, Українським центром економічних та політичних досліджень ім. О.Розумкова (з 2005 р.), фондом «Демократичні ініціативи» (2008), компанією Research & Branding Group (2011) тощо. Результати соціологічних досліджень засвідчують, що переважна більшість населення України вважають себе українськими патріотами, а рівень патріотичних відчуттів серед населення майже незмінний. Так, у 2005 р. на запитання «Чи вважаєте Ви себе патріотом України?»

ствердно відповіли 74,7% респондентів (38,1 % «так» і 36,7% «скоріше так»), а у 2016 р. – 74,1% (37,8% та 36,3% відповідно) [4, с. 26].

Результати соціологічного опитування, проведеного Центром Розумкова у 2016 р., свідчать, що переважна більшість громадян сприймають Україну як свою Батьківщину (93,3%) та обрали б її такою за можливості вибору (72,1%) [4, с. 24]. Крім того, більшість пишаються своїм українським громадянством (68,4%). При цьому за останні 10 років їх частка зросла на 12,2%: 20,3% «дуже пишаюся» у 2005 р. проти 28,7% у 2016 р., 35,9% «скоріше пишаюся» проти 39,7% [4, с. 22].

Головними підставами гордості за свою країну опитувані українці вказали її історію (69% як сума 22,9% «дуже пишаюся» та 46,1% «певною мірою пишаюся»), досягнення у спорті (72,9% як сума 24,5% і 48,4 % відповідно), мистецтві та літературі (65,4% як сума 18,3% та 47,1%). Особливим предметом гордості за Україну на сучасному етапі є національний характер українців, здатність боротися за свою державу і свої права (68% як сума 27,7% та 40,3%). Також українці почали пишатися своїми Збройними Силами (57% як сума 15,7% та 41,4%). Водночас, соціально-економічні та політичні показники розвитку українського суспільства не сприймаються українцями як підстави для гордості [4, с. 26].

В останній час суттєво зросла значущість етнокультурної складової патріотизму (знання української мови, дотримання українських народних традицій у повсякденному житті тощо) [4, с. 5]. Але в цілому українцям притаманне громадянське розуміння патріотизму, адже найважливішими якостями патріота України респонденти назвали: бажання виховувати в дітях любов до України; повагу до своєї держави, державних символів і свят; піклування про стабільний добробут своєї сім'ї; повагу до законів і інститутів влади України; знання історії і культури України; готовність боротися за дотримання прав і свобод громадян України [4, с. 5]. При цьому 50% опитаних назвали себе готовими до активного захисту своєї країни, з них 18% – зі зброєю в руках, 32% – участю у волонтерському русі [4, с. 6].

Вивченню проблем молодіжного патріотизму було присвячено низку окремих соціологічних досліджень останніх років, зокрема: дослідження Центру Розумкова «Опитування до Дня Незалежності-2009» (2009), дослідження Інституту Горшеніна «Студенти – образ майбутнього» (2011), спільного дослідження громадської організації «Клуб міжнародного співробітництва «Мандри», Українського інституту соціальних досліджень ім. О. Яременка та Державної служби молоді та спорту України «Трансформація ціннісних орієнтацій молоді України за роки незалежності» (2011), Всеукраїнське соціологічне дослідження «Патріотизм у розумінні сучасної молоді» (2012), дослідження Соціологічної групи «Рейтинг» «Кілька рис українського патріотизму» (2012), опитування GfK Ukraine «Якби у вас була можливість вибрати країну, в якій народитися, яку ви б обрали?» (2014) тощо. Результати зазначених досліджень засвідчили, що понад половини молодих українців пишаються своєю країною та визнають себе громадянами України. Проте рівень молодіжного патріотизму є недостатньо стійким – на нього впливають політична, економічна та культурна ситуація, а також засоби масової інформації, що можуть маніпулювати патріотичними настроями молоді [3, с. 107-108].

В цілому, соціологічні дослідження свідчать про достатньо високий рівень патріотизму серед українського населення, проте вказують і на наявність низки проблем (готовність до еміграції, незадоволеність політичним режимом в Україні, переконання у наявності культурної дистанції між жителями Західної і Східної України тощо), пов'язаних із відсутністю національної ідеї, неоднозначним історичним минулим України, складною сучасною економічною та політичною ситуацією, низьким рівнем впевненості у майбутньому, втратою моральних цінностей тощо. Подолати вказані проблеми можна за допомогою цілеспрямованої державної політики у галузі патріотичного виховання учнівської та студентської молоді.

Розробкою проблем, пов'язаних з вихованням патріотичних почуттів та формуванням національної свідомості населення України як основи

консолідації суспільства, займається низка державних установ: РНБО України, Міністерство оборони, Міністерство освіти та науки, Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту, Інститут проблем виховання Академії педагогічних наук України та інші. За роки незалежності було підготовлено і затверджено важливі нормативно-правові акти: «Національна програма патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства» (1999), «Про заходи щодо подальшого вдосконалення системи патріотичного виховання молоді» (2001), «Про Концепцію допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді» (2002), «Про заходи Кабінету Міністрів України щодо захисту національних інтересів держави у сферах національно свідомого і патріотичного виховання молодого покоління та забезпечення умов його розвитку» (2003), «Про загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004-2008 роки» (2003), «Про затвердження Концепції національного виховання студентської молоді» (2009), «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання молоді» (2009), «Про затвердження плану заходів щодо посилення національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді» (2014), «Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді» (2014), «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах» (2015), «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 - 2020 роки» (2015) тощо [5, с. 5-6; 6]. Усі ці документи спрямовані на формування та розвиток у молодого покоління загальнолюдських та національних цінностей, а також вдосконалення системи виховання молоді в патріотичному дусі.

Сутність патріотизму, шляхи та засоби його формування, теоретичні та психолого-педагогічні аспекти патріотичного виховання стали предметом низки дисертаційних досліджень та наукових публікацій українських вчених.

Так, проблему патріотизму в українському суспільстві досліджували О. Легун, М. Качур, Г. Ващенко, Г. Коваль, О. Духовна-Кравченко, Ю. Логвиненко [4, с. 5]. Над питанням виховання громадянських якостей особистості та патріотизму працювали І. Бех, П. Вербицька, П. Ігнатенко, А. Погрібний, В. Поплужний, Ю. Руденко, К. Чорна, О. Шестопалюк та ін. Достатньо дослідженими є проблеми національно-патріотичного (Ю. Бондаренко, М. Боришевський, О. Вишневський, Р. Захарченко, В. Кузь, Б. Цимбалістий, В. Янів, Я. Ярема, О. Ярмоленко) та військово-патріотичного виховання (М. Зубалій, В. Івашковський). В останні десятиліття активно розробляються проблеми патріотичного виховання молоді (Р. Петронговський, О. Гевко, О. Абрамчук , О. Стьопіна, Т. Гавлітіна, С. Оришко, М. Тимчик, В. Мірошніченко, А. Максютів, О. Жаровська) [7, с. 4-5]. Усі дослідники підкреслюють актуальність проблеми патріотичного виховання сучасної молоді для формування цілісних особистостей та свідомих громадян, підвищення рівня національної свідомості українців, зміцнення національної безпеки держави тощо. Патріотичне виховання має бути найголовнішим напрямом гуманітарної політики в Україні.

Аналіз нормативної бази та наукової літератури дозволяє назвати основні цілі та пріоритетні шляхи патріотичного виховання української молоді.

Мета національно-патріотичного виховання полягає у формуванні у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття любові до України, пошани до видатних вітчизняних історичних діячів, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків [6]. Результат патріотичного виховання в першу чергу залежить від самої молоді, усвідомлення нею важливості своєї участі в житті Батьківщини, необхідності знання рідної культури й історії та поваги до них. Однак спрямувати дії молодого покоління у потрібне русло мають держава, сім'я, школа і ВУЗ. Їх основне завдання полягає у спільному формуванні національної самосвідомості, громадянської позиції та патріотизму у сучасній молоді [8, с. 88].

Одним із шляхів забезпечення патріотичного виховання учнівської та студентської молоді є якісне викладання в навчальних закладах предметів гуманітарного циклу, які відображають основні етапи становлення української державності та висвітлюють життя та діяльність видатних українських діячів.

Особлива увага має приділятися викладанню історичних дисциплін, оскільки саме через них «здійснюється конструювання національного історичного наративу через докорінне оновлення поглядів на минуле України та звільнення його від стереотипів та міфів радянсько-імперської доби» [9]. Важливо, щоб увага учнів та студентів не лише акцентувалася на трагічних сторінках української історії, а й відображалася героїчне минуле українського народу, визначні перемоги українського війська, наприклад: спільна перемога литовсько-польсько-українського війська над московським військом під Оршею (1514), перемоги Б. Хмельницького під Жовтими водами, Пилявцями, Корсунем (1648), Батогом (1652), перемога Українських січових стрільців на горі Маківка (1915), героїчний захист української державності (1918-1920), визвольна боротьба воїнів ОУН-УПА (1942-1953) та інше. Також необхідно наголошувати на тривалій традиції українського державотворення: Київська Русь – козацькі національно-визвольні змагання – боротьба за незалежність на початку ХХ ст. – героїчна боротьба ОУН-УПА – отримання незалежності у 1991 р. – подвиг Небесної сотні та воїнів АТО [9].

Особливу увагу слід звертати на теми історичних занять, що справедливо вважаються «уроками громадянства, українства». Це теми, присвячені національно-визвольній боротьбі Б. Хмельницького, українській революції 1917-1920 рр., діяльності шістдесятників та дисидентів, національно-визвольному руху часів перебудови, здобуттю Україною незалежності, діяльності видатних особистостей, які стали патріотичною гордістю українського народу, тощо [10].

Окрім формування інтересу до історичного минулого свого народу, надзвичайно ефективним засобом патріотичного виховання молоді є вивчення творів української літератури. Відповідно, виховання патріотизму та

національної самосвідомості має здійснюватися також на заняттях з української мови та літератури – під час вивчення поетичних, прозових і драматичних творів видатних українських письменників (М. Старицького, І. Франка, В. Стефаника, Лесі Українки, О. Олеся, В. Винниченка, М. Хвильового, М. Куліша, І. Багряного, О. Довженка, В. Симоненка, О. Гончара, Г. Тютюнника, П. Загребельного, І. Драча, Л. Костенко, В. Стуса та інших). Завдяки своєму багатому ідейно-тематичному змісту українські художні твори сприяють формуванню поваги до свого народу, любові до Батьківщини, рідної мови, історії та культури, посиленню почуття національної самосвідомості і, відповідно, реалізації мети патріотичного виховання [10].

Ефективність патріотичного виховання залежить і від формування системи позакласних заходів – створення таборів патріотичного спрямування, проведення ігор національно-патріотичного характеру (наприклад: гри-випробування «Котигорошко», спрямованої на виховання молоді на українських традиціях та формуванню у неї здорового способу життя; дитячо-юнацької військово-спортивної патріотичної гри «Сокіл», або «Джура»), створення краєзнавчих музеїв при закладах освіти, організації краєзнавчої пошуково-дослідницької роботи, проведення історичних конференцій, розробки історико-туристичних екскурсій по «місцях пам'яті». Для прикладу, вже розроблена програма проведення комплексних навчально-тематичних екскурсій «Моя країна – Україна» з відвідуванням визначних краєзнавчих, географічних, історичних, етнографічних об'єктів, відповідно до якої проводиться низка цікавих екскурсій: «Шляхами козацької звитяги» (Луцьк – Берестечко – Пляшева), «Шляхами козацької слави», (Регіонально-ландшафтний парк «Гранітно-степове Побужжя»), «Поле козацької слави» (Історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви»), «Державний історико-культурний заповідник «Поле Полтавської битви», «Острів Хортиця – Національний заповідник України» та ін. [9].

Безперечно, ефективне патріотичне виховання та пов'язаний із ним пошук консолідуючих чинників нації сприятиме вирішенню національних та

суспільних проблем, стабілізації соціально-політичної ситуації, а також збереженню духовної культури незалежної української держави.

Список використаної літератури

1. Гула Р. В. Патріотизм в Україні: уроки минулого, сучасний стан, погляд у майбутнє [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_6_2013/03.pdf
2. Новий тлумачний словник української мови. У 4 томах / Укладачі В. Яременко, О. Сліпущко. – К. : Аконіт, 1999. – Т. 3. – С. 223.
3. Гибало А. І. Формування патріотизму молоді як цінності в умовах сучасних глобалізаційних викликів [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.sociology.kpi.ua/wp-content/uploads/2015/06/Гибало.pdf>
4. Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://razumkov.org.ua/upload/Identi-2016.pdf>
5. Діденко О. Г. Удосконалення патріотичного виховання молоді в Україні: державно-управлінський аспект [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2012-02\(8\)/12dogdua.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2012-02(8)/12dogdua.pdf)
6. Чупрій Л. В. Патріотичне виховання в Україні: стан і перспективи [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://sd.net.ua/2009/11/05/patrotichne_vikhovannja_v_ukran_ctan__perspektivi.html
7. Жаровська О. П. Патріотичне виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету: дис. ...канд. пед. наук : 13.00.07. – Вінниця, 2015. – 285 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.vspu.edu.ua/science/dis/d6.pdf>

8. Мельнікова О. В. Проблеми патріотичного виховання сучасної молоді // Духовність особистості. – 2012. – Вип. 2. – С. 83-89. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2012_2_14
9. Чупрій Л. Шляхи оптимізації національного патріотичного виховання молоді в контексті забезпечення формування національної самосвідомості та історичної пам'яті українського народу [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://bulava.in.ua/chupriy_molodist.html
10. Петрів Г. В. З досвіду патріотичного виховання у ВП НУБІП України «Заліщицький аграрний коледж ім. Є.Храпливого» [Електронний ресурс] – Режим доступу:
<http://zkol.org.ua/index.php/2013-12-21-10-42-13/naukova-robota/116-patriotichne-vikhovannya-tudentskoji-molodi>

РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ КУЛЬТУРИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Сапельняк Т. І.

Херсонський державний університет

Реформаційні перетворення у сфері культури України відбуваються з часів проголошення незалежності держави, коли постало питання формування нової державної культурної концепції. Першим основним нормативно-правовим актом, у якому було визначено правові, економічні, соціальні та організаційні засади розвитку культури в нашій державі, стали Основи законодавства про культуру, введені в дію постановою Верховної Ради від 14 лютого 1992 р. Основи спрямовані на:

- реалізацію суверенних прав України у сфері культури;
- відродження і розвиток культури української нації та культур національних меншин, які проживають на території України;
- забезпечення свободи творчості, вільного розвитку культурно-мистецьких процесів, професійної та самодіяльної художньої творчості;
- реалізацію прав громадян на доступ до культурних цінностей;
- соціальний захист працівників культури;
- створення матеріальних і фінансових умов розвитку культури.

Основою для нинішньої культурної політики в Україні є також низка інших законів і указів, прийнятих за роки незалежності. Ключовими серед них є: Конституція України; «Концепція державної політики в галузі культури на 2005-2007 рр.» від 03 березня 2005р; Указ Президента від 24 листопада 2005р. «Про першочергові заходи щодо збагачення та розвитку культури і духовності українського суспільства», Закон України «Про культуру» від 14 грудня 2010 р.; Закон «Про культуру» від 6 січня 2011 р. тощо.

Сучасні умови розвитку держави визначають і новий простір реалізації державної політики в сфері культури в площині особистісної свободи, вільного творчого самовираження та створення національної ідеї.

Актуальність статті обумовлена тим, що Україна стала на шлях розбудови демократичної, правової держави, створення громадянського суспільства з високими гуманістичними цінностями. У цих процесах важливу роль відіграє культура, яка є потужним засобом консолідації суспільства, відновлення історичної пам'яті, утвердження національної самосвідомості й патріотизму, зміцнення міжнаціонального миру та злагоди. За допомогою культури формується активний, творчий інтелект і висока духовність особистості, інтелектуальний потенціал народу, що є головною умовою виходу суспільства на нові рівні цивілізації [1, с. 2].

Сьогодні стає цілком очевидним, що труднощі й прорахунки у здійсненні соціально-економічних, політичних перетворень, недоліки у вирішенні багатьох проблем суспільного життя в період, коли Українська держава обрала європейський шлях розвитку, полягають зовсім не в тому, що реформи є недостатньо розробленими чи не відповідають потребам людини, всього суспільства. Значною мірою вони зумовлюються саме тим, що для успішного здійснення реформ українському суспільству поки що не вистачає сформованої системи відповідних світоглядно-ціннісних орієнтацій, зрілої національної самосвідомості, які формуються, передусім, завдяки державній політиці у сфері культури й виступають головними чинниками економічного, політичного і взагалі духовного відродження України.

Світовий досвід переконливо свідчить, що ті держави, які в найскладніші кризові періоди свого розвитку проводили зважену, послідовну політику у сфері культури, в найкоротші терміни, з мінімальними витратами досягали значних успіхів у проведенні економічних, політичних і соціальних реформ (наприклад, свого часу Японія, Німеччина) і швидко піднімалися до рівня високорозвинених країн. І, навпаки, недбайливе ставлення до культури прирікає суспільство на жалюгідне існування й відставання від цивілізованого світу [2, с. 224].

Нині в українській державі культурна сфера перебуває у важкому, кризовому стані. Суттєвою проблемою залишається забезпечення доступу

населення до культурно-мистецьких цінностей. Відчутно посилюються процеси духовної деградації суспільства. У зв'язку із цим актуальним стає переосмислення державної політики у сфері культури з метою забезпечення необхідних умов для підтримки вітчизняної культури як основи прогресивного розвитку суспільства.

Кардинальні зміни в культурній сфері, зумовлені демократичними й ринковими перетвореннями, сприяли виникненню різноманітних суб'єктів культурної діяльності - закладів, організацій, підприємств і осередків культури, заснованих як на державній, так і на недержавній формах власності, підвищенню активності творчих спілок, національно-культурних товариств, громадських організацій, зацікавлених в оновленні культурно-мистецького життя, відродженні традицій вітчизняної культури. За цих обставин збільшилася кількість суб'єктів політики держави у сфері культури, виникла потреба в пошуку нових підходів до організації й здійснення державного управління. Особливого значення набуває формування такої моделі управління, яка б ґрунтувалася на встановленні конструктивного діалогу та тісній співпраці між органами державної влади й управління та громадськістю, їх взаємодії у вирішенні питань культурного розвитку, що відповідає специфіці культурної сфери, особливостям її розвитку і є важливим в умовах становлення громадянського суспільства в Україні.

Сучасна культурна політика України є, по суті, інерційною: як щодо її цілей, так і щодо механізмів реалізації жодного продуманого реформування практично не відбулося, окремі зміни мали або безсистемний, або стихійний, неконтрольований характер. Попри гучні декларації, реальні цілі, що їх переслідують нинішні владні структури, звелись до виховання національного свідомого і лояльного щодо незалежної держави обивателя та збереження існуючої культурної інфраструктури та зайнятості в ній. Обидві цілі носять швидше суспільноолітичний, в значній мірі кон'юнктурний характер і мають небагато спільного з культурою у "високому" розумінні, а також не потребують, на перший погляд, принципово нових механізмів реалізації. Однак

за умов динамічних суспільних та економічних змін інерційна культурна політика безперспективна й приречена. Визнаючи нагальну потребу її реформування, слід, перш за все, поставити перед нею нові цілі.

Головною метою культурної політики в демократичному суспільстві має бути забезпечення вільного доступу всіх громадян до культурного життя та активної участі в ньому. Далі культурна політика має забезпечувати розвиток культури як складника загального розвитку суспільства та як частини світового культурного процесу. І, нарешті, її метою є збереження самобутності національних культур. Зазвичай, реальні цілі, закладені в концепцію культурної політики, є лише похідними від суто політичних цілей та пріоритетів державної політики в цілому.

Стратегічний вибір на користь демократії та вільного ринку означає для культурної сфери вибір між концепцією «управління культурою» та концепцією "підтримки культури" на користь останньої [3, с.18]. Концепція державного "управління культурою" є логічним породженням командно-адміністративної системи й означає підпорядкованість культурної сфери іншим сферам суспільного життя (в першу чергу політиці), а культурно-мистецьких інтересів - іншим, позакультурним [3, с. 34]. Ця підпорядкованість визначає і принципи, і механізми культурної політики.

Виходячи з цього в процесі демократизації суспільства бажано продумати стратегію розвитку української культури з метою суспільної інтеграції та державної єдності. Для цього важливо свідомо здійснювати наступні кроки:

- сприяти розвитку культурної самобутності української нації;
- активізувати процес консолідації культурних груп українського суспільства в створенні національної ідеї;
- створювати умови для реалізації прав народу, культурних груп, особистості в культурному просторі з метою перешкодити, не допустити монополізації національного культурного простору певним колом груп

олігархічного спрямування, які економічно соціалізувалися, але чітко національно не ідентифіковані до української політичної нації;

- створювати умови для підтримки молодих суб'єктів культури у просторі української національної культури;

- орієнтуватися на етнокультурні корені культурної самобутності народу України;

- спрямовувати формування національної української культурної самобутності в напрямі європейських та світових цінностей;

- стимулювати розвиток національної культурної індустрії з метою реклами України як висококультурної нації.

Культура є якісною характеристикою людської діяльності, вона пронизує всі суспільні ніші; водночас різноманітність виявів людської діяльності є чинником розвитку культури та цінністю людини, яка в процесі життя реалізує себе як творча особистість та розвиває, створює один із культурних напрямків [4, с. 147].

Сьогодні наш культурний та інформаційний простір розірваний. Національні цінності стикнулися з байдужістю політиків і посадовців. За останні десятиліття вповні не було профінансовано жодного національного проекту - від підтримки української книги до поширення державної мови. Нові умови, в яких перебуває наразі Україна, дали можливість проявитись тим культурним потребам, які раніше блокувались чи заборонялись. З'являються незнані раніше суб'єкти культури, діяльність яких пов'язана з недержавними формами культурно-дозвіллевої діяльності, задоволенням нових потреб молодіжної моди. Утворюються конкурентні, сучасні культурологічні структури (фірми, підприємства, культурологічні центри, дирекції свят і фестивалів тощо), що відкриває нові шляхи вдосконалення культурної діяльності в суспільстві.

Радикальні зміни мають місце в системі художньої культури, у мистецькому житті суспільства. Формуються нові відносини між основними

учасниками цього процесу, між митцем, творчими спілками, публікою, критикою, державою та громадськістю.

У процесі формування нового типу культурного життя, насиченого саме національним змістом і постмодерністськими новаціями, відбуваються зміни в смаках, уподобаннях, у критеріях оцінок явищ культури та мистецтва. На перший план виходять критерії художності, естетичної досконалості, інноваційності, авангардності, народності.

Українська культура переживає на даний час період свого оновлення, національного утвердження нових цивілізаційних цінностей.

Ідея національно-культурного відродження стимулює появу нових тенденцій в культурному просторі України, а саме:

- формування тенденцій на підвищення уваги до культури, її гуманізацію та демократизацію культурної сфери;
- розширення культурного простору України, виникнення нових суб'єктів і осередків культурного життя.

Основними напрямками державної політики у сфері культури повинні бути визначені адекватні механізми реалізації державної політики в цій сфері в сучасних умовах.

Визначення напрямів реформування й цілеспрямованість в їх реалізації має стати основою в створенні концепції державної політики у сфері культури. Одним із таких напрямів реформування державного управління у сфері культури можна визначити застосування програмно-цільового підходу до реалізації державної політики у сфері культури як одного із засобів її оптимізації. Це передбачає розробку і здійснення цільових програм культурного розвитку і є ефективним механізмом реалізації державної політики у зазначеній сфері в умовах жорсткої обмеженості ресурсів. Поєднання зусиль усіх зацікавлених сторін у процесі розробки й здійснення державної програми сприятиме врахуванню й задоволенню культурних інтересів усіх суб'єктів культурної діяльності, значно посилюватиме обґрунтованість управлінських рішень, уможливлуватиме альтернативні шляхи розв'язання соціокультурних

проблем і вибір оптимального варіанту реалізації державної політики у сфері культури [5, с. 96].

Черговим напрямом реформування культурної політики повинна стати децентралізація управління, що передбачає чітке розмежування управлінських функцій між центральними, регіональними і місцевими органами державної влади і управління за умови надання більших можливостей щодо формування та здійснення політики у сфері культури всім суб'єктам культурно-мистецького життя на регіональному і місцевому рівнях і визнання цих рівнів головними, такими, на яких регулюється культурне життя. Децентралізація державного управління у сфері культури має здійснюватися на основі послідовної демократизації всієї системи управління. Одним із доцільним варіантів, на наш погляд, є заміна системи державного управління у сфері культури на громадсько-державне управління, в якому головну роль відіграватиме громадськість: громадські, недержавні організації - творчі спілки, фонди, асоціації діячів мистецтв, національно-культурних центрів тощо. У такій моделі управління громадським структурам належатиме пріоритет у розробці державної політики і прийнятті управлінських рішень, а органи державної влади і управління залишатимуться виконавцями рішень, прийнятих демократичним шляхом. Суттєвою перевагою громадсько-державного управління у сфері культури є залучення до управлінської діяльності максимальної кількості громадян, підвищення зацікавленості суспільства в проблемах розвитку культурної сфери, сприяння реалізації конституційного права особистості на участь у державному управлінні, що значно прискорює його демократизацію.

Найближчою перспективою для державної політики у сфері культури в Україні передбачається максимальне впровадження елементів державно-громадського управління. У такій моделі управління важливу роль мають відігравати органи державної влади й управління, які покликані ініціювати співпрацю з громадськістю щодо формування і реалізації державної політики у

сфері культури і перетворити її на плідне партнерство. Таке твердження особливо актуальне в сучасних умовах.

Українська громадськість поки що не є рівноцінним партнером для державних структур і найближчим часом буде не спроможна виконувати таку функцію. Це зумовлюється слабкою розвиненістю громадських структур, третього сектора в Україні, відсутністю нормативно-правової бази, яка б регламентувала діяльність громадсько-державних структур у сфері культури, недостатністю подібного досвіду роботи, недовірою громадян до органів влади, що значно обмежує участь громадськості в управлінських процесах. І тільки поступово, в процесі набуття досвіду співпраці державними і громадськими структурами, поглиблення демократизації управління у сфері культури стане можливою трансформація державно-громадської моделі управління у громадсько-державну.

Упровадження державно-громадської моделі управління передбачає, що питання формування і здійснення державної політики у сфері культури, а також регіональної культурної політики доцільно передати сформованим демократичним шляхом державно-громадським органам управління на всіх рівнях. У них громадську частину становлять представники різних суб'єктів культурного життя, незалежні від державних структур, які на громадських засадах здійснюють управлінську діяльність. Державну частину такого управлінського органу утворюють державні службовці, які виконують прийняті ним рішення.

Загалом, протягом останніх років розвиток культури в Україні відбувається вкрай суперечливо. З одного боку, розгортаються інноваційні процеси, зумовлені тяжінням народу до національно-культурного відродження, демократичного суспільного життя. З іншого, загострюються негативні тенденції в кадровому інфраструктурному фінансовому забезпеченні галузі. Нарощування інноваційних тенденцій пов'язане, перш за все, з активізацією культурного життя в регіонах.

Існуючий стан культури в Україні вимагає нових політичних підходів, програм і механізмів їх реалізації.

Культурний розвиток держави та її окремих регіонів повинен бути визначений як один із пріоритетних напрямів діяльності органів державної влади.

Пошук більш ефективних форм роботи повинен відбуватись і у змістовному, і в організаційно-управлінському плані. Цілком зрозуміле усвідомлення зростання значення культури як форми вияву національної самосвідомості, як фактора консолідації суспільства, в сучасних межах перебудови державної культурної політики.

Отже, в умовах широкомасштабних політичних та економічних реформ, що відбуваються в Україні, необхідно забезпечити системне реформування сфери культури для збереження духовних здобутків українського народу і його традицій з одночасною модернізацією культурного життя суспільства. Втілення цих та інших орієнтирів має вкрай важливе значення для України, адже культура є важливим компонентом розвитку держави та окремої особистості. Утвердження культурної самобутності є основним елементом незалежності й національного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Про культуру : Закон України № 2778-VI від 14 грудня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>.

2. Малімон В. Культурна безпека як мета культурної політики держави / В. Малімон // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. – 2006. – № 4. – С. 222-228.

3. Дрожжина С. В. Культурна політика сучасної полікультурної України: соціально-філософський та правовий аспекти : [монографія] / С. В. Дрожжина ; Донецьк. держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк : Дон ДУЕТ, 2005. – 198 с.

4. Карлова В. В. Сучасні проблеми державного управління в галузі культури / В. В. Карлова // Культурна політика України у контексті світових трансформаційних процесів : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (12-13 груд. 2000 р., Київ) / [за заг. ред. В. П. Подкопаєва, В. Г. Чернеця ; наук. ред.- упоряд. О. О. Різник]. – К. : ДАККіМ, 2006. – С. 146-148.

5. Клочко В. П. Глобалізація: економічні та соціально-культурні аспекти / В. П. Клочко. – К. : ДАКККіМ, 2005. – 189 с.

РОЛЬ РЕЛІГІЙНОГО ВИХОВАННЯ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ В ДОБУ РАНЬОГО ГЕТЬМАНАТУ (1648-1700 РР.)

Петрик А. М.

Херсонський державний університет

Загибель Руської держави, що впала під ударами загарбників зі сходу та заходу призвела до тяжких наслідків, що виразилися у перериванні природного процесу державотворення в Подніпров'ї. У той самий момент коли відбувався перехід місцевого етносу від «руської спільності» до української окремішності, власна держава, що могла би гарантувати реалізацію «національного проекту» була втрачена. Характерно, що Русь, яка так і не змогла подолати внутрішні усобиці різних гілок Рюрикового дому відійшла у вічність в той момент коли сусідні народи переживши кризу середньовічної доби вступили у фазу мурування міцних державних будівель. Терени колишньої великої і могутньої Русі, розглядалися сусідами як арена реалізації власних експансіоністських апетитів та можливість отримати якомога більший «шматок» «Спадщини Святого Володимира».

В епоху коли поняття «нації» в сучасному розумінні ще не існувало, одним з основних засобів самоідентифікації і водночас маркерування навколишніх за принципом «свій-чужий» являлося використання релігійно-конфесійного фактору.

В умовах проведення колоніальної інвазії «молодими хижачками» з заходу на українські землі (Польським і Угорським королівствами) збереження православної віри та відповідної конфесійної ідентичності являлося життєво важливою задачею для українського народу, який ледве вступивши у ранньомодерну добу змушений був приступити до боротьби за існування.

Занепад Угорського королівства, що розпочався після катастрофічної поразки від османського війська під Могачем (1526 р.) призвів до кардинальних

змін у розподілі геополітичних сил в Східноєвропейському регіоні. На даних теренах значно посилюється ісламський фактор. Османська імперія, яка за правління Сулеймана I Пишного (1520-1566) переживає свій розквіт остаточно перебирає на себе роль авангарду фундаменталізму в ісламському світі. Здобувши перемогу над султанами Єгипту, османські падишахи офіційно отримують титул халіфа – духовного лідера мусульман. Агресивна політика Стамбульського двору протягом XVI ст. приводить до встановлення реального турецького контролю над православними дунайськими князівствами – Валахією та Молдавією. Розповсюдження меж турецьких впливів сягає етнічних українських земель – Буковини і Поділля. Водночас на півдні ще з середини XV ст. існує Кримське ханство – держава Гіреїв. Ставши васалом Османської імперії Кримський юрт опиняється в ролі передового бастиону магометанства у Північному Причорномор'ї одночасно виконуючи функцію «гострого меча» Порти, що крім того має і власні експансіоністські та грабіжницькі наміри.

Європа доби раннього Нового часу стала ареною кривавих релігійних баталій між католиками та апологетами нового вчення – протестантизму (у всіх його багаточисельних варіаціях). Тези М.Лютера прибиті ним до дверей Віттенберзького собору холодного жовтневого дня 1517 р. стали водорозділом всієї європейської історії. Морок взаємної ненависті оволодів серцями жителів Старого світу на довгі роки. У зіткненні між прибічниками Реформації та адептами традиційного католицизму кожна з країн континенту обирала свій табір.

Утворена у 1569 р. Річ Посполита Обох народів – союзна держава Польщі та Литви (частиною якої являлися українські землі) не минула цієї долі. У релігійному відношенні новоутворена країна являла собою доволі строкату картину. На території власне польських земель Корони Польської домінував католицький елемент, однак у містах таких як Варшава, Краків та інші значну кількість населення складали по суті автономні єврейські общини, що сповідували іудаїзм. У містах північної Польщі (в першу чергу Гданську)

значний відсоток віруючих складали протестанти, німецького походження. На так званих «кресових» або «околичних» землях – українських теренах абсолютно домінувала православна віра (в містах так само як і у інших частинах країни мешкали єврейські спільноти, був присутній вірменський елемент – що залишався вірним національному варіанту монофізитства). Територія Великого Князівства Литовського стала прихистком для представників різних протестантських течій: кальвіністів, лютеран, анабаптистів та інших. В основному протестанти проживали в містах та користувалися покровительством місцевої великої аристократії Сапег, Радзивілів, Білевичів, Ходкевичів та інших. Водночас більша частина населення – селяни та міщани зберігали відданість православній вірі.

Однак рівність як політична так і культурна в польсько-литовській федерації була номінальною. Одразу ж по підписанню Люблінського трактату проявилися тенденції до встановлення польського домінування. Процес польського мовного проникнення на українські землі (що відійшли до Польщі) проходив паралельно з окатоличенням та похідним від двох вище названих процесом «соціальної полонізації», тобто ополяченням національних еліт – місцевої україно-руської аристократії.

Все ж даний процес не можна вважати всеохоплюючим. Значна частина середньої, дрібної і навіть великої аристократії не змінила віри.

Ситуація набула непередбачуваного характеру з утвердженням на престолі династії Ваза. І якщо за короткочасного правління Генріха Валуа було підписано «Варшавську конфедерацію» (1573 р.) (що мала прогресивне значення – гарантувала свободу віросповідання для всіх деномінацій представлених в Речі Посполитій) то за королювання Сигізмунда III (1587 – 1632) стали робитися спроби по встановленню домінування католицизму по всім національно і релігійно обособленими областям країни.

Апогеєм цих намагань стало проголошення єдності православних та католиків (Брестська унія 1596 р.) під владою Папської Курії. Однак всупереч планам Варшавського двору релігійного консенсусу досягнуто не було. Більше

того – події 1596 року явилися каталізатором, який призвів до руху «тектонічні плити» національно-визвольної боротьби на українських землях. Боротьба за захист «дідівської віри» стає основним лейтмотивом українського «руху проти» та базисом для формування україно-руської національної свідомості доби ранньомодерного часу.

На тлі боротьби проти унії та окатоличення традиційні елітарії – шляхта починає ділити роль провідника з новою, вельми пасіонарною верствою – козацтвом. Відбувається по своєму унікальний процес – покозачення шляхти. Представники аристократії поступово займають керівне положення і в самій козацькій військово-політичній формації – Війську Запорозькому. У добу гетьманування П. Конашевича-Сагайдачного починається процес оформлення ідеологічної (релігійної по суті) основи козаччини. У першій чверті XVII ст. зусиллями православних ідеологів (які починанням митрополита Петра Могили отримали свій осередок – Київський колегіум, що пізніше став академією) виробляється довершена патріотична концепція - «Київ – другий Єрусалим».

Вперше вона починає обговорюватися у 1620 р. під час подорожі Україною Єрусалимського патріарха Теофана III, що прибув з місією яка намагалася сприяти відновленню православної ієрархії. Суть цього концепту полягала в обґрунтуванні права Києва стати центром всесвітнього християнства. Ця формула ґрунтувалася на старозаповітній ідеї про «зміну світових царств». Найширше вона відображалася у працях Й. Борецького, П. Могили, Ф. Прокоповича.

Ця ідея була популярною серед київських книжників у добу розквіту Держави Рюриковичів. У епоху бароко набуває нових обрисів і стає фундаментом раньоукраїнської національної ідеї, одним з важливих сегментів виховання українського юнацтва доби Братських шкіл [1].

Водночас «Київська ідея» стала тим недостаючим сегментом, який був потрібен для складання «мозаїки» національної революції. Вибух 1648 року загалом мав підмурок з двох «цеглин»: боротьба за станову рівність та релігійну

ідентичність. В ході Визвольної війни, що складалася на користь українсько-православного війська відбувалася і трансформація українських еліт та водночас виникла третя «цеглина», що завершила будівництво державного «дому» українців. Тут мова йде про концепт «Спадщини Святого Володимира» (безпосередньо пов'язану з давньою «Київською ідеєю»).

Величезна роль в успішному впровадженні національної парадигми належить Українській Церкві і особисто тодішньому митрополиту Сільвестру (Косову). Церква «одягла» Хмельниччину у «вбрання» святої війни за спасіння Православ'я. Концепція обраності українського (руського) народу, його видатна місія по звільненню від «іга латинян» «Нової Палестини» стали лейтмотивом часу і противагою польській фундаментальній концепції «Бастіону католицизму». У Війську Запорозькому побачили «меч правовірних» не тільки українські ієрархи. Вже у 1648 р. коли ще власне українські еліти не виробили програми національної державності саме церква підштовхнула їх до «самостійництва» [2].

Патріарх Єрусалимський Паїсій прибуває до Києва і вчиняє символічний акт – передає Хмельницькому меч освячений на Гробі Господньому, фактично освячуючи боротьбу українців. Різдво 1648р. стає переломним не тільки для психології Богдана Хмельницького, який протягом декількох святкових днів перебуваючи у постійних бесідах з патріархом, митрополитом і професорами Києво-Могилянської академії остаточно стає на канву державництва, а і для всієї подальшої долі Української революції [3].

Гетьману Б.Хмельницькому вдалося частково реалізувати політичну складову «Київської ідеї». Протягом декількох успішних походів українського війська до Молдавії (1650, 1652 рр.) та Білоруських кампаній 1654-1656 рр. під владою або значним впливом українського правителя опинилися території що колись підпорядковувалися дому Рюриковичів. Крім того гетьманському уряду вдалося досягти консенсусу з найсильнішою державою півночі континенту – Швецією з питання розділу «польської спадщини». Апогеєм українського

експансіонізму стає Корсунська угода 1657 р. підписана вже по смерті Б.Хмельницького.

Так, згідно пунктів №2,3 цього трактату шведський король визнавав суверенність «Війська Запорозького та його провінцій» і підтримував право українців на експансію на захід, аж до Вісли та кордонів Бранденбург-Прусії на півночі і одночасно погоджувався на передачу Козацькій державі земель Берестейщині, що також належала Речі Посполитій[4].

Незважаючи на те, що апетити козацької еліти здебільшого залишилися на папері, однак сам документ свідчив про чітку державницьку позицію що склалася в українській аристократії в той час.

Пізніше всю суть українського релігійно-національного світогляду тієї доби виклав однією фразою гетьман І. Виговський. Суть її полягала в тому, що українська влада буде розповсюджуватися на всі землі де розповсюджена православна віра та «доходила» козацька шабля.

Процес будівництва великої Україно-Руської держави був перерваний громадянськими війнами що роздиратимуть Перший Гетьманат протягом наступних десятиліть (1657-1687 рр.). Останнім штрихом писаним адептами «великокиївської» доктрини на скрижалях української історії можна вважати Гадяцьку угоду 1658 р. Документ створений спільним талантом діючого на той момент гетьмана та його «правою рукою» Ю. Немиричем виражав у собі з поміж іншого і сакральну доктрину «Великого Князівства Руського» .

Громадянська усобиця, предвісником тотальності якої стала кривава різанина між прибічниками «партій» І. Виговського та М. Пушкаря на полях під Полтавою внесла докорінні зміни не лише у демографічну ситуацію в державі, але і багато в чому «перевернула мізки» цілому поколінню.

Однак і новий світогляд «дітей доби Руїни», що формувався в умовах територіального розколу держави (1663 р.) одночасної інвазії з боку Речі Посполитої, Московського царства та Османської імперії і звичайно сумнозвісних «міжкозацьких» протистоянь мав безумовно наліт «київськості» -

такої популярної в добу «молодості отців», епоху романтичних мрій Козацької революції 1648 р.

Православна віра продовжує залишатися фундаментальною світоглядною основою суспільства Гетьманщини. Вона ж і цементує станово-національну самоідентифікацію тодішніх українських еліт. Домінувала «соборницька» та «автономістська» концепти, що полягали в ідеї відновлення єдності Гетьманської України в межах держави Б. Хмельницького та закріплення суверенних прав Війська Запорозького (що зачасту розумілося як продовження традиційної для українських гетьманських урядів гнучкої політики полівасалітету).

У добу правління І. Мазепи (1687-1709) ренесанс переживає релігійно-культурний осередок «козацького патріотизму» Києво-Могилянська академія, яка незмінно виконувала роль «кузні кадрів» вітчизняних елітаріїв тієї доби.

Своєрідним маніфестом і одночасно апогеєм киево-руської релігійно національної апологетики «золотого мазепиноного віку» стають «Договори і постанови Війська Запорозького» або «Бендерська конституція» 1710 р.[5]

Один з основних авторів трактату Пилип Орлик – «рідне дитя» українського бароко і одночасно плоть від плоті греко-православної світоглядної системи в першому ж пункті своїх «Конституцій» виразив незмінну парадигму української національної ідеї – побудову соборної християнської держави з чітко вираженою православно-клірикальною направленістю.

Список використаної літератури:

1. Ричка В. М. Київ – Другий Єрусалим / В. М. Ричка. – К.: Інститут історії НАН України, 2005.
2. Петрик А. Релігійне життя та національне виховання у Гетьманщині в XVII-XVIII ст. / А. Петрик // Збірник матеріалів Регіональної науково-

практичної конференції «Духовна культура української молоді: реальний стан та перспективи розвитку» 10-11 червня 2015 року. – Херсон. – С. 110-116.

3. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т.Т.2. Від середини XVII ст. до 1923 року. – 3-тє видання. – К.:Либідь, 1995. – 606 с.

4. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687) / Упорядники: Іван Бутич, Вячеслав Ринсевич, Ігор Тесленко. – К.,Львів: НТШ, 2004. – 1085 с.

5. Договори і постанови / Упорядник О.Алфьоров. – К.:Темпора,2010. – 149 с.

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ЧИННИКИ В ПРОЦЕСІ ВІДБОРУ ПРАВОВИХ НОРМ

Корунчак Л. А.

Херсонський державний університет

Сучасна епоха визначила в якості домінуючих начал цивілізації ідеї свободи, прав людини, справедливості, взаємної поваги. Причому, у першу чергу враховується їхня суспільна корисність. Здійсненню цих гуманістичних начал у житті громади сприяють різні засоби соціального контролю: культура, мораль, ідеологія, політика, право. Що стосується сучасної епохи, право є основним засобом досягнення, забезпечення і захисту загальнолюдських цінностей, закріплення нових прогресивних соціальних відносин, стабілізації позитивних та нівелювання наслідків негативних тенденцій суспільного розвитку.

У перехідний період особлива місія в цьому процесі покладається на правовий інструментарій, оскільки ефективність перетворень у різних сферах соціального життя багато в чому визначається належним правовим регулюванням. Тенденція до активної законодавчої, кодифікаційної діяльності проявляється в усіх пострадянських державах. Цей процес викликав потребу в розробці концепції організації законодавчого процесу, орієнтації правової політики на всебічне вдосконалення законотворчості.

У науковій сфері проблемам оптимізації нормотворчого процесу, підвищення якості його результатів, ефективності їхньої дії присвячені загальнотеоретичні та галузеві дослідження багатьох вчених: А. М. Абрамовича, С. С. Алексєєва, В. Н. Бібіло, Г. А. Василевича, Р. Ф. Васильєва, О. А. Гаврилова, С. Г. Дробязко, С. А. Калініна, Д. А. Керімова, С. Ю. Леванова, А. В. Матусевича, А. В. Міцкевича, А. С. Піголкіна, І. П. Сидорчук, Н. В. Сильченко, А. Г. Тіковенко, Ю. А. Тихомирова та ін.

Аналізуючи правоутворення, можна виділити два аспекти щодо його розгляду:

- 1) державний аспект – досліджуючи зв'язок держави і права в умовах державно-організованого суспільства.
- 2) соціальний аспект – досліджуючи співвідношення права і суспільства, їх взаємодії, соціальних змін, що викликаються правовими приписами. У цьому випадку увага в першу чергу має звертатись на соціальну природу права і джерел, які його породжують.

Сприйняття проблем правотворення в соціальному аспекті викликало потребу вивчення соціолого-правових та філософсько-правових розробок вчених: С. С. Алексєєва, М. І. Байтіна, Ж.-Л. Бержель, М. Вебера, Ю. І. Гревцова, В. П. Казімірчука, Ж. Карбоньє, Н. П. Колдаєва, Р. Коттеррелла, В. Н. Кудрявцева, К. Кульчар, В. В. Лапаєва, О. Е. Лейста, Н. Лумана, А. А. Матюхіна, А. Нашіц, В. С. Нерсесянца, Т. Парсонса, Р. Паунда, С. В. Поленіної, А. В. Полякова, Р. О. Халфіна, У. Евана, Л. С. Явіча та ін.

Взагалі, природа правотворчого процесу не може бути розкрита без його культурологічного осмислення та сприйняття права, як явища, пов'язаного з духовністю та мораллю.

Визнаючи важливість проведених названими авторами розробок і цінність отриманих ними результатів, слід відмітити, що комплексного соціокультурного дослідження складного багатоетапного процесу формування права в сучасній реальності до теперішнього часу ще не проводилося. Не досліджені соціальні підстави права; з наукового аналізу нормотворчого процесу «вищав» соціальний компонент; представлені в юридичній літературі конструкції правотворчого процесу завершувалися «позитивацією» права, наданням йому юридично значущого характеру; не досліджений процес сприйняття правових новел правосвідомістю та соціальною практикою. Пропуск в пізнанні функціонального зв'язку права і суспільства, динамічних процесів обміну інформацією між ними в значній мірі ускладнює завдання

формування національної правової системи, що відповідає гуманістичним правовим традиціям, сучасним стандартам правової культури, очікуванням і потребам суспільства.

У цілому до структури механізму соціальної дії права входять:

- 1) управлінські соціальні системи (механізм державного і соціального управління, норми права);
- 2) соціальні фактори (соціально-економічні, політико-ідеологічні, соціально-демографічні, ситуаційні);
- 3) ретранслюючі системи (інформаційні, нормативно-ціннісні, соціально-психологічні);
- 4) регульовані соціальні системи (особистість, група, колектив, суспільство);
- 5) правомірна і соціально-активна поведінка.

Аналіз взаємодії права з іншими компонентами соціальної дійсності (економікою, політикою, ідеологією та ін.) потребує застосування міждисциплінарного підходу, аналізу соціальних, культурологічних, психологічних, філософських аспектів права. Інтеграція різних напрямків гуманітарного знання дозволяє відтворити цілісну картину правоутворення. Найважливішим ціннісним критерієм права виступає мораль.

Морально-етичні чинники відносять до основних соціальних факторів правоутворення. Зазвичай поняття «мораль» та «етика» вживаються, як синоніми, однак, мораль більшою мірою позначає погляди, засновані на практиці або на навчанні тому, як людина має себе поводити у відносинах чи в суспільстві взагалі. Етика ж здебільшого відноситься до системи принципів (або до філософії) та їх теоретичного обґрунтування. Незважаючи на певний взаємозв'язок теорії і практики, етика зберігає значення науки, а мораль - реального явища, предмета дослідження цієї науки.

Узагалі, етика визначається, як вчення про мораль, що досліджує закономірності та принципи її виникнення, розвитку і функціонування, роль і призначення моралі у житті окремої особи і суспільства.

Мораль же представляється, як сукупність вимог, приписів, норм і принципів щодо поведінки людини у ставленні її до суспільства, соціальних інститутів, суб'єктів, до інших людей і до самої себе з позицій добра чи зла.

О. Ф. Скакун розглядає мораль, як систему норм і принципів, які виникають із потреби узгодження інтересів індивідів один з одним і суспільством (класом, соціальною групою, державою), спрямовані на регулювання поведінки людей відповідно до понять добра і зла та підтримуються особистим переконанням, традиціями, вихованням, силою громадської думки [1, с. 287].

М. С. Кельман, О. Г. Мурашин під мораллю розуміють норми, принципи, правила поведінки, що склалися в суспільстві під впливом громадської думки відповідно до уявлень про добро та зло, обов'язок, справедливість, честь і забезпечуються через внутрішнє переконання та засоби громадського впливу [2, с. 40].

На думку Ю. В. Тихонравова мораль вбирає в себе всі відомі в даному суспільстві вимоги різних релігій, які спонукають до єдності та стабільності [3, с. 401].

Норми моралі мають свої особливості:

- 1) норми моралі формуються поступово, в процесі суспільного життя на основі уявлень про добро і зло, справедливість, честь, безчестя, мають неофіційний характер, можуть передаватися із покоління в покоління;
- 2) моральне регулювання поширюється на відносини, які не піддаються зовнішньому контролю, на відносно вузьку сферу міжособового спілкування – кохання, дружбу, взаємодопомогу;
- 3) норми моралі не мають офіційно фіксованих норм виразу і можуть міститися в релігійних заповідях, традиціях, ритуалах, прислів'ях;
- 4) норми моралі не містять точних, деталізованих правил поведінки, вони виступають як принципи проголошення безособової повинності формування бажаної поведінки (наприклад, поступатися місцем

людям похилого віку та ін.);

- 5) додержання моралі забезпечується внутрішнім переконанням, громадською думкою, громадським впливом, соціально-психологічними стереотипами.

Ціннісні орієнтації людини, суспільства, нації складаються історично, успадковуються поколіннями, збагачуються, вдосконалюються чи здрібнюють, розпорошуються ними. Це цілком стосується й моральних цінностей, які уособлюють культурне обличчя ХХІ століття. Мораль – вагома складова частина духовної культури етносу, нації; даний аспект її існування потребує ґрунтовного наукового розкриття.

У процесі відбору правових норм морально-етичним чинникам відводиться важлива роль, адже і мораль, і право є регуляторами суспільного життя. Ці два види соціальних норм переслідують єдину мету – врегулювання життя суспільства. Вони взаємодоповнюють одна одну: мораль дає внутрішню мотивацію, норми права ж встановлюють примус для виконання.

Як зазначає О. І. Цибулевська, мораль являє собою той фон, середовище, яке зумовлює появу, здійснення й зміну норм права. Розглянута під іншим кутом зору мораль виступає як причина, умова, що визначає процес формування права. Моральні та правові цінності (життя людини, його права й свободи, гідність, безпека), які виступають механізмом узгодження конкуруючих інтересів, потужною інтегруючою силою, здатною подолати виникаючі протиріччя та конфлікти, являються правоутворюючими факторами і повинні знаходити відображення в законодавстві [4, с. 8].

Моральний фактор здійснює вплив на правотворчий процес на всіх етапах його розвитку. Саме під впливом моралі складається моральна та правова культура учасників процесу законотворчості (депутатів, громадян, посадових осіб).

М. М. Воппенко звертає увагу на те, що джерела права формуються і удосконалюються під історично безперервним «пресингом» зі сторони моралі. Саме вона визначає моральний потенціал та легітимність діючих правових

норм. Мораль виглядає достатньо потужним й соціально чутливим резервуаром, з якого черпаються можливості для удосконалення джерел права. Справа у тому, що так званих морально байдужих правових норм в джерелах права значно менше, ніж норм, які мають свої моральні аналоги. І це дозволяє даним системам соціального регулювання паралельно розвиватися на відносинах «ревнивої» конкуренції та підтримки одна одної [5, с. 33].

Право пройняте нормами моралі. Наприклад, юридично закріплений обов'язок батьків щодо виховання дітей в своїй основі містить моральні вимоги. Без звернення до дослідження моральних понять не можна виявити значення низки термінів: «образа особистої гідності», «розумні строки», «неможливість спільного проживання», «низькі мотиви», «дії, що відзначаються особливим цинізмом» та ін. Складнощі у взаємодії моралі та права виникають і в питаннях трансплантації органів, проведення клінічних випробувань лікарських засобів на добровольцях, штучного запліднення, евтаназії. Хвиля протестів прокотилася в Польщі восени 2016 року при розгляді питання щодо заборони абортів.

Морально-етична природа права проявляється в його соціальному призначенні, функціях і принципах, виступає активним інструментом перетворення суспільства, досягнення соціальної солідарності на підставі підтримання моральних пріоритетів. Якщо суспільство визнає й приймає ці цінності та норми, тоді воно в найбільшому ступені забезпечує людині розкриття його потенціалу, як істоти розумної, моральної, вільної.

Список використаних джерел:

1. Скакун, О. Ф. Теория государства и права: учеб. для вузов / О. Ф. Скакун; МВД Украины, Ун-т внутр. дел. - Харьков : КОНСУМ, 2000. - 704 с.
2. Кельман, М. С. Загальна теорія права (зі схемами, кроссвордами, тестами) : Підруч. / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2002. – 353 с.

3. Тихонравов, Ю. В. Основы философии права: Учеб. Пособие / Ю. В. Тихонравов. – М. : Вестник, 1997. – 608 с.

4. Цыбулевская, О. И. Нравственные основания современного российского права/ О. И. Цыбулевская; Под ред. Н. И. Матузова. – Саратов: ГОУ ВПО, Саратовская государственная академия права, 2004 . – 220 с.

5. Вопленко, Н. Н. Источники и формы права : учеб. пособ. / Н. Н. Вопленко. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2004. – 102 с.

ЛОГІКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ МОДЕЛЬНОГО ОПИСУ ЗНАНЬ

Гришанов І. В.

Херсонський державний університет

Модель подання знань – це множина синтаксичних та семантичних погодженостей, що робить можливим описання предмету. Під «предметом» тут розуміється стан об'єктів певної області, їх властивості, відношення, які існують між об'єктами в деякий фіксований момент часу.

Розрізняють два типи моделей подання знань: декларативні (знати, що подавати) і процедурні (знати, як подавати). Кожна з цих двох моделей має свої переваги та недоліки.

Процедурна модель подання базується на тому, що інтелектуальна діяльність розглядається як знання, вкладене у програми. Тобто знання про те, як можна використати ті чи інші сутності.

Декларативна модель базується на тому, що знання сутностей не має глибоких зв'язків із процедурами, що використовуються для опрацювання цих сутностей. Модифікація знань здійснюється простим додаванням або видаленням тверджень про сутності.

У роботі [13] Поспелов Г. С. відзначає чотири ознаки що відрізняють знання від даних:

- внутрішня інтерпретованість знань;
- структурованість знань;
- зв'язність компонентів знань;
- активність знань.

Внутрішня інтерпретованість знань означає, що людина, яка вперше зіштовхується із новими знаннями, може їх зрозуміти і засвоїти.

Структурованість розглядають як властивість декомпозиції складних об'єктів на простіші та встановлення зв'язків між простими об'єктами.

Знання зв'язані не тільки у сенсі структури, вони відображають закономірності щодо фактів, процесів, подій і причинно-наслідкові відношення між ними. Стимулом активності є неповнота знань, що змушує до необхідності їх поповнення.

Відмінність між даними та знаннями привели до появи спеціальних формалізмів у вигляді моделей подання знань, що відображають всі чотири ознаки. На сьогодні найпоширенішими є такі моделі подання знань [1]:

- системи фреймів;
- семантичні мережі;
- логічні моделі;
- продукційні системи;
- об'єктно-орієнтована модель.

У цій статті ми розглянемо лише інформаційну модель дедуктивного знання, а також змістовні характеристики моделювання у соціології [12].

Інформаційний аспект моделювання підкреслюється у визначенні Н. Н. Моїсеєва. "Під моделлю ми будемо розуміти спрощене, якщо завгодно, упаковане знання, що несе цілком певну, обмежену інформацію про предмет (явище), що відбиває ті чи інші його окремі властивості. Модель можна розглядати як спеціальну форму кодування інформації. На відміну від звичайного кодування, коли відома вся вихідна інформація і ми лише переводимо її на іншу мову, модель, якою б мовою вона не використовувала, кодує і ту інформацію, яку люди раніше не знали. Можна сказати, що модель містить в собі потенційне знання, яке людина, досліджуючи її, може придбати, унаочнити і використовувати в своїх практичних життєвих потребах. Для цих цілей в рамках самих наук розвинені спеціальні методи аналізу. Саме цим і обумовлена предсказательна здатність модельного опису" [11].

Існує традиція, що веде свій початок від логічного позитивізму, згідно з якою всі логічні істини неінформативні (= аналітичні, апіорні) і жоден логічний висновок не збільшує кількість інформації, що має суб'єкт, "Усі тавтології логіки говорять одне й те ж, а саме нічого" [6, с. 28].

Між іншим, така точка зору протирічить логіко-математичній практиці й історії науки, Я. Хінтикка [Див.:15, с. 158] здійснив цікаву спробу обґрунтувати позитивну відповідь, чи дає логічний висновок приріст кількості інформації? Хінтикка обґрунтовує свої міркування на техніці дистрибутивних нормальних форм [там же, 163-164], тоді коли ми використовуємо більш просту техніку аналітичних таблиць [Див.:5, с. 2-3; 17].

Нехай L – мова першого порядку з кінцевим фіксованим списком нелогічних предикатів. Обмежимося розглядом множинності $S(L)$ множинність речень (замкнутих формул) мови L . Глибиною d речень S назвемо мінімальну довжину послідовності кванторів з S таку, що кожний подальший квантор входить до меж дії попереднього,

Кожному реченню A співставимо аналітичну таблицю, що починається з $\sim A$, тобто аналітичний спосіб доказу речення A . Стовпці цієї таблиці відповідають конститuentам у розумінні Хінтикки. Замість диз'юнкції конститuent (дистрибутивної нормальної форми) ми розглядаємо сукупність стовпців аналітичної таблиці. Параметр d (глибина) вказує на число різних застосувань предикатних правил, кожне з яких віддає якийсь квантор з A .

Стовпець аналітичної таблиці називається замкнутим, якщо він містить пару формул виду B і $\sim B$, Аналітична таблиця називається замкненою, якщо всі її стовпці замкнені. Речення A називається теоремою, якщо існує хоч би одна замкнена таблиця, що починається з $\sim A$.

Із того, що процедура доказу володіє здатністю доводити всі формули логіки першого порядку, що можна доказати, (див., наприклад, [5, с. 79-81] впливає відсутність ефективної (механічної) процедури, здатної з'ясувати, для будь-якої кінцевої множини предикатних формул, чи суперечливе воно, чи ні.

Уведемо таке визначення, дещо змінивши відповідні визначення Хінтиккі. Нехай S - деяка кінцева множина формул. Якщо

$$(1) \quad \exists B (B, \sim B) \in S,$$

то S називається тривіально суперечним. Якщо умова (1) не виконується, але множина все-таки суперечлива (у тому розумінні, що існує кінцева

послідовність предикатних правил, що допускаються в логіці першого порядку, й така, що, будучи застосованою до формул з S , дає протиріччя виду $(B \wedge \sim B)$, то назвемо S нетривіально суперечною множиною, а мінімальну величину P , цієї послідовності назвемо ступенем *нетривіальності несуперечності* S .

Якщо $P = 0$, та маємо тривіальну суперечність, S нетривіально суперечливе, якщо формальне протиріччя в ній сховане і не може бути виявлене певними засобами.

Зрозуміло, нетривіально суперечливі множини існують, наприклад, $\langle \sim A(y), \forall x P(x) \rangle$. Тут $P = i$. Невирішеність першопорядкової логіки пов'язана з неможливістю ефективно вираховувати величину P для будь-якої суперечливої множини S .

Після того, як формула A подана в дистрибутивній нормальній формі глибини d (чи, в нашому формулюванні, через аналітичну таблицю, кожний стовпець якої містить d застосувань предикативних правил, що усувають будь-який квантор із A), можна розглянути питання про спосіб, за допомогою якого вислову A приписується певна кількість семантичної інформації.

Звичайно вважається, що суперечливі множини формул роблять ненульовий внесок в інформативність A . Дійсно, якщо всі стовпці аналітичної таблиці, що починається з $\sim A$ суперечливі, A є теорема і має, згідно із звичайним поглядом, нульову кількість інформації. Але після того, як Хінтикка вперше провів відмінність між тривіальною і нетривіальною суперечливістю, виникає таке важливе питання? "Чи слід приписувати ненульові ваги тільки несуперечливим конститuentам, чи також і конститuentам, що не є тривіально суперечливими?" [15, с. 164].

Якщо відповісти на це питання в тому розумінні, що всі суперечливі конститuentи (у нашому випадку – стовпці аналітичної таблиці) повинні мати нульову вагу, незалежно від величини $P > 0$, то ми одержуємо стандартний позитивістський погляд на логічну істину і логічний висновок, незадовільність якого вже була відзначена... . Але, якщо приписувати нульові ваги тільки тривіально суперечливим конститuentам, то виникає можливість розрізнити два

відмінних один від одного види семантичної інформації: глибинну і поверхову. Вони відрізняються одна від одної способом, яким визначається вага P .

Глибинна інформація $\inf^d(A)$ одержується, якщо нульові ваги приписуються тільки суперечливим конститuentам (стовпцям аналітичної таблиці формули A). Із того, що вище сказане, випливає:

1) глибинна інформація, що міститься в A , не змінюється;

2) якщо A – теорема, то її глибинна інформація дорівнює нулю;

3) ні які міри глибинної інформації не можуть бути такими, що ефективно вираховуються. Але, як справедливо помічає Хінтикка, "яку реальну суть можуть мати такі міри інформації, за яких ми принципово не можемо завжди знати (і не здатні одержати метод визначення) кількість інформації, якою ми володіємо?" [15, с. 165].

Це відкриває можливість іншому рішенню: приписувати ненульову вагу кожній конститuentи (стовпцю аналітичної таблиці), яка не є тривіально суперечливою (але може бути нетривіально суперечливою в ступені $(P > 0)$).

В результаті одержуємо поверхову інформацію $\inf S(A)$,

Величина цієї інформації залежить від глибини $d \leq p$, що характеризує число предикативних правил, які застосовуються, при побудові відповідної аналітичної таблиці. Тому ми будемо писати $\inf^d S(A)$ замість $\inf S(A)$. Зрозуміло, що $d \leq p$, якщо відповідна конститuenta (стовпець) суперечлива.

Розглянемо спочатку випадок, коли $d < p$. У цьому випадку виявлена суперечливість не в с і х суперечливих стовпців аналітичної таблиці, що починається з A . Тому, відповідно до («d»), $\inf S(A) < \inf^d(A)$, так, як кількість ситуацій, що усуваються, менше ніж у дійсності. Але, якщо $d = p$, то

$$\inf S(A) < \inf^d(A),$$

і поверхова інформація, що міститься в A , стає рівною її глибинній інформації. Глибинна інформація, отож, може розглядатися як межа, до якої, прагне поверхова інформація в процесі дедуктивних перетворень.

Різниця $\inf S(A) - \inf S(A)$ є припущення інформації, одержаної в процесі доказу A (замкнення аналітичної таблиці, що починається з $\sim A$ прирощенню

поверхової інформації ми зобов'язані зусиллям, завдячуючи яким відбувається логічна дедукція (пошук протиріччя).

Це повністю відповідає результату, одержаному Хінтиккою за допомогою техніки дистрибутивних нормальних форм. Дійсно, згідно з Хінтиккою, усяка нетривіальна дедукція показує, що "деякі конституенти, що не є тривіально суперечливими, справді суперечливі. ...Результатом цього є деякий переподіл вагів. Якщо тепер A виключає більше вагових альтернатив, ніж раніше, то поверхова інформація A зростає, так як виявляється, що воно більше обмежує невизначеність, ніж робило це раніше. У цьому розумінні дедукція може збільшувати поверхневу інформацію. ...Таким чином, поверхова інформація являє собою зовсім об'єктивний вид інформації, що здатний зростати в процесі дедукції" [15, с. 167]

Відмінність між глибинною і поверховою інформацією дозволяє будувати різні дедуктивні інформаційні моделі знання, що засновані на прирощенні поверхової інформації. Розглянемо одну з таких моделей.

Як першу інформаційну модель знання розглянемо проблему одержання висновків із стверджень, що складають знання. Ця проблема зовсім не є простою, і при розгляді її в епістемічній логіці виникає так званий "парадокс логічного всезнання".

Більш того, проблема логічного всезнання виникає в епістемічній логіці, що вивчає вислови типу " a знає, що b ", або символічно KaB , через таке семантичне визначення:

(і) a знає, що b в ситуації W , якщо й тільки якщо B правильне в кожній ситуації W^1 такій, що WRW^1 , де R – бінарне відношення, що пов'язує деякі ситуації з множини різних ситуацій (можливих світів).

При такому розумінні знання в епістемічній логіці стає таким, що допускається, правило

(і) якщо $(A \rightarrow B)$, то $(KaA \rightarrow KaB)$,

згідно з яким, якщо B є наслідок A , то із знання A витікає знання B .

Це і є логічне всезнання: суб'єкт пізнання знає всі наслідки того, що він знає. З погляду історії розвитку знання це зовсім неправильно, Ньютон не знав усіх наслідків сформульованих ним законів, Максвелл не знав усіх наслідків із рівнянь Максвелла і т.д. Тому в адекватній епістемічній логіці логічне всезнання повинно бути усунене.

Щоб позначити шлях до вирішення цієї проблеми, необхідно з'ясувати умови, за яких виникає логічне всезнання. Виявляється, воно виникає при одночасному прийнятті таких припущень:

(I) визначення знання, еквівалентне (i);

(II) речення логічно істинне, якщо й тільки якщо воно істинне в кожному можливому світі;

(III) кожна епістемічна ситуація, тобто ситуація, що розглядається у визначенні (i), логічно можлива.

Дійсно, можна побудувати такі міркування [15, с. 231-241]:

1) логічне всезнання не має місця, тобто

$\exists a \exists p \exists g (KaP, P|g, \sim Kag)$ припущення

2) g хибне в світі Wg , для якого правильне $WRWg$ 1), (I)

3) p істинне в кожному W^1 такому, що WRW^1 1), (I)

4) p істинне в Wg 2), 3)

5) світ Wg , логічно можливий (III)

6) g істинне в Wg 4), 1)

7) протиріччя 2), 6)

8) логічне всезнання має місце 1) - 7)

Із побудованого міркування видно, що вина за виникнення логічного всезнання лежить або на визначенні (I), або на визначенні (III).

Згідно з Хінтиккою, винне (III). Бо, гадає він, деякі ситуації $w \in W^1$ "можуть бути уявними, тобто такими, які а сприймає тільки через обмеженість свого логічного і концептуального мислення. Вимагати, ...щоб ці можливості включали тільки об'єктивно (логічно) можливі ситуації (світі), – означає виступати за логічне всезнання" [15, с. 233]. Це вирішує проблему логічного

всезнання в тому розумінні, що оскільки ситуація Wg не є логічно можливою, то висновок 6) з 5) не проходить через незастосовність логічного висновку до неможливих світів.

Але як же висловити твердження про те, що деякі ситуації W епістемічно можливі, а логічно неможливі? Згідно з Хінтиккою, відповідь на це запитання дають урнові моделі В. Рантали, W цій теорії "неможливі можливі світи" не є неможливими, це моделі ділянки D , які можуть змінюватися в процесі їх дослідження. У результаті вони стають суперечливими, але їх суперечливість не можна виявити безпосередньо (вони нетривіально суперечливі).

Звичайні моделі (логічно можливі світи) можна розглядати як підмножин класу всіх урнових моделей: це інваріантні (незмінні) урнові моделі. Епістемічно, але не логічно, можливий світ – це урнова модель, яка змінилась настільки несуттєво, що на певному рівні логічного дослідження її не можна відрізнити від інваріантної моделі.

Технічно такі світи виражаються поняттям d - інваріантною, але неінваріантною урнвою моделі. Це така нетривіально суперечлива модель, суперечливість якої не можна встановити на глибині логічного аналізу. Величина вимірюється числом нових індивідів, які необхідно ввести при усуненні кванторів у ході логічного дослідження.

У багатьох випадках параметру d можна позбутися. Скажемо, судження A має певну фіксовану глибину, тобто певне фіксоване число квантових верств. Отож, якщо a знає A і $A \models B$, то ставиться запитання про те, чи знає a також і B , потрібно обговорювати тільки в зв'язку з d – інваріантними урновими моделями, тобто, посилаючись на послідовності, що складаються не більш, ніж з d різних індивідів.

Це ж питання можна розглядати з точки зору висновку B , а не посилки A . У цьому випадку потрібно брати урнові моделі, на глибині $A \rightarrow B$, тобто брати тах (глибина A , глибина B), Таким чином, правило (1) виправдане, якщо $A \rightarrow B$ є поверхова тавтологія, тобто якщо всі конституенти нормальної форми A , що не входять в нормальну форму B , на глибині $A \rightarrow B$ тривіально суперечливі. Це

дає інформаційно-семантичне вирішення проблеми логічного всезнання: правило (1) допустиме тільки в тому випадку, коли B можна вивести з A , не виходячи за межі числа індивідів, які розглядаються в кожному з цих висловлювань. Тому, згідно з Хінтиккою, "єдиний розумний спосіб вирішення проблеми логічного всезнання полягає в припущенні світів, які епістемічно, але не логічно можливі" [15, с. 244] Цей висновок, проте, неправильний [15]. Але правильною й глибокою залишається відмінність між тривіальною і нетривіальною суперечливістю. Тривіально суперечлива множина сама виявляє свою суперечливість, вона очевидно суперечлива.

Суперечливе й тому не робить внесок до інформативності твердження A . Напроти, для виявлення суперечності нетривіальної суперечливої множини формул потрібна певна робота, більш або менш довгий логічний висновок. Витрачені для цього зусилля відповідають крокові для одержання відповідної інформації (тим глибше рівень, до якого повинне бути доведене наукове дослідження). Чим більша ця робота, тим більший внесок робить протиріччя, що виявляється, в інформативності A , але ця інформація "апріорна" – у тому розумінні, що для виявлення протиріччя в цьому разі не потрібно ні експериментів, ні спостережень. Ми побачимо далі, що можливий й інший випадок, коли виявлення протиріччя пов'язане з результатами експериментів. І це приводить до іншого типу інформаційних пізнавальних моделей.

Під когнітивним підходом розуміється рішення традиційних для даної науки проблем методами, які враховують когнітивні аспекти, в які включаються процеси сприйняття, мислення, пізнання, пояснення і розуміння.

Когнітивний підхід в будь-якій предметній області акцентує увагу на "знаннях", вірніше, на процесах їх подання, зберігання, обробки, інтерпретації та виробництві нових знань.

Теорія штучного інтелекту в когнітології розуміється досить широко і включає в себе теорію інформації, теорію прийняття рішень і останнім часом - теоретичну інформатику.

Однак період ейфорії від успіхів штучного інтелекту, створення експертних систем, повністю замінюють людини в рішенні практичних завдань, в основному завершився, і в даний час ставляться більш реалістичні завдання - забезпечення технологічного синтезу інтелектуальних можливостей людини і ЕОМ, розробка інтерактивних систем візуалізації інформації, систем підтримки прийняття рішень.

Когнітологі ділять системи подання знань на три основних типи: системи правил, семантичні мережі і структури відносин.

Серед структур відносин – третій тип уявлення знань – найбільш популярна теорія фреймів Мінського, в якій передбачається, що "людина, намагаючись пізнати нову для себе ситуацію або по-новому поглянути на вже звичні речі, вибирає зі своєї пам'яті деяку структуру даних (образ , прототип), звану фреймом, з таким розрахунком, щоб шляхом зміни в ній окремих деталей (слотів) зробити її придатною для розуміння більш широкого класу явищ або процесів" [10, с. 8].

Для позначення організованих одиниць стереотипної інформації, які створюються людьми в типових ситуаціях, Р. Шенк ввів поняття скрипта. У вигляді скриптів в пам'яті зберігаються стандартні послідовності дій, а також "загальноприйняті" послідовності причинних зв'язків [8].

Когнітивні карти відносяться до того ж класу систем уявлення знань, що і фрейми.

Таким чином, когнітивну карту можна розуміти як схематичне, спрощене опис картини світу індивіда, точніше її фрагмента, що відноситься до даної проблемної ситуації.

Як показують результати досліджень, виконаних в рамках когнітології [14], людський розум для розуміння проблем використовує "універсальні пояснювальні схеми, або когнітивні кліше".

Когнітивні кліше – жорстке знання, що є колективним соціальним продуктом мислення. Однією з основних проблем когнітології є з'ясування того, яким чином формуються універсальні пояснювальні схеми

Основними завданнями когнітивної соціології є:

- пояснення подібності та відмінності в мисленні індивідів, аналіз соціальних конвенцій;
- аналіз соціально обумовлених процесів сприйняття інформації, виборчого фокусування уваги на окремих проблемах;
- вивчення соціальної природи класифікацій, які доволі часто є не просто типологіями, а засобом конструювання значень і смислів;
- дослідження соціальної пам'яті про значимі події, явища і процеси.

Якщо в природно-науковому середовищі моделювання нерідко вважають тільки математичним, то в гуманітарній сфері частіше використовуються змістовні моделі.

Формуючи когнітивну модель об'єкта, індивід, як правило, прагне відповісти на певні, конкретні питання, тому від нескінченно складною реальності відсікається все непотрібне з метою отримання більш компактного і лаконічного опису об'єкта. Когнітивна модель об'єкта формується на основі "картини світу" індивіда – особливостей його сприйняття, установок, цінностей, інтересів.

Наступний етап моделювання – побудова змістовної моделі. При цьому не можна стверджувати, що ця модель є просто вербалізованою копією когнітивної моделі.

Справа в тому, що когнітивна модель може містити елементи, які індивід не може або не хоче сформулювати. Можлива і зворотна ситуація. Якщо змістовна модель сформульована кимось іншим або є продуктом колективної творчості, то її інтерпретація, рівень розуміння, ступінь довіри по відношенню до окремих елементів моделі може істотно варіюватися.

Побудова змістовної моделі дозволяє отримати нову інформацію про поведінку об'єкта, виявити взаємозв'язки і закономірності, які не вдається виявити при інших способах аналізу.

За функціональною ознакою змістовні моделі поділяються на описові, пояснювальні і прогностичні.

У будь-якому випадку результати формального моделювання використовуються для уточнення змістовної моделі і, головне, когнітивної моделі.

Список використаної літератури:

1. Болотова Л. С. Неформальные модели представления знаний в системах искусственного интеллекта / Л. С. Болотова, А. А. Смольянинов. – Московский институт радиотехники, электроники и автоматики (ТУ) – М., 1999. – 100 с.
2. Грэхэм Л. Р. Естествознание, философия и науки о человеческом поведении в Советском Союзе. – М. : Политиздат, 1991. – 480 с.
3. Деятельность: теории, методология, проблемы. Сборник / Сост. И. Т. Касавин. – М. : Политиздат, 1990. – 365 с.
4. Колмогоров А. Н. К логическим основам теории информации и теории вероятностей // Проблемы передачи информации. – 1969. – Т. 5. – Вып. 3. – С. 3-7.
5. Костюк В. Н. Логика. – К.-Одесса : Вища школа, 1975. – 112 с.
6. Клини С. Математическая логика.– М. : Мир, 1979. – С. 28.
7. Костюк В. Н. Методология научного исследования. К.-Одесса : Вища школа, 1976. – 180 с.
8. Когнитивная наука и интеллектуальная технология / Под ред. А. И. Ракитова. М. : ИНИОН, 1991.
9. Маслов С. Ю. Поиск вывода как модель эвристического процесса // Кибернетика. – 1972. – № 5. – С. 74-78.
10. Минский М. Фреймы для представления знаний. – М. : Энергия, 1979.
11. Моисеев Н. Н. Математика в социальных науках // Математические методы в социологическом исследовании. – М., 1981. – С. 166.
12. Плотинский Ю. М. Модели социальных процессов : Учебное пособие для высш. учеб. завед.- Изд. 2-е, перераб.и доп. – М. : Логос, 2001. – 296 с.

- 13.Поспелов Г. С. Искусственный интеллект - основа новой информационной технологи / Г. С.Поспелов. – М. : Наука, 1988. – 280 с.
14. Сергеев В. М. Когнитивные методы в социальных исследованиях // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М. : Прогресс, 1987. – С. 3-20.
- 15.Хинтиikka Я. Логико-эпистемологические исследования. – М. : Прогресс, 1980.
16. Rantala U, Urn Models: A New Kind of Non-Standard Model for First-Order Logic. // Journal of philosophical Logic. – 1975. – vol. 4. – № 3. – pp. 455-474.
17. Smullyan R. First-Order logic. – N. Y. 1968. – 447 с.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ У ХХІ СТОЛІТТІ

Галіченко М. В.

Херсонський державний університет

Цивілізаційний підхід є одним з провідних способів досягнення всесвітньої історії у сучасній філософії історії. Починаючи з 90-х років ХХ ст. він активно застосовується українськими вченими для досягнення вітчизняної історії та прогнозування розвитку Української держави у майбутньому.

Теоретико-методологічні засади застосування цивілізаційного підходу до розуміння історичного процесу, розроблені у працях таких вітчизняних вчених як: Л. М. Алексієвець, І. В. Бойченко, М. Є. Горелов, Я. С. Калакура, О. А. Коппель, М. І. Михальченко, О. О. Рафальський, О. П. Удод та ін. [1; 3; 5; 7; 10; 11; 13; 15].

Розвиток цивілізаційного підходу тісно пов'язаний з еволюцією терміна «цивілізація», який має полісемантичне значення. Термін «цивілізація» (від лат. *civilis* – громадянський) вперше було використано у праці Віктора Рікеті де Мірабо «Друг людства» (1756 р.). У цей період «цивілізація» розуміється як певна стадія всесвітньо-історичного процесу, на якій втілюються цінності громадянського суспільства: розум, справедливість, закон. У наступні століття цей термін отримував різноманітні тлумачення.

Спочатку термін «цивілізація» був тісно пов'язаний з терміном «культура». Так І. Кант у праці «Ідеї загальної історії» розмежовує культуру (засіб самореалізації особистості) та цивілізацію (створює умови для вільного духовного розвитку людини) [17, с. 79]. Це розмежування призвело до протиставлення цих термінів у німецькій філософії ХІХ – ХХ ст. Поступово дефініція «цивілізація» почала позначати лише сферу матеріальних та технічних досягнень, які протистоять та загрожують розвитку духовних цінностей людства. Зокрема, А. Вебер та Ф. Тьонніс під «цивілізацією»

розуміють єдність технічних та практичних знань, набір засобів для впливу на природу, а під «культурою» – нормативні дисципліни, цінності, ідеали. Проте у англо- та франкомовних країнах поняття «культура» та «цивілізація» найчастіше розуміються як синоніми. Як зазначає Ф. Бродель термін «культура» найчастіше застосовується для примітивних людських суспільств, а «цивілізація» для суспільств більш сучасного типу [2, с. 36].

Зважаючи на історію розвитку значення терміну «цивілізація» у ХІХ – на початку ХХІ ст., сучасні українські дослідники пропонують тлумачити його зміст як систему взаємопов'язаних значень. Т. Ящук пропонує вживати його у чотирьох значеннях: 1) синонім культури; 2) рівень суспільного розвитку, ступінь розвитку матеріальної та духовної культури; 3) щабель суспільного розвитку, наступний після варварства (Л. Морган, Ф. Енгельс); 4) епоха деградації й занепаду на противагу цілісності у деяких теоріях (О. Шпенглер) [12]. Проте, поза увагою залишаються погляди М. Данилевського та А. Дж. Тойнбі, які звернули увагу на існування окремих історико-культурних типів або локальних цивілізацій, які не підпадають цілком під жодне з зазначених визначень.

Більш прийнятними можна вважати визначення терміну «цивілізація», які пропонують Л. Алексієвець та Я. Калакура: 1) сукупність духовних і культурних досягнень суспільства, певний рівень його соціокультурного розвитку; 2) відносно самостійне і цілісне соціально-історичне утворення, локалізоване у просторі та часі; 3) складова одиниця історичного процесу, або макрокультурна спільнота; 4) великі цивілізаційно-культурні суперсистеми [5, с. 234]. Зазначенні визначення дозволяють охопити найбільш суттєві характеристики теорії цивілізаційного розвитку людства.

О. А. Коппель розуміє цивілізацію як сукупність етнічних (національних), культурно-історичних, територіальних (просторових), а також економічних підвалин найчастіше об'єднаних приналежністю до єдиної релігійної конфесії[7].

На думку І. В. Бойченка, у сучасній філософії історії поняття «цивілізація» має широке та вузьке розуміння. У широкому розумінні це означає історичну ступінь розвитку людства, а у вузькому – поняття «цивілізація» використовується для виявлення якісної специфіки, своєрідності тієї чи іншої країни, або групи країн, народів на визначеному етапі розвитку [1, с. 108].

У статті термін «цивілізація» вживається на позначення відносно самостійного та цілісного соціально-історичного утворення, що локалізоване у часі і просторі та має систему стійких духовних і культурних цінностей, які поділяються переважною більшістю суспільства. Основою для формування духовних цінностей виступає релігія. Дослідження спирається на теоретичні побудови таких представників цивілізаційного підходу як: М. Я. Данилевський, А. Дж. Тойнбі, С. Гантінгтон [4; 14; 16].

Закони історичного розвитку, сформульовані М. Я. Данилевським, дозволяють окреслити умови необхідні для формування окремої української цивілізації. Згідно до першого закону, для формування самостійного історико-культурного типу потрібна єдина мова або група мов. Саме це вимагає посилення позицій української мови у всіх сферах суспільного буття, поширення та підтримку української мови у діаспорі, адже межі української цивілізації охоплюють той простір, де поширена українська мова. Це набуває особливої актуальності на фоні реалізації Російською Федерацією проекту «Русский мир», який передбачає поширення та підтримку російської мови та культури. Для ідеологів цього проекту Україна постає важливою частиною «Русского мира».

Другий закон передбачає необхідність політичної незалежності для народу або групи народів, які створюють власну цивілізацію [4, с. 113]. Таким чином необхідною умовою для розвитку української цивілізації у XXI столітті є розбудова та збереження незалежної Української держави. Прикладом цього може бути яскравий період українського бароко, який був результатом функціонування Держави Війська Запорізького. У цей період, незважаючи на агресію сусідніх держав та громадянську війну, підтримка козацькою

старшиною української культури дозволила реалізувати свою власну культурницьку стратегію. Саме тому, на сучасному етапі влада має звернути особливу увагу на культурну сферу, що є дієвим засобом боротьби проти «гібридної» війни, яку здійснює Російська Федерація проти Української держави.

Одним з найвідоміших ідеологів цивілізаційного підходу можна вважати А. Дж. Тойнбі. На його думку, цивілізація передусім є ідентифікацією з культурою, системоутворюючим елементом якої є релігія. Для України православ'я – це основа її культури. Саме тому, для розвитку української цивілізації у XXI столітті необхідною умовою постає вирішення питання стосовно створення Помісної української православної церкви та здобуття нею автокефалії. Це дозволить подолати релігійні конфлікти, об'єднати суспільство, забезпечити розвиток духовності.

На думку А. Дж. Тойнбі, існує конфронтація між Росією та Заходом. Західна цивілізація є постійним викликом для Росії. Росія завжди намагається будувати власний цивілізаційний проект, шукати своє місце між Сходом та Заходом. А. Дж. Тойнбі вважав, що це зіткнення постане як продовження протистояння Заходу та Візантії [14, с. 15]. На цьому фоні, можна згадати про литовсько-польську добу в історії України, коли українська культура змогла засвоїти кращі здобутки західної цивілізації та синтезувати їх з православною культурою, котра прийшла на Русь з Візантії. Цей синтез дозволив Україні перетворитись у «місток» між Заходом та Сходом, який постприяв європеїзації Росії у XVIII столітті.

Ідеї А. Дж. Тойнбі знайшли розвиток у працях відомих американських мислителів З. Бжезинського та С. Гантінгтона, які обґрунтували ідею про сучасний світ як арену конкуренції кількох цивілізацій. Вони наголосили на необхідності переходу від етнонаціонального до культурного розуміння цивілізації. С. Гантінгтон вирізняє у сучасному світі дев'ять цивілізацій (західну, православну, ісламську, китайську, індуїстську, японську,

латиноамериканську, африканську, буддистську), які знаходяться у стані конфлікту. Основою для об'єднання країн у межах певної цивілізації є передусім релігія. На думку С. Хантингтона, центром православної (східноєвропейської) цивілізації постає Росія [16, с. 22].

Це твердження дає підстави багатьом російським філософам та політологам для ототожнення православної цивілізації з сучасною Російською Федерацією. С. Гантінгтон наголошує на тому, що кожна цивілізація позиціонує себе найважливішим центром світу та розглядає історію людства у відповідності до цього розуміння. Саме у цьому можна вбачати зростання, останнім часом, у Росії намагання звеличити власну історію. Російська Федерація прагне нав'язати іншим народам свої ідеологічні концепти, зокрема, «Русский мир», котрий має постати як найважливіший геополітичний проект, що спирається на вищі духовні цінності, втрачені західною цивілізацією. Духовна перевага Росії над Заходом представляється в його межах беззаперечною.

Проте, більшість українських вчених не поділяють твердження С. Гантінгтона про невідворотність конфлікту між цивілізаціями у сучасному світі. М. І. Михальченко вважає, що глобалізація є чинником зростання співпраці між цивілізаціями [10, с. 296–299]. Окрім того, віднесення С. Гантінгтоном України до числа розділених цивілізацій стимулювало дослідження української регіональної цивілізації, співставлення українського та російського цивілізаційних проектів. Для Ю. Павленка українська та російська цивілізації постають частинами спільного Східноєвропейсько-євразійського блоку Макрохристиянського світу. Як зазначає М. Козловець, різниця між українцями та росіянами полягає, зокрема, у тому як вони оцінюють «Володимирове хрещення». Для українців це є європейський вибір, а для росіян – спільнослов'янський [6, с. 131]. Саме тому для України є важливим повернення до Європи, відновлення зв'язку з західною цивілізацією. Для Росії важливим є утвердження власної унікальності та свого особливого історичного шляху розвитку. У цьому контексті «Русский мир» є спробою, з боку Росії, нав'язати

Україні власне цивілізаційне бачення, власні культурні та духовні цінності. На думку, П. А. Кравченка та А. І. Мельника українська цивілізація є зростаючою та має для цього усі необхідні матеріальні ресурси, а також «людський та інтелектуальний потенціал» [8, с. 67].

На нашу думку, важливе значення для розвитку української цивілізації повинна відіграти «Київська ідея». Її реалізація пов'язана з Українською православною церквою.

Під час свого виступу на Архієрейському Соборі Російської православної церкви митрополит Київський та всієї України Володимир (Сабодан) зазначив, що Українська православна церква зобов'язана враховувати соціокультурні особливості нашої країни, адже існують два полюси української культури, дві різні цивілізаційні орбіти – «східна» та «західна». Місія України аж ніяк не вичерпується функцією буферної зони між Сходом та Заходом. Україна – це самодостатній соціокультурний простір, перед яким стоїть завдання віднайдення власної внутрішньої цілісності через синтез традицій Сходу та Заходу. Ми також не беремо на себе відповідальності визначати цивілізаційний вибір України – заявив митрополит Володимир (Сабодан) [9].

На думку Ю. П. Чорноморця неможливо розглядати Київ як «Другий Єрусалим» поза розумінням Києва як «Другого Риму». Підтвердженням цього є «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона, у якому князь Володимир порівнюється з царем Давидом, а князь Ярослав Мудрий – з Соломоном. Ярослав намагався отримати церковну самостійність та власний законодавчий кодекс. Київська Русь того періоду вже мислилась як альтернатива Візантійській імперії, а тому мала підстави вважатись «Другим Римом» [18, с. 328-329]. Київ – це нове втілення загальнолюдського змісту у місцевій формі. Саме тому – нове, або друге місто. І навіть нова імперія. Київська ідея – це загальнолюдський ціннісний універсум за змістом та національною культурою за формою, які завжди оновлюються та відроджуються [18, с. 330].

Отже, для розвитку української цивілізації у ХХІ столітті потрібно реалізувати «Київську ідею», яка дозволить відродити й розвинути власну культурну традицію, що сягає часів Київської Русі.

Список використаної літератури:

1. Бойченко І. В. Філософія історії / І. В. Бойченко. – К. : Знання, 2010. – 724 с.
2. Бродель Ф. Грамматика цивілізацій / Фернан Бродель. ; Предисл. М. Эмара ; Пер. с фр. – М. : Изд-во «Весь мир», 2008. – 552 с.
3. Горелов М. Є. Цивілізаційна історія України / М. Є. Горелов, О. П. Моця, О. О. Рафальський. – К. : ЕксОб, 2005. – 632 с.
4. Данилевский Н. Я. Россия и Европа / Н. Я. Данилевский. – М. : Ин-т русской цивилизации, 2008. – 816 с.
5. Калакура Я. Цивілізаційні засади української історіографії / Ярослав Калакура, Леся Алексієвець. // Україна-Європа-Світ : Зб. наук. праць. – 2014. – С. 233–245.
6. Козловець М. «Русский мир» як ідеологема сучасної російської ідентичності : український контекст / М. Козловець. // «Русский мир» Кирила не для України. Зб. наук. статей. – 2014. – С. 124–133.
7. Коппель О. А. Україна в цивілізаційному просторі ХХ століття [Електронний ресурс] / О. А. Коппель, О. Пархомчук. – Режим доступу : <http://helen-koppel.narod.ru/014>
8. Кравченко П. А. Концептуалізація філософії історії у некласичній методології (стаття 1) / П. А. Кравченко, А. І. Мельник. // Філософські обрії. – 2015. – № 33. – С. 48–70.
9. Митрополит Київський і всієї України Володимир (Сабодан). Пам'ять про Новий Єрусалим : київська традиція. Слово про Київ на відкритті ІХ Міжнарод. Успенських Читань «Пам'ять і надія : горизонти осмислення та шляхи усвідомлення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://>

orthodox.org.ua/article/pamyat-pro-novii-%D1%94rusalim-ki%D1%97vska-tradits%D1%96ya

10. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність : запасний гравець Європи / М. І. Михальченко. – Дрогобич : ВФ «Відродження», 2004. – 488 с.
11. Михальченко Н. Українська регіональна цивілізація : прошле, настоящее, будущее / Н. Михальченко. – К. : ИПиЭНИ им. И. Ф. Кураса НАН Украины, 2013. – 340 с.
12. Предборська І. М. Філософія історії : навч. посіб. / Предборська І. М., Ганаба С. О. – Суми, 2012. – 230 с.
13. Рафальський О. О. Україна як цивілізаційний феномен / О. О. Рафальський. – К. : Бланк-Прес, 2010. – 253 с.
14. Тойнби А. Дж. Цивілізація перед судом історії : Сб. / А. Дж. Тойнби. – М. : Айрис-пресс, 2003. – 592 с.
15. Удод О. П. Україна : філософія історії / О. П. Удод. – К. : Генеза, 2003. – 120 с.
16. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М. : АСТ, 2006. – 261 с.
17. Чабанов В. Особливості цивілізаційного самовизначення українців в умовах глобалізації / В. Чабанов. // Українознавчий альманах. – 2012. – Вип. 8. – С. 79–82.
18. Чорноморець Ю. П. Київська ідея в сучасному релігійно-культурному дискурсі / Ю. П. Чорноморець. // Гуманітарний корпус : [зб. наук. статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Вип. 3. – 2014. – С. 328–332.

ПРАВОСЛАВНА КУЛЬТУРА ХЕРСОНЩИНИ В УМОВАХ РАДЯНСЬКОЇ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ПОВОЄННИХ РОКІВ

Татарченко О. Б.

*Херсонський національний
технічний університет*

З відновленням державності України, розпочався процес відродження православної культури. Він зумовлений споконвічною православною традицією на її теренах і потребою відновлення православ'я, після негативного впливу на нього політики Російської імперії, а потім і Радянського Союзу. Як не дивно, поодинокий «подих повітря» православна культура України отримала під час німецько-фашистської окупації, коли загарбники, намагаючись отримати хоча б невелику частину лояльності місцевого населення, дозволили відкрити мирянам православні храми.

Однак ситуація почала змінюватися з поверненням на українські землі радянської влади. Керівництво СРСР, передбачаючи поширення свого впливу на Центральну та Східну Європу, прагнуло використати Російську православну церкву для забезпечення своїх зовнішньополітичних цілей. До того ж у середині держави, православні вимагали права молитися за душі загиблих на війні родичів і близьких. Ці фактори вплинули на лібералізацію радянської політики щодо РПЦ, однак комуністична ідеологія не дозволила повністю відмовитися від державного атеїзму. Це, у свою чергу, визначило становище православної культури у повоєнні роки.

Херсонщина була одним із тих регіонів, в яких православна церква найбільше постраждала від “контрреволюційної” політики радянської влади 1920-х – 1930-х рр., адже на її теренах не залишилося жодного діючого храму. Тому особливий інтерес становить повоєнний період історії православної культури Херсонщини, коли вона знову потрапила під негативний вплив антирелігійної політики СРСР.

Для утілення цієї політики в життя 14 вересня 1943 р. постановою РНК СРСР № 993 було створено спеціальний орган – Рада у справах РПЦ (далі – РСРПЦ), 28 листопада 1943 р. вийшла постанова РНК СРСР “Про порядок відкриття церков”. Таким чином була створена нормативно-правова база для подальшого функціонування православних церков в радянській державі.

Забезпечення реалізації радянської політики щодо РПЦ була покладена на уповноважених РСРПЦ, до компетенції яких належали реєстрація та ліквідація релігійних громад і надання церковних споруд у їхнє користування. Також вони, як і представники виконкому місцевої ради, мали право безперешкодно в позабогослужбний час перевіряти церковне майно, яке миряни отримували у безстрокове і безкоштовне користування [1, арк. 3-4].

Також уповноважені РСРПЦ реєстрували релігійні громади та ставили на облік храми. Уповноваженим РСРПЦ по Херсонській обл. А. Салмінім станом на 1 червня 1946 р. було зареєстровано 115 православних парафій, яким у користування було передано 59 типових церков і 56 молитовних будинків [2, арк. 14].

Однак радянською владою одразу був взятий курс на закриття тих православних храмів, які мали вигляд типових церков. З 1 січня 1944 р. по 1 січня 1947 р. в Херсонській обл. у релігійних громад було вилучено 41 будівлю і передано в державну власність. Більшу частину з них складали громадські приміщення, а п'ять типових церков ще до війни було переобладнано під заклади культури. Замість вилучених приміщень релігійним громадам місцевою владою було надано 23 будівлі, але тільки одна з них була типовою напівзруйнованою церквою [3, арк. 88-89 зв.].

Таким чином православна культура отримала легальний статус у СРСР, хоча й потрапила під адміністративний тиск державної і місцевої влади.

Незважаючи на те, що умови отримання храмів в оренду були жорсткими, а частина з них була повернута у власність держави, свідченням відродження православної культури стало те, як миряни Херсонщини відзначали важливі православні свята. Ще напередодні пасхальних днів 1945 року серед віруючих

відмічалось поживлення. В останні дні Страсного тижня відбувалося прибирання у будинках та біля них, а також їх білення. У переддень Пасхи, вже о 6 годині вечора православні храми були переповнені віруючими, а навколо них відбувалися хресні ходи. Згодом навколо церков люди стояли у два-три ряди. А навколо церкви у с. Нова Маячка Цюрупинського р-ну зібралося біля трьох тисяч мирян.

Як відмічав уповноважений РСРПЦ по Херсонській обл. А. Салмін не було зафіксовано жодної людини, яка б заважала мирянам святкувати Пасху. При чому у церквах було багато молоді і багато хто з них сповідався [4, арк. 7-8].

Та чисельність православних культових споруд, яка залишилася на Херсонщині у повоєнні роки, сприяла легальному виконанню обрядів на її теренах. Лише за перше півріччя 1946 р. у Херсонській єпархії було зафіксовано 721 хрещення, 678 похоронних відправ і 37 вінчань [5, арк.14].

За перші три квартали 1946 року лише в Херсоні у шести парафіях було здійснено 776 хрещень, 353 поховальні культу та 16 вінчань [6, арк.1].

Другим напрямом антирелігійної політики радянської держави можна вважати стратегію, спрямовану на формування матеріалістичного світогляду у широких народних масах, головна роль у якому належала Комуністичній партії України.

Травневий (1946 р.) пленум ЦК КП(б)У прийняв рішення про піднесення культурно-освітньої роботи, перетворення клубів, будинків культури, хат-читалень у справжні центри політичного і культурного виховання трудящих мас. На той час у Херсоні ця робота була непогано поставлена у клубі ім. Шмідта, будинку культури трудових резервів, культбазі лінійного комітету профспілки річкового транспорту, бібліотеках №1 та № 2. Суттєвими недоліками у цій роботі відзначався клуб ім. Леніна заводу ім. Петровського, погано працювали червоні кутки на таких заводах: ім. Комінтерну, ім. Сталіна, склотари тощо [7, с.3].

Ще гіршою ситуація була в районах області. Приміром каховський культурно-освітній відділ не мав власного приміщення, а його працівники ходили пішки десятки кілометрів, щоб потрапити у заклади культури в селах району. Все ж за перші п'ять місяців 1946 р. у каховському районі було проведено 138 вечорів художньої самодіяльності, переважно у період перевиборчої кампанії до Верховної ради СРСР.

Незважаючи на команду згори “сприяти комуністичному вихованню мас”, секретарі партійних організацій, голови сільрад і колгоспів скаржилися, що їм під час жнив не до пісень і не до танців, тому приміщення клубів і хат-читалень займають для інших цілей [8, с.2].

Однак, уже за кілька років, відповідні органи проводили агітацію серед селян і під час жнив і під час сівби. Відділ пропаганди і агітації Херсонського обласного комітету КП(б)У визначив на 1949 рік приблизну тематику лекцій, доповідей і бесід на період весняної сівби. Серед них, окрім сільськогосподарських тем і питань соціалістичного будівництва, були такі як: “Сталінський план перетворення природи”, “Мічурин – творець нової епохи у розвитку дарвінізму” та ін. [9, арк. 21-22].

Важливу роль у поширенні матеріалістичних вчень у 1950-х роках відіграла Спілка по поширенню політичних і наукових знань. Її херсонське обласне відділення об'єднувало 22 районних і міський осередок, а також три групи її членів, які разом нараховували 2434 особи. Силами Спілки протягом 1954 року було прочитано 3927 платних і 8267 безкоштовних лекцій [10, арк. 5].

Немало важливу роль у здійсненні тиску на православну культуру, який часто-густо мав вигляд, так званих “перегинів”, забезпечували місцеві власті. Досить часто під удар потрапляли православні священнослужителі. Так керівництво Нижньо-Сірогозького райвиконкому у 1953 році забороняло священнику з Нижніх Сірогоз здійснювати обряди для віруючих сіл В. Торгаї та Н. Торгаї, через що уповноважений РСРПЦ по Херсонській обл. К. Шкуренко звертався до виконкому з проханням не робити цього [11, арк. 20].

Завдяки тиску кількість офіційно зареєстрованих священнослужителів в Херсонській обл. у порівнянні з червнем 1946 р. скоротилася на 22 % і на 1 грудня 1952 р. склала 96 осіб, причому лише п'ять із них мали вищу освіту [11, арк. 8-14].

Антирелігійна політика радянської держави також уплинула на те, що на Херсонщині у порівнянні з січнем 1945 р. станом на 1 січня 1952 р. кількість функціонуючих храмів скоротилася на п'ять відсотків і склала 101 церкву [13, с. 143].

Отже, унаслідок антирелігійної політики СРСР, протягом повоєнних років чисельність православних священнослужителів і кількість православних культових споруд зменшилася, однак не знизилося бажання мирян відвідувати храми і відправляти православні обряди. Політика щодо православної культури у зазначений період реалізовувалася двома основними напрямками: адміністративним та ідеологічним.

Адміністративні заходи були спрямовані на закриття типових православних храмів і наданні в оренду віруючим звичайних приміщень на околицях населених пунктів Херсонської обл. Також адміністративний тиск стосувався православного духовенства, якому заважали займатися своєю професійною діяльністю.

Ідеологічний напрям радянської антирелігійної політики реалізовувався шляхом формування мережі державних і громадських організацій, які займалися пропагандою і агітацією серед широких верств населення та насаджували серед нього матеріалістичний світогляд.

Таким чином православна культура Херсонщини у повоєнні роки опинилася під постійним тиском державних і партійних органів і поступово почала повертатися у підпілля.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Херсонської області (Далі – ДАХО), ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 95.
2. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 126.
3. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 121.
4. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 121.
5. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 126.
6. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 121.
7. Очаковський Я. Дбати за культурно-освітню роботу // Наддніпрянська правда. – 1946. – 24 вересня (№ 191 (605)). – С. 3.
8. Іванов О. Культурно-освітню роботу — на вищий рівень // Наддніпрянська правда. – 1946. – 6 липня (№ 134 (548)). – С. 2.
9. ДАХО, ф.П. 46, оп. 1, спр. 964.
10. ДАХО, ф.П. 46, оп. 1, спр. 2839.
11. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 146.
12. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 144.
13. Бондарчук П. М. Особливості релігійної ситуації в Україні у середині 1940-х – на початку 1950-х рр. / Петро Миколайович Бондарчук // Український історичний журнал. – 2010. – Вип. 2. – С. 137-163.

ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ПАРАДОКСАЛЬНІСТЬ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ЗВ'ЯЗКУ «ЧЕСТЬ-СМЕРТЬ»

Александрова Г. М.

Херсонський державний університет

За сучасних умов духовного оновлення в Україні, визнання пріоритету загальнолюдських цінностей в контексті національного відродження актуального змісту набуває проблема дослідження честі як феномена моральної сфери людини, що уможлиблює її співіснування у складі однієї соціокультурної спільності.

Значущість честі визначається її регулятивною функцією – вона корегує вчинки, скеровує поведінку і ставлення людини, зумовлює розуміння неповторності екзистенційного існування. В той же час честь забезпечує гармонійність існування цілої соціальної системи завдяки усвідомленню людиною своєї причетності до долі народу, держави, людства.

В основу дослідження покладено наукові праці з теорії феномена честі Л. Архангельського, М. П. ді Белли, А. Гусейнова, О. Дробницького, Дж. Кемпбела, В. Малахова, М. Мамардашвілі, Дж. Перестіані, Х. Пітт-Ріверса і концепції у сфері антропологічного і соціокультурного знання М. Баткіна, А. Єрмоленка, С. Кримського, Т. Чайки.

Ми спираємося також на сучасне розуміння честі, надане К. Дяченко. Дослідниця вважає, що честь – це духовний феномен, складне поліструктурне та багатовимірне явище людського буття, що знаходить вияв на різних рівнях свідомості, пронизує різні соціокультурні сфери, проектуючи на себе сутнісні особливості людського буття, постає гармонізуючим принципом життя суспільства як цілісного організму, що зумовлює цілісність та духовний саморозвиток окремої особистості [1].

Аналіз наукових праць з проблеми дослідження дає підстави стверджувати, що зміст феномена честі можливо презентувати через низку

концептуальних зв'язків гармонійного характеру: «Честь-Гідність», «Честь-Совість», «Честь-Слава» та ін. або антитеза «Честь-Сором», «Честь-Ганьба» та ін. Попри мінливість змісту честі (в історичному вимірі), ці концепти набувають сталості і постають предметом наслідування в межах однієї соціокультурної цілісності, де честь презентується як культурна константа, духовний стрижень, моральна цінність, що утворює смислову цілісність соціокультурної традиції. Отже, особливість феномена честі полягає у морально-духовному зв'язку цілих поколінь, коли нащадки підтримують заданий рівень гідності, совісті, слави власною моральною репутацією й досконалістю, доводять правоту своїх життєвих принципів, часто найдорожчою ціною— ціною власного життя.

Мета дослідження полягає у висвітленні концептуального зв'язку «Честь-Смерть», що приховує екзистенційну парадоксальність: людина прагне до самозбереження, але в ситуації вибору між безчесним життям або достойною смертю обирає індивідуальну смерть, що символізує її духовне безсмертя.

Як відомо, ще з минулого століття західноєвропейська екзистенційна філософія (Г. Адлер, М. Гайдеггер) визначила центром своєї етичної системи індивідуальну особистість. Будь-які моральні переживання (почуття), дії, вчинки людини визнаються як суто внутрішні, особистісні. Вони унікальні й неповторні, як і сама особистість, тому сутність моральної поведінки полягає не у відповідності до загальних етичних принципів і норм, а у цій своєрідності, адже це лише індивідуальні переживання окремої людини. Отже, людина наповнює зміст честі своїм власним виміром.

Сучасні західноєвропейські дослідники (Дж. Перестіані, Х. Пітт-Ріверс) визначають честь як універсальний нормативний принцип організації будь-якого суспільства та обґрунтовують думку про те, що феномен честі може набувати специфічного забарвлення, наприклад національну своєрідність змісту, що зумовлюється особливостями певного етносу. Про значущість національного чинника та ментальності народу у формуванні моральних

почуттів особистості наголошується також і у сучасній вітчизняній етичній думці [2, с. 228-242].

Іntenції української моральної філософії визначають принципи особистісної свободи та індивідуальної відповідальності, що звернена на загальне благо. У 20-30 рр. ХХ ст. честь осмислюється як «задоволення собою», «воля бути чесним із собою» (М. Могілянський), «чесність із собою» (В. Винниченко); честь як духовне безсмертя, презирство смерті, бо людина може бути безсмертною духовно (Ю. Яновський); честь усвідомлюється не як загальний обов'язок, а як внутрішня потреба людини у досконалості, що підтверджує екзистенційний вимір української моральної свідомості. Сьогодні сучасні вітчизняні філософи підкреслюють, що справжнє почуття честі ґрунтується на самоповазі.

Примітно, що у характерологічних концепціях українського етносу (М. Костомаров, І. Гончаренко) з-поміж специфічних рис духовно-психологічного обличчя українця домінуючими визначаються індивідуалізм, кордоцентризм, чуттєвість, екзистенційність, релігійність. Отже, феномен честі як складова морально-духовної своєрідності світосприймання постає принципом самотворення людини як неповторного індивіда. «Український індивід – це специфічна форма входження до загального блага», – зауважує сучасний дослідник української духовності В. Янів. Український індивідуалізм базується на почутті обов'язку, «не для власної амбіції, а для загального добра» [3, с. 81].

Ця сутнісна риса української свідомості визначила моральну традицію України, що яскраво презентована у літературній спадщині. Феномен честі у такій площині характеризується як «внутрішнє» почуття людини, сформоване її особистісними, індивідуально визначеними уявленнями, переконаннями і переживаннями, що має витoki у серці; самоусвідомлюється; реалізує екзистенційний потенціал; і спрямоване до загального блага.

Оскільки національне самоусвідомлення українців здійснювалось переважно через релігійно-моральну сферу (І. Огієнко, Т. Чайка), ймовірно у

культурних традиціях України провідна роль належить індивідуальній честі, як почуттю відповідальності перед собою і перед Богом, і саме на цьому базуються особистісні моральні норми, спрямовані до загального блага. А корпоративна честь, як міра відповідальності за власну долю, долю родини, держави, Вітчизни втілюється в ідеях громадянськості і патріотизму. Яскравим прикладом слугує поліфонія характеристики честі, що презентована в українських прислів'ях. Колективна свідомість пов'язує честь людини з правдою і чесним словом: «Чесному всюди честь, хоч і під лавкою». Наголошується, що честь померлої людини недоторкана: «Про мертвого добре говори, а ні, то мовчи». Обстоюється ідея особистісної честі людини, незалежності дії соціального статусу: «Хай чоловік і вбогий, так слово його чисте». Висвітлюється ділема між моральними ідеалами та нужденними потребами життя: «Що по тій честі, якщо нічого їсти».

На думку К. Дяченко, історичними концептами, що визначають сутнісні контури феномена честі в ідеалі людини на теренах української культури є: «честь-святість», «честь-слава», «честь-сором», «честь-смерть» [1, с. 17-19]. Ці концепти існують і в світових культурних практиках, але в традиції вітчизняного світогляду набувають специфічного забарвлення: вони розгортаються у взаємодії з національним самоусвідомленням.

Одним із складних і парадоксальних аспектів феномена честі, що містить сутність буттєвості особистості є найсуперечливіша проблема людини – ставлення до смерті. Як відомо, шлях зняття ганебної плями з честі людини – смерть або наближення до неї (пролиття крові). І честь презентується як надвіталістичний феномен у різних ситуаціях: у ситуації вибору між безчесним життям або гідною смертю, щоб не допустити ганьби: чесна смерть як вчинок утвердження цінності життя (М. Могилянський, Ю. Яновський); смерть як спосіб зняття ганебної плями з честі людини (М. Гоголь, Т. Шевченко); чесна смерть воїна на полі бою (І. Франко). Звісно, ставлення до смерті як до факту морального очищення, що утверджує духовне безсмертя, не може бути

однозначним. Концептуальний зв'язок «Честь-Смерть» є парадоксом людського існування, адже людина завжди прагне до самозбереження.

Зауважимо, що парадоксальність у ситуації вбивства заради високої цілі визначив свого часу філософ-екзистенціаліст С. К'єркегор, аналізуючи біблійне оповідання про жертву праотця Авраама і назвав це «етичним парадоксом» [с. 361-470]. Він полягав у тому, що Бог спочатку благословив рід Авраама, а потім зажадав від нього єдиного сина, який мав би продовжити рід, отже вимагав від батька протиприродного вчинку, що заперечував і факт батьківської любові, і обов'язок батька перед дитиною. У такій ситуації Авраам постає як «лицар віри», тільки релігійні мотиви скеровують його поведінку, його дії абсурдні.

Дослідник української духовності Д. Козій вважає, що ситуація Гонти (Т. Шевченко «Гайдамаки»), який відстоює честь, вбиваючи своїх синів, теж розкривається по лінії етичного парадоксу. Але Гонта, на відміну від Авраама, менш за все усвідомлює, що складає жертву Богові, адже між Богом і людиною стоїть Батьківщина, і Гонта керується у своїй поведінці присягою, яку склав для добра Батьківщини. Гонта відчуває скутість власної волі, над нею тяжіє кодекс честі перед Батьківщиною, Богом. «Він мав до вибору: або залишитись вірним присязі і Богові, або рятувати дітей і тим самим відвернутися від Бога» [5, с. 100-105]. Парадокс між батьківською любов'ю і постулатами честі відчувається у словах: Поцілуйте мене, діти, бо не я вбиваю, а присяга.

На відміну від «лицарів віри», які не знали почуття провини і каяття, трагічність вчинку Гонти полягає у тому, що він усвідомлює суперечність, приховану в його парадоксальній ситуації. «У ньому прокидається глибша моральна свідомість, та свідомість, яка прокинулася на зламі віків із глибини духу в свідомості людства і яка озивається наново в душі людини в моменти моральної кризи», – зауважує Д. Козій [там само]. Гонта оцінює свій вчинок як «великий гріх» і не просить прощення, навпаки, хоче прийняти кару в почутті провини: «Спочивайте дітита благайте, просіть Бога, нехай на сім світі мене за все покарає, за гріх сей великий».

Отже, парадоксальність ситуації полягає у складній суперечності самого феномена честі і феномена моральності людини взагалі: у суперечності індивідуального і колективного; почуттів (любов до дітей, любов до життя) і раціональних, логічних принципів поведінки на рівні свідомості.

Як бачимо, у концептуальному зв'язку «Честь-Смерть», феномен честі є суперечливим, часто протистоїть вітальним почуттям людини, любові й особистим бажанням. Це складає його сутність, викликає полеміку думок у філософській і світовій художній літературі. Багато прикладів знаходимо і в українській літературній спадщині: «Тарас Бульба» М. Гоголя, «Чорна рада» П. Куліша, «Дочка Ієфая» Л. Українки, «Листоноша» Ю. Яновського та інші). Головна ідея цих творів – героїчна смерть сама по собі є ствердженням честі, цінностей життя, духовного безсмертя. Так, у поемі «Похорон» І. Франко показав в особі Мирона провідника народу, що піднімає «люд закутий» до повстання, але зрозумівши, як глибоко укорінені у народі «плебейські інстинкти», зраджує повстанців, кидаючи їх на поталу, на смерть. Мирон вважає, що героїчна чесна смерть боягузливого війська надасть йому (війську) честі і сприятиме переродженню нащадків, надаючи їм приклад героїзму.

Підсвідомий колективний комплекс світобачення феномена честі в Україні на початку ХХ ст., так зване «розстріляне відродження» висвітлено у романі «Честь» М. Могилянського. Зміст честі розкривається у ставленні до смерті як ствердження гідності життя. Головний герой – Дмитро Андрійович Калін – вірець інтелігентної «людини честі», яка усвідомлює свій власний, професійний кодекс честі (що це не є стандартом для загалу), свою людську гідність: «в мене є сумління, я сам собі суддя», «іншим ніколи не ставлю вимог більше, ніж самому собі» [6, с. 144]. Усвідомивши свою невідповідність кодексу власної професійної честі, Калін чине самогубство.

Патетика твору стверджує велич честі, їй протиставлені «буденність», «міщанство», «марнота марнот». Засуджуючи сумнівну «трамвайну» мораль за відсутності в людини почуття відповідальності за свої вчинки, М. Могилянський утверджує цінність почуття честі, що є «високою мораллю

без обов'язків і санкцій», яку називає «складною пружиною з шляхетного матеріалу – морально-розумового ества людського». Автор обстоює думку про необхідність розвитку особистісної професійної честі, яка вимагає від людини «першосортності», самовдосконалювання: «Наш час потребує не технічно озброєних спеціалістів, а людей честі, людей з високорозвиненим почуттям своєї людської гідності». І далі: «без самовдосконалення на ґрунті владних вимог особистої гідності й честі, що дасть індивідуальність колективі? Сотня жебраків не створить життєздатного колективного господарства... Недбальство губить нас, бо нема в нас почуття особистої людської гідності, не розвинено почуття честі»[там само, с. 97].

Іронічна площина у романі показує складність честі, що обумовлена складністю самого людського буття і є протестом проти спрощеного тлумачення цього феномена. «Не думай, що мало любив», – пише Калін у передсмертній записці, – але інакше не можу, не маю вибору». Честь героя протистоїть любові до сина, до жінки, до життя; вона височить над буденністю, над своїми власними бажаннями, і це – підкоряння почуттів сфері розуму. Суд «відбувся без судового рішення, без захисних та й без обвинувачених промов – безапеляційний вирок винесли сумління і честь. Підсудний сам собі був за безстороннього суддю... Небагато хто вітає щастя, ні з ким поділяти «свою судьбу, свої кайдани». «Відчуття кінця прийшло разом, без вагань, без боротьби, без хвилювання та жалкувань... Свідомість зафіксувала його не як неминуче, тільки як те, що вже сталося... сталося як логічний висновок із ситуації, незаперечний для нормального розуму» [там само, с. 143].

У такому випадку вчинок самогубства постає утвердженням гідного життя під гаслом «якщо не можна гідно жити, треба гордо вмерти». Проте, як слушно зауважує Л. Баткін, моральність людини народжується у момент власного вибору під особисту відповідальність, а не як результат накладання готової парадигми [7]. Тож, кожний вчинок особистості є виявом її унікальності, самобутності, неповторності, а мораль постає як право і обов'язок для самовиявлення.

Протягом всієї історії свого існування філософська думка намагається напрацювати настанови щодо обрання гідного, добродісного, діяльного життя людини у світі, кожного разу обстоюючи думку про те, що свобода самовираження в моралі може бути правомірною за умов, якщо людина здійснює свій власний моральний вибір добровільно, сама шукає свою долю: безчестя або безсмертя. Наприклад, А. Шопенгауер вважав, що «Вигукувати з ентузіазмом «честь вище за життя» означає, по суті, стверджувати: «наше життя і задоволення – ніщо, суть у тому, що про нас думають інші». Таке твердження може розглядатися хіба що гіпербола, побудована на тій прозаїчній істині, що честь, тобто думка людей про нас, часто дуже необхідна для життя» [8, с.46]. Розмірковуючи над прагненням людини до самозбереження, Л. Фейєрбах писав, що самозбереження пов'язане з розумінням сутності щасливого життя: що таке для закоханої людини життя без кохання, для честолюбця – без честі, для багача – без багатства? Дійсно, смерть суперечить людській природі, але вона суперечить лише щасливій природі, бо інакше самогубство є лише самознищенням, але все ж таки вибір щасливого чесного життя чи чесною смертю залишається правом людини [9, с. 145]. Як бачимо, світоглядна позиція щодо смерті визначає ставлення щодо життя. З цього приводу М. Мамардашвілі зауважує: «Без символу смерті, без того, щоб жити в тіні цього символу нічого не можна зрозуміти, нічого не можна в дійсності відчувати» [10, с. 59].

На складність проблеми вибору між життям і смертю звертає увагу С. Кримський: «Історія цивілізації свідчить на користь етики буття, у світлі якої не можна віддавати безумовний пріоритет ідеї над життям..., мова звичайно йде не про те, що не можна жертвувати собою заради ідеалів або рятівної ідеї. Суть справи в тому, щоб можливість такої жертви не перетворювалась на норму, а залишалась проблемою, яку кожного разу треба вирішувати заново» [11, с. 26]. Дійсно, вибір між безчесним життям чи гідною смертю завжди є і буде складною дилемою, у свідомості людини людське існування пов'язане з моральними ідеалами і вадами, з духовними злетами і падіннями, з постійним

пошуком добра чи зла, гідного життя чи чесною смертю. Будь-які аргументи «за» чи «проти» – це лише констатація факту, спроба досягнення мотиву особистісного вчинку людини, яка в ситуації морального вибору знехтує власним життям заради честі. У такому аспекті можна говорити про честь як про надвіталістичний феномен. «Чесна смерть» постає як утвердження духовного безсмертя. Саме тому феномен честі виступає «духовним ланцюгом» людства у часовому вимірі, адже утверджуючи свою власну честь, власне духовне безсмертя (пам'ять у часі) особистість маніфестує «духовне безсмертя» свого роду, етосу, чи будь-якої цілісності, до якої вона належить.

Список використаних джерел:

1. Дяченко К. А. Честь у життєвому світі людини: філософсько-антропологічний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури» / Дяченко Катерина Анатоліївна. – Х., 2004. – 18 с.
2. Чайка Т. Стародавні прообрази української моральної свідомості [Текст] / Т. Чайка. // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 9-10. – С. 228–242.
3. Янів В. Ідеал української людини на підставі першоджерел літератури [Текст] / В. Янів // Хроніка 2000. – К. : Фонд сприяння розвитку мистецтв, – 2000. – Вип. 37-38: Україна: філософський спадок століть. – С. 78-96.
4. Кьєркегор С. А. Болєзнь к смерти [Текст] / С. А. Кьєркегор // Этическая мысль: Науч.-публицист. чтения / Редкол.: А. А. Гусенов и др. – М.: Политиздат, 1990. – С. 361-470.
5. Козій Д. Глибинний етос: (нарис з літератури і філософії) / Д. Козій. – Торонто [та ін.] : [Б. в.], 1984. – 494 с.
6. Могилянський М. Честь. Вбивство: Вибране / М. Могилянський – К.: ВЦ «Академія», 2015. – 208 с.

7. Баткин Л. М. Европейский человек наедине с собой. Очерки о культурно-исторических основаниях и пределах личного самосознания / Л. М. Баткин. – М.: РГГУ, 2000. – 1005 с.
8. Шопенгауэр А. Афоризмы и истины / А. Шопенгауэр. – М. : Эксмо-Пресс ; Х. : Фолио, 1999. – 736 с.
9. Фейербах Л. Избр. филос. произв. в 2 т./ Л.Фейербах / Общ.ред. и вступит. ст. М. М. Григорьяна. – М., 1955. – Т. I. – С. 145.
10. Мамардашвили М. Мой опыт нетипичен / М. Мамардашвили. – СПб.: Азбука,, 2000. – 400 с.
11. Крымский С. Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации / С. Б. Крымский // Вопросы философии. – М., 1992. – № 12. – С. 21-28.

ОСОБИСТІСНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ У СИСТЕМІ МОРАЛЬНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ

Корольова І. І.

Херсонський державний університет

Особливість професійного становлення особистості за вимог сьогодення визначається появою нових професій, зумовлених кардинальними змінами у сучасній ринковій економіці, та впровадженням поряд з традиційними формами фахової підготовки інноваційних, які дозволяють підготувати компетентних, конкурентоспроможних фахівців, зокрема менеджерів освітньої галузі. Тому є доцільним і необхідним ґрунтовний аналіз особистісного, і професійного становлення у контексті проблеми самовизначення. Адже у процесі самовизначення майбутній фахівець формує власний соціально-діяльнісний простір, у якому відповідно його ціннісних орієнтацій відбувається професійна ідентифікація.

Метою статті є розкриття змістових аспектів особистісного самовизначення майбутніх менеджерів освітньої галузі у системі морально-ціннісних орієнтацій.

Специфіка підготовки та становлення компетентних фахівців представлено у результатах наукових розвідок вітчизняних і зарубіжних учених (І. Бех, Н. Бібік, Т. Бондар, Дж. Боуден, Е. Вернер, І. Зимня, Н. Кічук, А. Кузьмінський, Д. Мак Клеелланд, Р. Мірабл, О. Овчарук, Н. Остапенко, О. Пометун, О. Семенов, Т. Симоненко, Лайл і Сайн Спенсери, Н. Тарасенкова, Ю. Татур, Д. Хаймс, Н. Хомський, В. Хутмахер, А. Хуторський та інші). Вивчення особливостей розвитку і становлення особистості науковці розглядають у контексті постійного тривалого процесу самовизначення (Е. Еріксон, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, Е. Фромм, К. Юнг та ін.). Адже самовизначення тісно взаємопов'язано із самореалізацією особистості, і як

наголошує Е. Фромм є основною умовою становлення «продуктивної орієнтації» людини у світі, під якою розуміє певну основоположну настанову на реалізацію закладених у ній потенційних можливостей, розкриття своїх сутнісних сил [1]. У контексті такого розуміння самовизначення особистості сучасні вчені, дослідники вивчають проблему професійного самовизначення фахівця як суб'єкта своєї професійної діяльності (Є. Климов, А. Маркова, О. Орлов, В. Рибалка, Н. Самоукіна, В. Третьяченко, В. Шадриков та ін.).

Водночас професійне самовизначення особистості за таких умов можна розглядати як проблему духовну та соціально-психологічну. Духовність особистості – специфічно людська риса, яка базується на потребі пізнання й соціальної потреби жити, діяти для інших [2, с.85].

Духовність виступає складником її духовної культури. Духовна культура є відображенням рівня розвитку моральності, є сховищем позитивного морального досвіду у формі цінностей і рекомендацій поведінки людини, самостійним чинником морального життя [3, с. 29].

Досліджуючи виховання духовних цінностей студентської молоді у сучасному полікультурному просторі, В. Долженко вважає, «що там, де є людина, її діяльність, стосунки між людьми, там є культура» [4, с.15].

Як продовження думки дослідника Г. Шевченко наголошує, що «духовна культура створює особливий світ цінностей, формує і задовольняє наші інтелектуальні та емоційні потреби». Вчена наступним доводить, що «духовна культура – це продукт суспільного розвитку, її основне призначення полягає у продукуванні свідомості, які існують переважно в ідеальному вигляді: поняття, уявлення, вірування, почуття і переживання, доступні свідомості і розумінню всіх людей» [5, с. 222].

Виходячи з цього, аспекти духовності окресленої проблеми визначаються усвідомленим вибором особистості у процесі самопізнання та розуміння власного призначення, які спрямовують її розвиток до самореалізації.

За твердженням К. Абульханової-Славської, самовизначення — це усвідомлення особистістю своєї позиції, яка формується усередині координат

системи відносин. Тому центральним моментом самовизначення є самодетермінація, власна активність, усвідомлене прагнення зайняти певну позицію. На її думку, від того, як складається система ставлень (до колективного суб'єкта, до свого місця в колективі та інших його членів), залежить самовизначення і суспільна активність особистості [6, с. 52]. Ураховуючи таку позицію можемо виділити соціально-психологічний аспект професійного самовизначення особистості.

Провідними критеріями, керуючись якими особистість визначається у професійній сфері, є вироблені у суспільстві згідно загальнолюдських норм та суспільних потреб і прийняті особистістю критерії професіоналізму. Професійне зростання фахівця може бути схарактеризоване підвищенням рівня оцінки себе як професіонала.

На переконання А. Маркової динаміка самовизначення виявляється у зміні ставлення до себе та в зміні критеріїв самооцінювання. За умови творчого підходу до свого життя, як вважає вчена, сенс створюється людиною заново, і людина перетворюється у справжнього самобутнього суб'єкта самовизначення [7].

Підсумовую викладене, самовизначення – це самостійний етап соціалізації, сутність якого полягає

- у формуванні в особистості усвідомлення цілі й сенсу життя,
- готовності до самостійної життєдіяльності з урахуванням співвіднесення своїх бажань, сформованих якостей, можливостей і вимог, що висуваються до нього з боку оточуючого суспільства [8, с. 68].

Сутність індивідуальності особистості розкривається в її унікальному внутрішньому світі, у системі її цінностей та смислів, котрі втілюють у собі високі гуманістичні ідеї, в її ставленні до світу, до самої себе, до власної діяльності та її результатів. Адже як вважає М. Гінзбург ціннісно-сміслова природа самовизначення відображає активне визначення своєї позиції щодо

суспільно виробленої системи цінностей, визначення на цій основі сенсу свого власного існування [9].

А це визначається, як вважає вчений, цілями, які розрізняє у складі життєвого плану: кінцеві (ідеальні) й допоміжні (реальні, конкретні). Кінцевою метою є ідеали, які розуміються як цінності. Реальні цілі характеризуються конкретністю і досяжністю, можуть змінюватися залежно від успіхів чи невдач [10, с. 44]. Що свідчить про наявний зв'язок життєвого плану особистості з системою цінностей, що є для неї детермінованою на певному етапі розвитку, зокрема професійного становлення.

Таким чином, особистісне самовизначення майбутнього менеджера освітньої галузі – це свідоме визначення у відповідності до морально-ціннісних орієнтацій своєї сутності і місця у системі суспільних відносин як суб'єкта, що виявляється в активному його ставленні до самого себе та навколишньої дійсності. Цей процес визначається мірою привласнення цінностей загальнолюдської культури, які у структурі професійної культури є засадовими.

Самовизначення відбувається в результаті складної взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників розвитку. Вплив соціальних чинників, перш за все специфіка соціокультурних умов життя, переплітається з комплексом психологічних особливостей індивіда (мотивів, інтересів, досвіду) і виявляється в системі його ставлень до себе, до власної діяльності, поведінки і взаємодії з іншими відповідно морально-ціннісних орієнтацій. Адже рівень особистості – це рівень ціннісно-сислової детермінації, рівень існування у світі смислів та матеріальних цінностей. На думку Б. Зейгарник і Б. Братусь, для особистості «основна площину руху – морально-ціннісна» [6, с. 122].

Ціннісні орієнтації виступають як один із провідних елементів структури особистості, що визначають зміст її спрямованості (мотивів, потреб, ідеалів, переконань тощо). Відповідно системи ціннісних орієнтацій у процесі життєдіяльності, зокрема професійної, у привласненні цінностей фіксується істотно, те, що має значення для особистості. Вона виступає складовою

моральної свідомості у вигляді основних понять, ціннісних блоків, смислових компонентів світогляду, що характеризують моральність особистості. Систему ціннісних орієнтацій розглядають як згорнуту програму життєдіяльності, яка є основою реалізації певної моделі особистості; як інтегративний простір соціального та особистісного, де особистісне стає соціальним; а засоби спілкування забезпечують обмін індивідуальними ціннісно-світоглядними відмінностями.

Важливим є те, що цінності – це один з основних механізмів взаємодії особистості й суспільства, особистості і культури, які формують узагальнені уявлення майбутніх фахівців щодо цілей і норм своєї поведінки, діяльності, у цілому суспільної активності, що втілюють історичний досвід минулого, виражають сенс життєдіяльності певного суспільства, загалом людства; орієнтири, за якими особистість і різні соціальні групи ідентифікують свої дії, що виступає основою щодо визначення пріоритетної цілі будь-якої діяльності, у тому числі і фахової, а саме ціннісної детермінації.

Отже, особистісне самовизначення у структурі професійного становлення має ціннісно-смилову природу, що формує орієнтацію на майбутнє – успішну професійну кар'єру. Водночас, самовизначення виступає сутнісною основою професійного становлення, своєрідним механізмом набуття майбутнім менеджером освітньої галузі морально-ціннісних смислів своєї професійної діяльності, самореалізації як професіонала, знаходження рішень проблемних освітніх ситуацій, що постійно змінюються й ускладнюються.

Список використаної літератури:

1. Фромм, Э. Бегство от свободы ; Человек для себя / Э. Фромм. – Мн. : Попури, 1998. – 672 с.
2. Педагогіка вищої школи : словник-довідник / упор. : О. О. Функікова. – Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2007. – 404 с.

3. Гнатюк В. В. Педагогічні умови формування духовної культури вчителів початкових класів / В. В. Гнатюк, О. В. Гелета// Педагогічний пошук, 2014. – 1 (81). – С. 28-30.

4. Долженко В. О. Виховання духовних цінностей студентської молоді в полікультурному просторі : Дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.07. – Луганськ, 2006. – 192 с.

5. Шевченко Г. П. Духовний розвиток особистості : Пошуки нового підходу до проблеми // Духовність особистості : Методологія, теорія і практика : Збірник наук. праць / Гол. ред. Г. П. Шевченко. – Вип. 4. – Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун –т ім. В. Даля, 2005. – 232 с. (с. 221-226).

6. Абульханова-Славская К. А. О субъекте психической деятельности / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Просвещение, 1973. – 288 с.

7. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Междунар. гуманит. фонд «Знание», 1996. – 308 с.

8. Сафин В. Ф. Психологический аспект самоопределения / В. Ф. Сафин, Г. П. Ников // Психологічний журнал. – 1984. – № 4. – С. 65-74.

9. Гинзбург М. Р. Личностное самоопределение как психологическая проблема / М. Р. Гинзбург // Вопросы психологии : журнал / гл. ред. А. М. Матюшкин. – 1988. – № 2. – С. 19–26.

10. Гинзбург М. Р. Психологическое содержание личностного самоопределения / М. Р. Гинзбург // Вопросы психологии. – 1994. – № 3. – С. 43-52.

11. Зейгарник Б. В. Очерки по психологии аномального развития личности / Б. В. Зейгарник. – М. : Издательство Московского университета, 1980. – 157 с.

СТАНОВЛЕННЯ ДУХОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

Шипко А. Л.

Херсонський державний університет

Останні роки українське суспільство перебуває у стані моральної та економічної нестабільності, викликаної процесами докорінних змін соціокультурного фундаменту міжособистісних відносин, що зумовило переорієнтацію державного замовлення, змісту і технологій формування особистості у системі освіти. Як свідчить світова практика від освіти чекають підготовки людей з високим рівнем професійної компетентності, загального розвитку, з умінням приймати самостійні рішення, з готовністю до самоосвіти впродовж життя.

Слід відзначити, що переорієнтація системи освіти і виховання є завданням світового масштабу і органічною складовою процесу глобалізації світової економіки. Світова криза освіти, на думку З. Малькової, полягає у тому, що вона „приспосована до епохи техніко-економічного зростання, а ця епоха вже підійшла до кінця” [3, с.2]. Все більше лунає думка про те, що знання у своєму старому розумінні ефективно виведені за межі людини у загальнодоступну (у найближчій перспективі) світову комп'ютерну пам'ять, якою фактично стає мережа ”internet”.

Це приводить до необхідності зробити наголос не на персоніфікації знань, яка домінувала протягом століть, а на формуванні особистості, здатної розумно скористатися необмеженими інформаційними можливостями людства, співвідносити свої вчинки та дії відповідно суспільній позиції та загальнолюдській доцільності. Саме тому на перший план виходить проблема формування духовної, моральної особистості, а суспільна мораль стає чинником стабілізації не тільки мікро- та макросоціальних середовищ, а й біо- та ноосфери.

Час потребує повороту освіти до людини як до особистості - носія суспільно значущих рис та якостей, здатної самостійно приймати рішення, брати відповідальність за долю свою та людей, з якими вона знаходиться у певних побутових, виробничих соціокультурних відносинах.

Порівнюючи розвиток будь-якої живої істоти з розвитком людини, український психолог Г. Костюк, відзначав: „Вона (дитина) теж – органічна істота, частина живої природи, найвищий продукт її розвитку. Якщо розвиток кожної істоти є її саморухом, то тим конкретніше цей саморух виявляється у розвитку людської дитини, набираючи якісно нових, вищих форм, яких немає у розвитку інших живих істот” [2, с.104].

Найбільшу відмінність саморуху людини від саморозвитку інших живих істот визначає культура у широкому, найбільш загальному значенні цього терміну. Саме таке визначення культури дається у тлумачному словнику: „Культура - це сукупність виробничих, суспільних та духовних досягнень людей" [4, с.314].

Культура визначає норми життя, якими керуються люди, які належать до певної соціальної групи, незважаючи на відсутність групової потреби привести ці норми до певних конкретних формулювань, надати їм статусу суспільного закону. Ці норми не підлягають суспільному обговоренню і існують як поведінкові аксіоми, що пронизують життя всіх вікових і соціальних груп, і у випадках ускладнення суспільного життя потребують підкріплення, деталізації у державних законодавчих актах чи правилах поведінки. Різні заборони та обмеження свободи можуть бути зразком таких правил: усні або письмові господарчі договори, різні устами, починаючи від шкільного, закінчуючи військовими, правила життєдіяльності (поведінки) членів різноманітних установ і організацій, до яких належать і громадські.

Тільки у контексті культури, яка існує незалежно від волі та бажання окремо взятої особистості, виховання піднімає людину над рівнем тварини, переводить її з вітального стану, зі сфери виживання у простір суспільного буття. Всілякі спроби (свідомі або неусвідомлені) вирвати особистість з

контексту культури незмінно призводять до зворотного процесу, переводу людини на позицію тваринного споживання [1, с.27]. Перехід культури зі сфери творчості у сферу буття, надання їй статусу головного регулятора життєдіяльності суспільства та саморуку особистості стає завданням ноосферизації суспільних відносин, вибору майбутнього людства. На перший план у цьому процесі виходить духовність особистості. Під духовністю розуміють вищі сторони внутрішнього світу, які проявляються в людяності, щирості, доброті, широті, теплоті, відкритості до інших людей. Духовність ґрунтується на широті поглядів, ерудиції, культурі, загальному розвитку особистості. Втрата духовності рівнозначна втраті людяності. Тривалий криза духовності у окремої особистості веде до її деградації. Духовність несумісна з черствістю, егоїзмом, орієнтацією на матеріальні вигоди. Духовність може бути усвідомленою, осмисленою як прояв інтелігентності. Може бути частково неусвідомлена - про таку людину говорять: серцевий, добрий, щирий від природи. [7]

Виходячи з цього культура стає і змістом, і методом виховання. Більш точно це поняття розглядається з позицій філософії. Так, філософський словник визначає сутність культури таким чином: „Культура (від лат. cultura – обробка, виховання, освіта, розвиток, шанування) – специфічний спосіб організації та розвитку людської життєдіяльності, представлений у продуктах матеріальної та духовної праці, системі соціальних норм і установок, у духовних цінностях, у сукупності відносин людей до природи, між собою і до самих себе. У понятті „культура” фіксується як загальна відмінність людської життєдіяльності від біологічних форм життя, так і якісна своєрідність історично-конкретних форм цієї життєдіяльності на різних етапах суспільного розвитку, у рамках певних епох, суспільно-економічних формацій, етнічних і національних спільнот. Культура також характеризує особливості свідомості, поведінки і діяльності у конкретних сферах суспільного життя (культура праці, культура побуту, художня культура, політична культура). У культурі може фіксуватися спосіб

життєдіяльності окремого індивіда (особистісна культура), соціальної групи (наприклад культура класу) або всього суспільства в цілому” [4, с. 293].

В умовах розвинутості засобів комунікації культура стає провідним чинником соціалізації особистості. Контакти особистості з культурою макросоціального середовища сьогодні можуть обмежуватися тільки рамками вільного часу, а враховуючи, що музика (або працюючий телевізор) для учнівської молоді стали рефреном у процесі виконання домашніх завдань, цей вплив стає необмеженим. Сьогодні не існує кордонів для різноманітних культурних обмінів, які часто носять суперечливий, а у деяких випадках негативний характер. Саме всесвітній характер культурних впливів створив таке глобальне світове явище як „масова культура”.

Люди з достатнім культурним потенціалом вирішують кризи особистісного характеру не шляхом ігнорування морального табу чи на основі морального компромісу, а набуттям принципово нового досвіду, що не несе у собі моральних протиріч. У випадках, коли не вистачає досвіду чи моральної культури, починають домінувати особистісні стани агресивного чи депресивного характеру.

Саме на зламі епох почало у найбільшій мірі проявляти себе таке явище, як тероризм. Тероризм стає атрибутом сучасної масової культури людства, незважаючи на свою аморальну сутність. Він пронизує сьогодні всі сторони життя не тільки дорослих, але й дітей у „цивілізованих країнах”. Терор – жорстоке залякування, насильство [4, с.794]. Філологи у тлумаченні терміну виходять з того, що тероризувати – це держати у стані постійного страху. У деякій мірі аморальність сучасних суспільних відносин виходить з того, що вони прийняли характер терористичних як на глобальному, так і (у багатьох випадках) на міжособистісному рівні. Провідним методом управління різноманітними соціальними та виробничими процесами стає покарання, яке набуває ідеологічного, виховного забарвлення. Сьогодні, як свідчить практика, стали непоодинокими факти залякування дітей у навчальних закладах. Породженні нездатністю особистості протидіяти агресії депресивні стани

створюють напружені ситуації у життєдіяльності, які можуть привести до суїцидальної поведінки.

Суспільство як світ культури є своєрідним соціальним механізмом, усі ланки якого спрямовані на особистість та її розвиток, адже саме від цього залежить майбутнє. Одним із засобів формування соціальних сил особистості і сферою їх реалізації виступає культура, у взаємодії з якою особистість можна розглядати у трьох найважливіших площинах:

- особистість засвоює культуру, є об'єктом культурної дії, приймаючи типові риси, характерні для своєї спільноти;
- особистість функціонує у культурному середовищі як носій і виразник культурних цінностей, вона відстоює цінності культури, цілісність культури, у якій протікає її буття;
- особистість створює культуру, розвиває і поглиблює культурні традиції і цінності, являючись суб'єктом культурної творчості [1, с.31].

На підставі окресленого ми можемо зробити висновок, що виховання у додаток до визначень, загальноприйнятих у педагогіці, це й процес персоніфікації культури, що охоплює всі сфери особистості і, в першу чергу, емоційну та розумову її складову та поєднують їх на засадах духовності.

Культура набуває найвищого свого змісту як регулятора людської поведінки, виступаючи у якості морального чинника. Зачатки сучасної моральної культури можна спостерігати у поведінці людини на ранніх етапах її розвитку, а розвиток людської спільноти (у цивілізаційному розумінні) полягає, у першу чергу, у розвитку та ускладненні саме регуляторних механізмів поведінки як окремої особистості, так і людських спільнот. Слід розрізняти моральну культуру людства, нації, ..., особистості. Таким чином, переконуємося ще раз у тому, що носієм культури є не тільки особистість, а і суспільство у цілому, причому культура окремих національних чи інших груп може існувати тільки у полі загальнолюдської культури. Культура особистості як персоніфікована культура того соціального прошарку, до якого особистість належить, у деяких випадках може уособлювати культуру народу у цілому, а її

приналежність до певної соціальної групи як носія культури може впливати на весь розвиток людини. Ставши частинкою деякого „ми” (групова ідентифікація), зайнявши певну екосоціальну нішу, людина одержує у готовому вигляді конкретні права і обов'язки, які вимагають від неї необхідності орієнтуватися на відповідні норми і традиції спільноти, з якою вона себе ідентифікує. Тут спрацьовують механізми наслідування, навіювання, виробляється позитивне емоційне відношення до тих поглядів і уявлень, які людина засвоює протягом життя у рамках цього „ми” і усвідомлює як „власні”, а колективна віра в істинність, незамінність і цінність цих поглядів і переконань сприяє зміцненню індивідуальної віри та моральних позицій особистості [1, с.16-17]. Це, безумовно, є свідченням того, що моральна складова культури як людства в цілому, так і взятої окремо особистості є фундаментом будівлі, яку ми називаємо людською цивілізацією. З точки зору філософських поглядів на розвиток суспільства, цивілізація виступає у якості синоніму культури і саме тому використовується у контексті певної суспільно історичної формації (наприклад, антична цивілізація) [6, с. 733].

Виходячи з єдності та особливостей культур різних спільнот і соціальних груп, з яких складається людство, необхідно розглянути, які саме соціальні групи впливатимуть на формування особистості протягом усього процесу її соціалізації. Якщо взяти за основу припущення, що вирішальність впливів залежатиме від фізичної та соціальної активності людини, і тільки ті завдання, рівень складності яких знаходиться у зоні найближчого розвитку, будуть спонукати її до активної діяльності, переводячи у нову якість, то можна не тільки визначити середовища, що впливають на моральний розвиток дитини, а й розмістити їх у певній послідовності. До них ми відносимо сім'ю, дошкільний навчальний заклад, загальноосвітню школу, позашкільний навчальний заклад, рідний край, Батьківщину, частину світу, до якої належить Батьківщина, Землю. На нашу думку, виходячи з логіки попереднього аналізу, слід зосередити увагу на значущості морального культурного впливу сім'ї, загальноосвітньої школи, позашкільного навчального закладу, рідного краю, Батьківщини як сукупності

загального та особливого, вираженого у традиціях, обрядності, прийнятних правилах поведінки та ціннісних орієнтаціях. В разі коли різні суб'єкти виховання орієнтують особистість на протилежні моральні маркери, починається особистісна криза, а можливо і криза цілого покоління.

Як відомо, система моральної культури базується на соціальному значенні об'єктів та процесів середовища, у якому живе людина, а її основою є ціннісні орієнтації, під якими розуміють „... найважливіші елементи внутрішньої структури особистості, закріплені життєвим досвідом індивіда, всією сукупністю його переживань і того, що відмежовує значуще, істотне для даної людини від незначущого, неістотного” [6, с.732]. Сукупність сталих ціннісних орієнтацій, що склалися, утворює свого роду стрижень свідомості, що забезпечує стійкість особистості, спадковість певного типу поведінки і діяльності, і проявляється у спрямованості потреб і інтересів. Через це ціннісні орієнтації виступають найважливішим чинником, регулюючим, детермінуючим мотивацію особистості. До основного змісту ціннісних орієнтацій відносять моральні переконання людини та принципи поведінки. Через це у будь-якому суспільстві ціннісні орієнтації особистості є об'єктом виховання та цілеспрямованого впливу, вони діють на рівнях свідомості та підсвідомості. Механізм дії та розвитку моральних ціннісних орієнтацій пов'язаний з необхідністю вирішення протиріч і конфліктів у мотиваційній сфері, у внутрішніх суперечностях, у боротьбі між обов'язком та бажанням, мотивами морального та утилітарного порядку.

У залежності від середовища, що домінує на даний час, система цінностей у процесі формування особистості може носити моно- або поліціннісний характер. Так, сім'я є носієм моноціннісної моральної культури. Власна система цінностей, що формується протягом тривалого часу життєдіяльності сім'ї стає персоніфікованою системою цінностей кожного її члена, що є запорукою стабільного розвитку сім'ї як спільноти, взаємопов'язаної відповідальністю та залежністю один від одного. Різноманітність моральних культур, що спостерігається на рівні ближнього

рідного краю зумовлена тим, що члени соціального середовища, які мешкають на його території розрізняються за національними, релігійними, соціальними та іншими ознаками, і це потребує розгляду моральної культури цієї спільноти як такої, що носить поліціннісний характер.

Розвинені ціннісні орієнтації – ознака зрілості особистості, показник міри її соціальності. Це – призма сприйняття не тільки зовнішнього, але й внутрішнього світу індивіда, що зумовлює зв'язок між свідомістю і самосвідомістю, психологічну підставу для прийняття індивідуальних рішень про цени життя, завдяки чому відбувається інтеграція ціннісних орієнтацій, властивих саме цій людині.

Стійка сукупність ціннісних орієнтацій, що не має внутрішніх протиріч, обумовлює такі якості особистості, як цілісність, надійність, вірність певним принципам і ідеалам, здатність до вольових зусиль в ім'я цих ідеалів і цінностей, активність життєвої позиції. Протиріччя у ціннісних орієнтаціях породжують непослідовність у поведінці, а їх несформованість є ознакою інфантилізму, панування зовнішніх стимулів у внутрішній структурі особистості [6, с. 732]. На наш погляд, спроби звести простір особистості що формується до фізичних меж навчального закладу або будь якої організації не відповідають самій ідеї формування соціокультурного простору, адекватного завданням морально духовного формування особистості і тільки за умови створення колективу, що матиме характер референтного середовища, його впливи можуть ефективно нейтралізувати негативні спонтанні впливи соціуму. Повноцінний виховний простір повинен бути адекватним життєдіяльності сучасної людини, забезпечувати відповідність групових цілей вихованців і суспільних цілей, та бути збалансованим з точки зору тривалості та ефективності впливів збоку як природних, так і соціальних чинників.

Список використаної літератури:

1. Валитова Р. Р. Толерантность как этическая проблема: Автореф.

дис. ... канд. филос. наук: 09.00.05. – М., 1997. – 20 с.

2. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і розвиток особистості. – К.: «Радянська школа», 1986.

3. Малькова З. А. Педагогическая система будущего: школьные системы в высокоразвитых странах // Советская педагогика. – 1990. – № 12.

4. Ожегов С. И. Словарь русского языка: 70000 слов / Под ред. Н. Ю. Шведовой. - 22-е изд., стер. – М.: Русский язык, 1990. – 921 с.

5. Сухомлинська О. Духовно-моральне виховання дітей та молоді в координатах педагогічної науки і практики (виступ на Загальних зборах АПН України 07.12.05)

http://www.informika.ru/text/magaz/pedagog/pedagog_1/articl11.html

6. Философский энциклопедический словарь / Редкол. С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичёв и др. – 2-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – 815 с.

7. <http://psihotesti.ru/gloss/tag/duhovnost/>

ДУХОВНО-КУЛЬТУРНІ ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

Чабан Н. І.

Херсонський державний університет

У системі вищої освіти України поширення набуває здобуття професійних фахів іноземними громадянами. За статистичними даними Державної інспекції навчальних закладів України у 2015-2016 н.р. у вітчизняних вишах навчалось 63391 іноземних студентів зі 148 країн світу, серед них питому вагу склали громадяни з країни ісламського світу. Зокрема, в українських вишах здобувають освіту студенти-мусульмани з Азербайджану в кількості 7600 осіб, Гамбії – 1500 осіб, Іраку – 3600 осіб, Йорданії – 1800 осіб, Казахстану – 350 осіб, Киргизстану – 30 осіб, Марокко – 1500 осіб, Таджикистану – 422 особи, Туркменістану – понад 14100 осіб, Узбекистану – 2100 осіб[9].

Ісламські духовно-культурні закони впливають на всі сфери життєдіяльності мусульман від управління державою й міжнародних відносин до повсякденного життя й побуту. Ісламський закон приписує мусульманам систему щоденних зобов'язань, які виконуються на практиці завдяки релігійній вірі[2]. Тому у професійному навчанні юнаків та дівчат країн мусульманського світу важливого значення набуває врахування ісламських історико-культурних традицій і духовних законів.

Українська мовна підготовка іноземних студентів у вітчизняних вишах регламентується основоположними директивними документами, а саме, статтями 67, 68 Закону України «Про вищу освіту» [6], наказом МОН України від 18.08.2016 року №997 щодо вивчення державної мови [5], стандартами з української мови як іноземної початкового рівня (А 1), базового рівня (А 2), середніх рівнів (В 1, В 2) та професійного рівня (С 1)[8]. Швидкість та якість оволодіння українською мовою впливає на результативність подальшої

професійної освіти інокомунікантів за обраним фахом.

У Херсонському державному університеті впродовж 2011-2016 років українську мовну підготовку проходили й проходять студенти з африканського континенту, Азербайджану, Узбекистану, Туркменістану, Туреччини, Сирійської Арабської республіки, Вірменії, Російської Федерації, Молдови. Викладачами загальноуніверситетської кафедри мовної освіти розроблено й апробовано з дисципліни «Українська мова (для іноземних студентів)» навчально-методичний комплекс, що поєднує: робочі навчальні програми, плани, завдання та рекомендації до практичних занять, завдання та рекомендації для самостійної роботи, тести й завдання для поточного контролю знань студентів, питання до заліків та екзамену, комплекти фахових текстів, комплекти фахової ділової документації, комплекти аудіоматеріалів, списки рекомендованої літератури, питання та рекомендації для підготовки до випускової атестації, для вступного випробування до магістратури.

Окрім того, педагоги послуговуються підручниками таких авторів, як О. В. Антонів, П. С. Вовк, Р. М. Кривко, Т. М. Крик, Н. О. Лисенко, Л. М. Паучок, В. В. Радченко, Є. І. Світлична, Л. І. Селівестрова, А. А. Сербенська, З. М. Терлак, А. Б. Чистякова, де наведено основні теоретичні положення з вивчення української мови та завдання для практичної і самостійної роботи студентів [1; 3-4].

Аналіз досвіду українськомовної підготовки студентів-мусульман виявив деякі труднощі, що виникали внаслідок відмінності ісламських та християнських релігійних традицій у сфері духовно-культурних взаємовідносин на аудиторних заняттях та в позааудиторний час. Так в університеті щорічно проводиться екскурсія для іноземців-першокурсників до природнього комплексу «Зелені хутори Таврії», розташованого у пониззі Дніпра між Голопристанським і Цюрупинським районами. У межах екскурсії реалізуються заходи культурно-просвітницької, екологічної та дозвілдово-ігрової спрямованості, які ознайомлюють екскурсантів з історією Таврійського краю, народними українськими ремеслами, побутом та культурними

традиціями жителів Півдня України. Одним із таких заходів є куштування українського обіду, де традиційні страви включають продукти зі свинини. Проте мусульмани обмежуються в їжі заборонаю вживання харчів зі свининою та алкогольних напоїв. Після перших помилок, викладачі-організатори екскурсії стали звертати особливу увагу на склад обідніх харчів, оговорюючи в замовленні наявність м'ясних страв лише з травоядних тварин і наголошуючи на неприпустимості алкоголю.

У проведенні позааудиторних культурних заходів з іноземними студентами слід враховувати, що мусульманських жінок ще з дитинства привчають уникати зайвого чоловічого оточення. Тому під час таких заходів доводилось не лише брати дозвіл на екскурсію у батьків студенток-мусульманок, але й гарантувати їх постійний супровід у жіночому оточенні.

Аудиторні заняття з «Української мови (для іноземних студентів)» передбачають роботу зі спеціально дібраними текстами, що відображають різноманітні факти з історії та культури українців як носіїв рідної мови. На жаль, не всі тексти можна використовувати в роботі зі студентами-мусульманами внаслідок національно-етичних обмежень. Так, у вищезазваному підручнику О. В. Антонів та Л. М. Паучок подається текст «Подорожуйте замками та фортецями України», де наведено історичний опис Кам'янець-Подільської фортеці: «27 років тут панували навіть турки. ... До речі, на місці костелу свого часу була церква, потім поляки зробили з неї костел. Турки перетворили костел на мечеть, а потім поляки, повернувшись, знову «пересвятили» мечеть на костел, поставивши Богородицю, яка топче півмісяць на знак перемоги над мусульманами...» [1, 255].

Звичайно, ілюстрація курсу художньо-культурними текстами забезпечує емоційне насичення його змісту. Проте, до добору текстів для роботи з мусульманськими студентами на заняттях необхідно підходити з позицій не лише історичної, але й релігійної етики.

Вивчення досвіду викладання української мови іноземним студентам дає підстави для висновку про активне використання зразків усної народної

творчості у формуванні їх лінгвоукраїнознавчої компетенції. Українські народні пісні, думи й кобзарство, казки, прислів'я, приказки та замовляння дають можливість іншомовним комунікантам отримати уявлення про побут, духовні цінності та специфічні мовні особливості мешканців окремих регіонів. Викладачами особлива увага приділяється лексиці української літературної мови та словниковому складу територіального національно-культурного діалекту [1;3-4; 7].

Самобутні зразки усної народної творчості знайшли впровадження у змісті навчання української мови мусульманських студентів. З метою активізації пізнавальної діяльності юнаків та дівчат нами практикувалось використання прислів'їв і приказок на аудиторних заняттях. Відповідно до змісту дисципліни викладання української мови іноземним студентам супроводжується лексичними темами, що дозволяють швидше адаптуватись в іншомовному соціальному середовищі. Ці теми розкривають літературні та народно-діалектні особливості української мови і стосуються формул мовної поведінки у повсякденні; зовнішності, характеру, емоцій, почуттів представників національно-територіальних груп; пір року, календаря, погоди, клімату; виміру часу; звичаїв, обрядів, духовно-культурних цінностей українців.

З урахуванням програмного змісту курсу обґрунтовано критерії добору прислів'їв і приказок для занять з «Української мови (для іноземних студентів)» з урахуванням їх віросповідання. По-перше, як в українській, так і мусульманській літературі, існує безліч зразків народної творчості, що розкривають дотепність та мудрість у вирішенні загальнолюдських повсякденних проблем, вчать терпляче ставитись до життєвих труднощів, виявляти наполегливість у долатті різноманітних перешкод. Окрім того, перевага надавалась тим прислів'ям і приказкам, які трапляються в усній народній творчості як християнської, так і ісламської культур.

По-друге, під час такого добору враховувався обраний фах професійного навчання. Відповідно до фаху добирались зразки усної народної творчості, що містять приклади професійної діяльності або розкривають фахову

термінологію. Зокрема, приказки «Грошей мало не біда, як є друзів череда» [7, 58] та «За що купив, за те й продаю» [7, 77] доречними є для мовної підготовки іноземних студентів економічних спеціальностей; прислів'я «Краще горобець у руці, ніж лелека в небі» [7, 47], «Любиш яблучко, люби й оскомочку» [7, 106], «Котрий віл тягне, того ще й б'ють» [7, 99] рясніють біологічними термінами.

По-третє, до зразків усної народної творчості ставилась вимога щодо прикладів відповідального ставлення до праці, працелюбства, дисциплінованості тощо, тобто тих якостей, які відіграють важливу роль у всіх напрямках професійної діяльності. Наприклад, прислів'я «Більше роби та менше говори», «Краще добре робити, ніж гарно говорити» [7, 18] закликають припинити балачки й активізувати роботу. Приказки «Працой до поту, то й поїси в охоту», «Як дбаєш, так і маєш» [7, 174] вчать старанно працювати, щоб досягти успіху й добробуту.

За четвертим критерієм у зразках усної народної творчості увага акцентувалась на ціннісно-моральних стосунках між людьми, адже кожен студент у майбутньому потрапить до професійного колективу зі своїми традиціями та правилами поведінки. Так прислів'я і приказки «Слово – срібло, а мовчання – золото», «Треба знати, де що казати», «Хто мовчить, той трьох навчить» [7, 196], «Язык мельне, та й у кут, а губу натовчуть», «Язык мій – ворог мій» [7, 238] радять добре подумати, перш ніж щось казати, щоб згодом не шкодувати.

П'ятий критерій було пов'язано з важливістю фахової освіти, набуття професійних знань та умінь. За приклад можна навести приказки та прислів'я, що відображають цінність знань, умінь, навичок, досвіду, майстерності у певній справі: «Битий жук», «Стріляний горобець» [7, 202], «Діло майстра хвалить», «Дільника й діло боїться» [7, 63], «Знання багато місця не займає» [7, 80], «Зуби з'їв» [7, 81], «Як узявся за гуж, не кажи що не дуж» [7, 241], тощо.

Згідно із шостим критерієм перевага надавалась тим зразкам усної народної творчості, які вчать гідно поводитись у складних життєвих ситуаціях.

Такі прислів'я і приказки радять рішуче діяти, не гаяти часу («Хапати вола за роги»)[7, 21], вірити в перемогу справедливості («Засвітить сонце і в наше віконце»)[7, 23], діяти в залежності від обставин («Буде ранок – буде їжа»)[7, 24], докладати зусиль і починати з малого у важкій справі («З малої іскри великий вогонь»)[7, 73].

Як бачимо, запропоновані критерії позначено чіткою професійно-діловою спрямованістю у доборі зразків усної народної творчості, що дозволяє реалізувати виховний фактор толерантного впливу на професійну підготовку із української мовистudentів-мусульман.

Дібрані таким чином прислів'я і приказки використовувались у практичних завданнях з чотирьох основних видів мовленнєвої діяльності студентів — слухання, говоріння, читання та письма.

Завдання на слухання вимагали усного ознайомлення з невеликими за обсягом українськими текстами, де наведено приклади майбутньої професійної діяльності. До кожного прикладу мусульманські юнаки та дівчата добирали доречні приказку або прислів'я, що відображали змістовно-дієву сутність прослуханого тексту. У завданнях на читання, навпаки, необхідно було спочатку прочитати кілька прислів'їв і приказок, а потім їх розподілити за стисло описаними професійними ситуаціями.

Виконуючи вправи на говоріння, студенти змушені були своїми словами пояснити сутність приказки або прислів'я та навести приклад доречної життєвої ситуації, яка ілюструє зразок усної народної творчості. Письмові вправи ставили за мету лексичний, граматичний аналізи наведених у завданні прислів'їв та приказок.

На підставі кількарічного досвіду української мовної підготовки студентів-мусульман можна дійти таких висновків:

У ході такої підготовки необхідно враховувати вплив ісламських релігійних традицій і законів на повсякденну життєдіяльність мусульманських юнаків та дівчат. Духовно-культурні взаємовідносини на аудиторних заняттях

та в позааудиторний час доцільно будувати на засадах толерантності й поваги до іншомовної культури.

У формуванні лінгвоукраїнознавчої компетенції студентів із країн мусульманського Сходу важливою є ілюстрація навчального матеріалу художньо-культурними текстами, які не протирічать релігійній ісламській етиці.

Активне використання зразків усної народної творчості створює сприятливі умови для розуміння інокомунікантами-мусульманами духовних цінностей та культурних традицій українців.

Зміст українських прислів'їв та приказок перегукується з народною мудрістю зразків мусульманської усної народної творчості, адже містить приклади мудрості у підході до повсякденних життєвих проблем.

Важливим є акцентування на професійній спрямованості зразків народної творчості у ході виконання студентами завдань із засвоєння фахової термінології на заняттях з української мови.

Список використаної літератури:

1. Антонів О. В. Українська мова для іноземців. Модульний курс: навч. посіб. / Антонів О. В., Паучок Л. М. – К.: Фірма «Інкос», 2012. – 270 с.
2. Ат-Тантауи А. Общее представление об Исламе / Перев. с арабского Абдуль-УаххабМадуар / Шейх Али Ат-Тантауи. – К.: АнсарФаундейшн, 2004. – 240 с.
3. Вовк П. С. Українська мова для іноземних студентів: Навч. посіб. / П. С. Вовк, В. В. Радченко, Т. М. Крик. – К.: Вища шк., 2007. – 215 с.
4. Лисенко Н. О. Українська мова для іноземних студентів: Навч. посіб. / Н. О. Лисенко, Р. М. Кривко, Є. І. Світлична, Т. П. Цапко. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 240 с.
5. **Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 04 квітня 2006 року № 260: Наказ МОН України**

від 18.08.2016 р. №997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до матеріалів: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/52124/.

6. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 р. №156-VII// Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 37-38. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до матеріалів: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. – 199с.

7. Скарбничка прислів'їв та приказок / Укл. Борзова В. В. – Харків: Юнісофт, 2015. – 256с.

8. Стандарт з української мови як іноземної / Укл. Ніколаєва Н. С., Бондарєва Н. О., Дем'янюк А. А., Шевченко М. В., Овдіюк В. В., Якубовська М. Ю.: Наказ Міністерства освіти і науки України від 24.06.2014 № 750: Початковий рівень (А1) – 21 с.; Базовий рівень (А2) – 27 с.; Перший середній рівень (В1) – 31 с.; Другий середній рівень (В2) – 40 с.; Професійний рівень (С1) – 41 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до матеріалів: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/1410876247/>.

9. Швидко А. Половина студентів-іноземців в Україні навчається українською мовою / Аліна Швидко: Портал мовної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу до матеріалів: <http://language-policy.info/2016/06/polovyna-studentiv-inozemtsiv-v-ukrajini-navchajetsya-ukrajinskoju-movoyu-mon/>.

СПЕЦИФІКА ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ У СУЧАСНІЙ СІМ'Ї

Щербина В. Ю.

Херсонський державний університет

У статті розкриваються особливості формування духовного світу дитини у родині, здійснено комплексний аналіз об'єктивних і суб'єктивних факторів, що впливають на взаємодію сім'ї і дитини в умовах сучасної української дійсності.

In the article features of formation of the spiritual world of the child in the family, a comprehensive analysis of objective and subjective factors affecting the interaction between the family and the child in modern Ukrainian reality.

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується стрімким зростанням змін у всіх його сферах. Кардинальні соціально-економічні, політичні та духовно-моральні зміни все більш наполегливо підтверджують думку про те, що наше суспільство вступило в якісно новий стан, де існуючі протиріччя представляються досить складними і різноманітними. Особливо помітно це проявляється в корінній зміні системи цінностей, яка в більшій мірі відбивається в кризі сім'ї і сімейних відносинах. Сім'я завжди була ваговою складовою в ланцюзі соціального буття. Життя сім'ї пов'язане з статевим і віковим розподілом праці, веденням домашнього господарства, взаємною допомогою людей один одному, інтимним життям подружжя, продовженням роду, а, отже, відтворенням народу, вихованням нового покоління, а також, з духовно-моральними, правовими та психологічними відносинами. У сім'ї окрема особистість, поступаючись деякими своїми особливостями, входить в якості члена в якийсь ціле.

Сім'я як первинний осередок суспільства і всієї сукупності соціальних відносин, є важливим засобом виховання і сферою формування духовно-моральних основ підростаючого покоління. Саме в ній відбувається складний і

важливий процес становлення особистості людини в усіх напрямках: фізичному, трудовому, духовному, моральному, естетичному. У родині не тільки закладаються базові основи, але і вигострюються грані особистості через послідовне залучення її до вічно живих і неминущих духовних цінностей, що в свою чергу розширює можливості для моральної освіченості і вихованості людини, формування її світогляду і збагачення внутрішнього світу. Саме тут дитина вперше включається в суспільне життя, засвоює її цінності, норми поведінки, способи мислення, мову. Інакше кажучи, сім'я – це школа виховання, передачі досвіду життя, життєвої мудрості.

На відміну від інших виховних інститутів сім'я здатна впливати і, як правило, впливає на всі сторони, грані людини протягом усього її життя. Ось чому без перебільшення можна сказати: лише та держава має майбутнє, в якому сім'я оточена увагою і турботою і розглядається як вища первинна цінність держави. І, навпаки, там, де сім'я віддається забуттю, де вона грає другорядну роль серед інших соціальних інститутів – у тієї держави немає і не може бути майбутнього, а у народу – перспектив на своє благополуччя і процвітання.

На жаль, все це – сумні реалії нашої дійсності. Як переконував С.Роуз, «Всякого, хто погляне на наше сучасне життя в перспективі того нормального життя, яке вели люди в колишні часи, не може не вразити те, наскільки ненормальним стало зараз життя. Самі поняття авторитету і слухняності, пристойності і ввічливості, поведінки в суспільстві і приватного життя – все різко змінилося, стало з ніг на голову. Наше сьогоднішнє життя можна охарактеризувати як зіпсоване, ненормальне» [1, с.49].

Подальше зміцнення виховних можливостей сім'ї – одне з найважливіших напрямків оздоровлення духовно-морального клімату в країні. Важливо не просто зрозуміти, як функціонує сім'я в умовах трансформації суспільства, а й побачити, як загальні принципи такого функціонування проявляють себе в різних типах сімейних відносин. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання про взаємовплив між конкретними проблемами сучасної сім'ї та становленням особистості і загальною характеристикою сімейного виховання,

методологією та методикою вивчення його ефективності в контексті формування духовно - моральних основ особистості дитини.

Ступінь розробленості проблеми. Проблема духовно-морального становлення особистості на сімейному рівні, яка виступає в нерозривній єдності із загальним процесом формування особистості, і соціалізації підростаючого покоління, є комплексною, міждисциплінарною проблемою, і тому її джерельна база представлена філософськими дослідженнями, а також соціологічними, соціально-психологічними, психолого-педагогічними роботами і деякими статтями публіцистичного характеру.

У дореволюційній вітчизняній філософській та соціологічній думці до цієї проблеми зверталися В.Соловйов, В. Розанов, І. Ільїн, М. Бердяєв, Н. Лоський, М. Чернишевський, М. Троїцький та ін. Їхні праці багато в чому були вихідним матеріалом і методологічною базою досліджень сім'ї та сімейних відносин для представників різних наукових напрямків. Загальні проблеми становлення особистості підлітка в сім'ї розглядають в своїх роботах такі автори, як: Є. Ануфрієв, Б. Ананьєв, Л. Божович та ін.

У зарубіжній філософській і соціально-психологічній науці дана проблематика відображена в працях таких відомих учених, як: П.Сорокін, Е.Дюркгейм, Г.Зіммель, В. Парето, М. Вебер, Г. Алмонд, Д. Істон, Е.Голднер, В.Меде, Ф.Оллпорт, В.А.Мау і ін. Проблеми сучасної сім'ї розглянуті в працях В.Бодрова, О.Сухомлинської, Т.Кравченко, В.Федяєвої та ін. У них аналізуються зміни, що відбуваються в сім'ї на сучасному етапі розвитку суспільства.

Вплив демократичних перетворень на структуровану систему життєвих уявлень і ціннісних орієнтацій підростаючого покоління, що виявляється в поведінці і якісному своєрідності життєдіяльності молоді є надзвичайно вагомим. У сучасному світі відбуваються протиріччя між необхідністю підвищення духовно-моральні складової суспільства і особистості з одного боку, і конкретною реальністю, що має негативні тенденції суспільного розвитку, з іншого. У світлі цього зміни і тенденції сучасного суспільства

визначаються особливостями формування ціннісних духовно-моральних пріоритетів підростаючого покоління. У сучасному суспільстві під впливом трансформаційних процесів мають місце значні суперечності між соціально необхідним і реальним станом цінностей і пріоритетів духовно-морального змісту в підлітковому середовищі. Соціально-економічні, політичні та інші чинники розвитку суспільства, що зумовили трансформаційні зміни породжують негативні тенденції, при яких падіння моральності і духовне нездоров'я суспільства досягли критичних масштабів. Сім'я, як первинний осередок суспільства, зазнала значних деформацій, які викликані низкою причин об'єктивного і суб'єктивного характеру. Серед об'єктивних причин руйнування сімейних устоїв і зміна внутрішньосімейних стосунків є: зміна державного ладу; перехід на ринкову економіку, що спричинило за собою зростання безробіття; відсутність будь-якої ідеології внаслідок руйнування старих ідеалів і спричинила за собою переоцінку цінностей. Об'єктивні причини вплинули на виникнення суб'єктивних. Серед них, в першу чергу, відзначаються перебіг передвиборних процесів, розмивання поведінкових норм, що регулюють вибір чоловіка, зміст подружніх і батьківських ролей, взаємини поколінь. На це впливають специфічні фактори, такі як: зростання впливу раціональних регуляторів поведінки на нормативні; включення жінок в усі сфери соціального життя, зростання їх економічної незалежності, усвідомлення ними нерівноправності в подружніх взаєминах на тлі прихильності чоловіків сталому розподілу тендерних ролей; виконання ряду функцій сім'ї громадськими інститутами, тоді як шлюб і подружжя є психологічною цінністю; поширення індивідуалізму, гедонізму, споживацтва, зростаюче розмаїття шлюбно-сімейних життєвих практик обох статей.

На даному етапі розвитку суспільства головним сім'єутворюючим фактором має бути роль жінки-матері в родині. Саме материнська любов відіграє незамінну роль у реалізації гуманістичних цілей сім'ї. Вона є тією емоційно-моральною основою справжнього людинолюбства і гуманізму, яка містить величезний потенціал соціального і духовно-морального значення,

багато в чому визначаючи долю родини і забезпечуючи творчу діяльність у вихованні кращих людських якостей. І.Пльїн зауважував про те, що «людська сім'я є цілий острів духовного життя, і якщо вона цьому не відповідає, то вона приречена на розкладання і розпад» [2, с.39]. Однією з головних причин падіння престижу сім'ї, на думку автора, стало відторгнення жінки від сім'ї, виконання нею декількох соціальних ролей, зайнятість на виробництві, що не залишає ні часу, ні сил на виконання виховної функції в сім'ї.

В умовах трансформації українського суспільства відбувається подальша зміна соціокультурної моделі планування сім'ї – від нормативної до більш раціональної – на тлі загального скорочення народжуваності відбувається розширення варіативності в реалізації жінками і подружніми парами репродуктивної потреби. Відзначаються і інші тенденції: обов'язковість, нормативність і материнства і батьківства зменшується від покоління до покоління. Багато батьків (рідше матері) не живуть разом з дітьми. Це відбувається за рахунок зростання зведених сімей і відповідного збільшення числа вітчимів і мачух, розширенням практики усиновлення (удочеріння) дітей, в тому числі не родичами, а також прийняття дітей на виховання прийомними батьками; подальша емансипація дітей від батьків. Падіння моральних і соціально психологічних норм поведінки. У результаті мають місце негативні тенденції суспільного розвитку; це спостерігається в підлітковому середовищі частіше, ніж в інших вікових групах. Причинами цього є соціальна незрілість і фізіологічні особливості несформованого організму, які проявляються в прагненні випробувати нові відчуття, цікавість, недостатній здатності прогнозувати наслідки своїх дій, в прагненні до незалежності і провідної потреби віку – спілкування з однолітками і потреби в утвердженні власної значущості. Відповідний тип поведінки формується в процесі соціалізації, коли біологічні передумови індивіда набувають в тій чи іншій соціальній структурі певну форму. До соціальних структур належать сім'я і люди, з якими індивід контактує в повсякденному житті, а також суспільство, і фактори його розвитку – економічні, демографічні, політичні, духовно-моральні, правові, екологічні, в

рамках яких проходить основна частина життя дитини. У структурі культурних потреб поряд з їх зубожінням простежується тенденція до прагматизму. Якщо раніше в потребах підростаючого покоління превалювала орієнтація на творчі види діяльності, в тому числі і в пізнавальній сфері, сьогодні пріоритети пізнання і творчої діяльності, і, тим більше, моральних потреб втрачені. Все це говорить про зростання ролі сім'ї в духовно-моральному становленні особистості підлітка в умовах сучасної дійсності. Тому аналіз мотивів поведінки дітей в певній життєвій ситуації, їх потреб, інтересів і ціннісних орієнтацій, а також визначення в цьому процесі провідної ролі сім'ї має величезне теоретичне і прикладне значення.

З наростанням деструктивних процесів в суспільстві позначилася криза сучасної сім'ї як системи цінностей. Сім'я перестає бути цінністю для людей, зникають мотиви, які спонукають людей вступати в шлюб і заводити дітей. Звертає на себе увагу той факт, що престиж сім'ї в ряді соціально-ціннісних орієнтацій опустився до критичного рівня.

Поряд з економічним, демографічним, екологічним, політичним духовно-моральний чинник став важливою домінантою в характеристиці нестабільності соціальної дійсності. Це виражається в дезорганізації сім'ї, в невиконанні подружжям обов'язків як по відношенню один до одного, і по так відношенню до дітей, в зростанні стійких і нерозв'язних сімейних конфліктів, в порушенні нормального сімейного процесу, що характеризується відсутністю узгодженості в сімейних відносинах, зниженням культурного та виховного потенціалу сім'ї, спотворенням і навіть протистоянням впливу сім'ї суспільним вимогам і моральним імперативам. У цій кризі бачиться першопричина падіння духовно-моральних основ як самої сім'ї, так і особистості, яку вона виховує. У зв'язку з цим автор поділяє позицію П. Сорокіна, який ще в минулому столітті писав про сім'ю як про «суспільне встановлення, що переживає гострий перелом: старі і почасти сучасні її форми помалу зникають і поступаються місцем іншим формам, відомим поки в загальних рисах» [3, с.175]. Не менш складні часи переживає сім'я сьогодні. Ослаблення подружнього зв'язку демонструє

зростаючий відсоток розлучень, зменшення числа шлюбів, зростання позашлюбних союзів, падіння народжуваності дітей, зміна внутрішньосімейних стосунків, знищення релігійної основи шлюбу, все більш слабка охорона подружньої вірності і самого шлюбу державою.

Сучасна сім'я переживає складний перехідний період від традиційної моделі сімейної організації до нової: спрощується структура сім'ї, змінюється система влади і підпорядкування, знижується значимість традиційних функцій сім'ї – народження і виховання дітей, рішення чисто побутових питань набуває особливої значущості, сім'я все більше стає психологічним «притулком» людини. Попереду величезна робота в усіх сферах життя, але, по-особливому важливою і актуальною стає сфера сім'ї і сімейних відносин.

Одна з основних задач сім'ї – адаптація індивіда до умов життя. Це визначається перш за все тим, що в нашому суспільстві відбулася зміна позицій у взаємодії трьох різнорівневих суб'єктів: суспільства, сім'ї та індивіда. Сім'я зберегла своє центральне в ієрархії місце, як і раніше будучи каналом вирішення протиріч між суспільством і особистістю. Духовно-моральне виховання на сімейному рівні носить багатоплановий характер. Його можна розглядати з різних сторін, виділяючи такі аспекти, як: світоглядний, моральний-правовий, моральний. У світогляді знаходить своє завершення цілісність духовності людини. Воно існує у вигляді системи ціннісних орієнтацій, ідеалів, вірувань і переконань, а також способу життя людини і суспільства (як форма реалізації духовної сутності світогляду). І все це в органічній єдності – адже про світогляд людини можна судити за її вчинками.

Моральний компонент духовно-морального становлення особистості виражається в здатності відстоювати свої позиції і інтереси, чесності, порядності, дисциплінованості. Морально-правовий компонент виражається не тільки в знанні законів про відповідальність за свої дії і вчинки, а й в їх усвідомленому дотриманні. Не менш важливим компонентом особистісного становлення підрастаючого покоління є формування громадянськості в структурі духовно-моральних цінностей.

Найважливішою соціальною функцією сучасної сім'ї є виховання майбутнього сім'янина, підготовка підростаючого покоління до шлюбно-сімейних стосунків. У той же час слід зазначити, що реальні зміни на краще в духовній сфері можливі лише в разі радикальних змін в соціально-економічному плані. Загальна нестабільність соціально-політичної та національно-демографічної обстановки, економічні труднощі, негативні соціальні наслідки переходу до ринкових відносин, дорожнеча товарів і послуг, інфляція і безробіття, вимушена міграція привели до значного зниження життєвого рівня сім'ї, в тому числі і її виховного потенціалу. Одночасно відбулися радикальні зміни в системі освіти, виховання, культури. Було порушено функціонування ряду соціальних інститутів, пов'язаних з навчанням, вихованням і соціалізацією особистості підростаючого покоління. Тому вирішення проблеми формування духовно-моральних основ підростаючого покоління і ролі в цьому процесі сім'ї опосередковано трансформаційними змінами, що відбулися і відбуваються в суспільстві.

У сучасних умовах роль сім'ї як сфери духовно-морального виховання особистості незмірно зростає. Найголовніше, на наш погляд, в сімейному впливі на що формується особистість полягає не в тому, щоб якомога більше дати знань і корисних умінь маленькій людині, а в тому, щоб розвинути її духовні здібності і пробудити в ній готовність вдумливо і розумно діяти в усіх ситуаціях, з якими вона зустрічається в своєму повсякденному житті.

Таким чином, закладаючи першооснову духовно-морального виховання особистості дитини, розвиваючи у неї механізм керівництва своєю поведінкою, сім'я, в свою чергу, виходить з духовно-моральних і соціально-культурних норм суспільства в цілому. Наявність протиріч між цими нормами в реальному житті ще більше підвищує роль сім'ї як посередника між суспільством і особистістю і впливає на формування ціннісних орієнтацій підростаючого покоління.

Список використаної літератури:

1. Роуз С. «Современное недочеловечество: о смысле нашего существования» [электронный ресурс, перевод]. — Даниловский благовестник, (2008). — ISBN 5891012715.

2. Томсинов В. А. Мыслитель с поющим сердцем. Судьба и творчество Ивана Александровича Ильина // Ильин И. А. Теория права и государства. Издание второе, дополненное. — М.: Зерцало, 2008. — С. 8-180.

3. Человек. Цивилизация. Общество / Питирим Сорокин; [Общ. ред., сост. и предисл., с. 5-24, А. Ю. Согомонова]. — М.: Политиздат, 1992. — 542, [1] с. — (Мыслители XX века. Редкол.: Т. И. Ойзерман (пред.) и др.). ISBN 5-250-01297-3

4. Чуприна А.А. Важнейшие аспекты культуры в процессе смены поколений /А.А. Чуприна // Вестник Северо-Кавказского государственного технического университета. Ставрополь, 2004. – С. 113-115.

ЗМІСТ ТА ЗАСОБИ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Саннікова Т. В.

*Одеський обласний інститут
удосконалення вчителів*

Мета статті: показати, що духовно-моральне виховання школярів не може обмежуватися лише засобами науки, мистецтва, народних звичаїв, традицій, мовою, але має ґрунтуватися на вищих духовних цінностях людства, зокрема християнства.

Стан духовної культури і моралі українського суспільства та світу в цілому викликає занепокоєння. Заради власного збагачення люди нехтують честю, гідністю, свободою, втрачають повагу, зраджуючи один одного, не цінують навіть життя.

Запобігти поширенню моральної деградації суспільства, корозії духовних цінностей, можна якщо залучити у навчально-виховний процес загальноосвітніх закладів України духовні, моральні і культурні цінності українського народу.

Зокрема у преамбулі «Концептуальних засад національної програми виховання» сказано наступне: «Процес відродження незалежної демократичної України з її прагненням стати повноправним членом Європейської спільноти передбачає всебічне утвердження в суспільному та індивідуальному бутті цивілізованих норм життя на основі загальнолюдських цінностей та духовних, моральних і культурних засад життя українського народу» [2].

Таким чином метою виховання є формування духовно-моральної життєво компетентної особистості, яка успішно самореалізується у соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал. Виховна мета є спільною для всіх ланок системи виховання та є критерієм ефективності виховного процесу.

Без концентрації уваги на духовному підґрунті у вихованні особистості, духовному житті дитини, не можливо очікувати високодуховного покоління громадян України. Проте, щоб зрозуміти і виховувати людину (дитину) слід уявляти всі її складові.

Науково-психологічний і релігійний погляди на людину представляють її трьохскладовою істотою, як дух, душа і тіло. У першому погляді психологи В. Слободчиков, Є.Ісаєв, Б.Братусь під духом (духовно-ментальний рівень) розуміють силу творити себе та способи свого життя; під душею (емоційно-психічний рівень) - почуття, бажання, розум; тіло (фізичний рівень) – тілесне буття людини.

Стосовно релігійного погляду, християнська педагогіка, покладаючись на Святе Письмо, також наголошує, що людина (дитина) є трьохскладовою істотою. Перший напрям – тілесний. Другий – душевне життя: психічні процеси (мислення, мовлення, увага, уява, здібності, почуття, темперамент, характер, воля), знання, вміння, розум, наука. Третій напрям людського життя – духовне: це страх Божий, совість, поривання до Бога, це гідність людини.

Від розуміння понять «дух» і «духовне життя» походить уявлення про духовне виховання. Деякі сучасні вчені (О.Сухомлинська, А. Горохович, К. Журба, К. Десятник, І. Соловцова, Д. Левчук, О. Потаповська, М. Білова) розуміють духовне виховання як виховання в культурологічному аспекті, тобто виховання людини засобами науки, мистецтва, мови, народних традицій, звичаїв, етики. Інші вчені (І. Климішин, В. Щученко, Т. Петракова, О. Вишневський, Л. Повалій,, М. Євтух, Л. Шугаєва, Р. Анісімова, Б. Нечипоров) розуміють духовне виховання в релігійному аспекті - як духовна просвіта через сприйняття релігійних цінностей.

Проте, якщо звернутися до наукових ідей педагогів минулого, можна побачити, що більшість з них (Я. Коменський, Й. Песталоцці, А. Дистервег, М. Пирогов, К. Ушинський) основою духовного виховання особистості бачили стремління людини до Бога, а ідеалом - Боголюдину Ісуса Христа.

Таким чином, можна розглядати духовне виховання як процес розвитку і саморозвитку особистості через залучення та інтеріоризацію християнських цінностей, високих моральних ідеалів та втілення зразків високоморальної поведінки у досвіді індивіда. Якщо порівняти зміст християнських цінностей і цінностей виховання запропонованих у світських державних програмах, то вони майже співпадають.

Але, чи не є включення у навчально-виховний процес загальноосвітньої школи християнських цінностей – релігійним вихованням ?

Тут слід зауважити, що між релігійним вихованням і духовно – моральним є різниця. Перш за все релігійне виховання здійснюється у конфесійних релігійних школах, недільних школах певних конфесій і включає ознайомлення із віровченням тієї чи іншої релігії, вивчення першоджерел, введення духовної практики, молитов, сповіді тощо і нарешті духовно - моральна просвіта.

У загальноосвітній школі не ставиться специфічне завдання виховання релігійно орієнтованої молоді, тобто школа не розглядається як поле для євангелізації. Духовно-моральне виховання у загальноосвітній школі полягає у тому, щоб підтримувати певні аспекти загально значимого виховання, а саме:: виховання громадянськості, усвідомлення себе громадянином України; виховання віротерпимості, поваги до прав і свобод співгромадян у ставленні до релігії, повага прав людини у духовній сфері взагалі; розвиток національної самосвідомості, залучення до цінностей національної культури у процесі виховання; розвиток моральності, родинне виховання, статеве виховання, формування цнотливої і відповідальної поведінки у ставленні до протилежної статі з урахуванням моральних норм, прийнятих в традиційній українській культурі; актуалізація світоглядних позицій школярів.

Таким чином, застосування у навчально - виховному просторі України предметів духовно-морального спрямування, зокрема основ християнської етики, надає можливість очікувати морально сильну особистість, яка чинить морально у будь-яких ситуаціях, керується у житті, перш за все, духовно–

моральними цінностями (Божими заповідями); виборює свою гідність, не схиляючись при будь-яких обставинах; вільно робить свій вибір; вміє підпорядкувати свої бажання (волевиявлення) вищій меті свого життя; визначати важливе і найважливіше у житті, спрямовувати свої здібності на служіння людям та всьому людству.

Список використаної літератури:

1. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності : Наук. видання. – К.: Либідь, 2006. – 272с.
2. Концептуальні засади національної програми виховання // Журнал «Світ виховання». – 2005. – №4(5).
3. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей // Шлях освіти . – 2002. – № 4.

ПОГЛЯДИ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО ТА ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Карсканова С. В., Громова К. А.

Миколаївський національний університет

ім. В. О. Сухомлинського

The article reviewed the problems of modern inclusive education through the Sukhomlinsky's opinion. The main Sukhomlinsky's views about inclusive education in primary school were discovered. The psychological and pedagogical concepts that educator was based upon during the examination and organisation of fair conditions were considered.

Keywords: the Sukhomlinsky's ideas of inclusion education, children with psychophysical defects, inclusive education school.

У статті розглядаються проблеми сучасної інклюзивної освіти через призму поглядів В. О. Сухомлинського. Виявлені основні погляди В. О. Сухомлинського щодо інклюзивної освіти в початкових класах. Розглянуті психолого-педагогічні основи, на які спирався педагог при дослідженні і організації сприятливих умов інклюзивного навчання.

Ключові слова: інклюзивна освіта, діти з психофізичними порушеннями, ідеї Сухомлинського про інклюзивне навчання.

Постановка проблеми. Все частіше звертаючись до творів В.О. Сухомлинського, пересвідчуєшся в актуальності його ідей в сучасному педагогічному процесі. Представлена нами тема дозволяє висвітлити велику кількість аспектів, щодо розвитку і виховання особливих дітей в рамках бачення В.О.Сухомлинським інклюзивного навчання. Адже на сучасному етапі розвитку нашої країни все більше уваги потрібно приділяти нашому майбутньому – дітям, а особливо, дітям з особливими освітніми потребами.

Модернізація освіти в Україні поставила багато питань, вирішення яких не можливо без основних учасників цього процесу – фахівців освіти. З

розвитком демократичного суспільства, яке гарантує право кожному громадянину на активну участь у житті цього суспільства, змінюється значення понять «інвалід», «діти з психофізичними вадами», «діти з порушенням розвитку» тощо. Усі ці терміни щодо дітей змінюються новим – «діти з особливими освітніми потребами», що однаковою мірою стосується як інвалідності у важкій формі, так і помірних за ступенем порушень. Такий підхід пояснюється тим, що явище «недостатності» або «інвалідності» передбачає втрату або дефіцит фізичної та розумової спроможності. Але ж спроможність вчитися безпосередньо залежить не від стану окремих органів чи їх фізіологічної функціональності, а, радше, від психологічної функціональності. Таким чином, увага акцентується не на внутрішніх проблемах дитини, а на системі освіти, складовою та провідною ланкою, якої є вчитель, та яка надає дитині підтримку у навчанні, визнає її сильні якості та задовольняє всі її індивідуальні потреби [3]. А це може зробити тільки вчитель, олігофренопедагог, тіфло-педагог, дефектолог, вихователь, практичний психолог, соціальний педагог який має особистісну готовність для здійснення своєї професійної місії, професійного обов'язку.

Ми робимо спробу розкрити психолого-педагогічні основи, на які спирався б педагог при дослідженні і організації сприятливих умов інклюзивного навчання .

Погляд науковців. Інклюзивна освіта народжується в нашій країні з дуже широким колом поглядів на виховання дітей, що потребують особливих умов організації навчання. Дану проблему у своїх працях досліджувало багато вчених (Т.О. Власова, В.І. Лубовський, С.І. Сабельнікова, Р.Д. Трігер, С.Г. Шевченко).

Л.С. Виготський пояснював основну проблему у вихованні і навчанні особливих дітей невмінням педагога бачити в дефекті соціальної суті: «Всякий тілесний недолік – будь то сліпота, глухота або природне недоумство – не лише змінює відношення людини до світу, але, передусім, позначається на стосунках з людьми. Органічний дефект або вада реалізується як соціальна ненормальна

поведінка, відбувається соціальний вивих, переродження громадських зв'язків, зміщення усіх систем поведінки»[1].

В.І. Лубовський, Р.Д. Трігер, С.Г. Шевченко, своїми дослідженнями довели необхідність ранньої діагностики дітей із ЗПР та створення для них спеціальних сприятливих умов навчання та адаптації до школи [4].

С.І. Сабельнікова визначає переваги інклюзивної освіти: це створення сприятливих умов для їх швидкої соціалізації і індивідуалізації, де ці процеси розуміються в широкому сенсі. Основою такої індивідуалізації є можливість вести кожен конкретну дитину у напрямі освітнього стандарту своїм шляхом, не знижуючи в цілому рівня освіти. Такий принцип змінює не зміст, а методи і шляхи навчання [7].

Зокрема, В.О. Сухомлинський наголошував: «Природа мозку дитини вимагає, щоб його розум виховувався у джерел думки – серед наочних образів, і передусім серед природи, щоб думка перемикалася з наочного образу на обробку «інформації про цей образ» [8, 31].

Виклад основного матеріалу. У праці «Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості» В.О. Сухомлинський писав: «Нерівність розумових здібностей, яка стає очевидною для самих вихованців вже в роки їхнього дитинства, розуміння цієї нерівності як причини, завдяки якій не всім судилося досягти однакового розумового розвитку, - ця обставина стає в наші дні джерелом труднощів у всебічному розвитку особистості. Завдання вихователя зробити так, щоб ця нерівність не відчувалась окремими вихованцями як нещастя. Розуміння окремими дітьми своїх обмежених можливостей в інтелектуальному розвитку є причиною їхнього небажання навчатись» [10].

Проте, не тільки від вчителя це залежить. По-перше, батьки бояться віддавати свою особливу дитину у звичайну школу, по-друге, директор не кожної школи готовий взяти на себе відповідальність забезпечити всі умови для цієї дитини, хоча за останні роки чинним законодавством про освіту врегульовано питання впровадження інклюзивного навчання, однак практична реалізація потребує суттєвого удосконалення і ресурсів.

Розглядаючи інклюзію як включення дітей з особливими освітніми потребами в загальний педагогічний процес не можна не розглянути докладніше законодавчу сторону даного питання.

Відповідно до пункту 3 Постанови Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2011 р. №872 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах: «Для організації інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами (дітей з вадами фізичного та психічного розвитку, в тому числі дітей-інвалідів) у загальноосвітніх навчальних закладах створюються умови для:

- забезпечення безперешкодного доступу до будівель та приміщень такого закладу дітей з вадами опорно-рухового апарату, зокрема тих, що пересуваються на візках, та дітей з вадами зору;
- забезпечення необхідними навчально-методичними і наочно-дидактичними посібниками та індивідуальними технічними засобами навчання;
- облаштування кабінетів учителя-дефектолога, психологічного розвантаження, логопедичного для проведення корекційно-розвивальних занять;
- забезпечення відповідними педагогічними кадрами [6].

Проте, просте фізичне включення дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітній простір не є інклюзією. Досвід такого навчання засвідчив, що в разі нездатності педагогів організувати навчальний процес таким чином, щоб враховувались індивідуальні потреби кожної дитини, такі діти не брали участь у навчальному процесі і, як наслідок, знижувалась їхня мотивація до навчання та погіршувались навчальні результати.

Інклюзія – це політика та процес, який дає змогу всім дітям брати участь у всіх програмах. Відмінність у підходах полягає у визнанні того факту, що ми змінюємо суспільство, щоб воно враховувало й пристосовувалось до індивідуальних потреб людей, а не навпаки.

Соціальна інклюзія – це забезпечення того, щоб усі діти й дорослі могли брати участь у житті суспільства як вартісні члени, яких поважають і які

роблять свій внесок у це суспільство. Вона відображає активний і націлений на розвиток людини підхід до соціального добробуту, який передбачає більше, ніж просто ліквідацію бар'єрів чи ризиків. Вона вимагає інвестицій і дії для того, щоб створити умови для інклюзії. І ми в першу чергу говоримо про інвестиції в плані саморозвитку, самодетермінації та самоосвіти педагога [2].

Інклюзія означає, що всі системи підтримки є доступними для тих, хто її потребує як громадянського обов'язку, а не як послуги (поблажки) з боку тих хто оточує дитину в закладі освіти.

Інклюзія означає, що суспільство повинне вільно, відкрито й без жодного жалю забезпечувати належні умови для будь-якої особи з неповносправністю, не проявляючи при цьому жодних обмежень.

На нашу думку, важливими проблемами при організації і впровадженні інклюзивного навчання є:

1. Неготовність вчителя працювати із спеціалістом по роботі з особливими дітьми, адже це додаткове навантаження під час уроку.
2. Бажаючих працювати помічником вчителя не так багато, як хотілось би.

Хочеться пригадати слова Л. Виготського, який у своїй праці «Принципи виховання фізично дефективних дітей» наголошує: «Тим часом зрозуміло будь-якому педагогові, що сліпа чи глухоніма дитина насамперед є дитина і вже потім – дитина особлива, сліпа чи глухоніма» Чи потрібна спеціальна психологічна підготовка, психологічна та психотерапевтична підтримка для людей, які працюють в «просторі інклюзії»? Про необхідність методичної підтримки, програмового забезпечення проголошується, проте залишається відкритим питання особистісної готовності педагога до спілкування та навчання такої «особливої дитини» чи дитини з особливими освітніми потребами... [2].

У сучасній школі та дошкільному навчальному закладі ні в кого не викликає сумніву твердження, що ставлення до дітей із психофізичними порушеннями не повинно бути стихійним, його потрібно цілеспрямовано

формувати, та користь або шкода залежать від учителя, від того, як він зуміє організувати роботу з батьками з однолітками та над собою.

Проте на основі загального аналізу як керівників всіх ланок, так і самоаналізу самих педагогів можна зробити висновок, що в більшості педагогів не сформована ні емоційна, ні когнітивна готовність до сприймання дітей з особливими потребами нарівні зі здоровими. А тому вони часто неадекватно ставляться і до проблем інклюзивного навчання. Водночас більшість освітян не виявляють різкої категоричності щодо об'єднаного навчання дітей, висловлюючи думку про те, що вчителі і вихователі загальноосвітніх закладів повинні володіти спеціальними знаннями і вміннями, що необхідні для навчання та виховання згаданої категорії вихованців [5].

Дослідження С. П. Миронової та О.О. Завальнюк засвідчили, що погляди різних категорій працівників освіти є віддзеркаленням існуючого суспільного ставлення до осіб з порушеннями психофізичного розвитку, усталених негативних стереотипів і упередженості. Наприклад, уявлення про те, що діти з психофізичними порушеннями є порушниками поведінки, що вони агресивні, абсолютно не відповідає реальності. Аналогічна теорія «моральної дефективності» ще в 1924 р. була справедливо розкритикована Л. Виготським. Практика корекційної освіти свідчить, що коли в деяких з цих дітей і спостерігаються вияви агресії чи неслухняності, то вони є наслідком не біологічного порушення, а соціального оточення, педагогічної занедбаності, як і в здорових дітей [5].

Ще одним стереотипом є думка про те, що над дітьми з порушеннями психофізичного розвитку будуть знущатись однокласники. Спеціальне дослідження, проведене Національним інститутом з розвитку міської освіти США, засвідчило, що між звичайними дітьми і ровесниками-інвалідами встановлюються цілком дружні стосунки. Психологічний клімат у класі залежить від правильних дій учителя, від створення ним позитивної атмосфери.

Поширеною є також хибна думка про те, що рівень освіти в інклюзивному класі буде нижчим для здорових дітей, що вчитель приділятиме

їм менше уваги. Це не так, оскільки учні з порушеннями психофізичного розвитку навчаються за програмами, які відповідають їхній нозології, індивідуальним особливостям розвитку. Окрім того, з ними працюють у класі корекційний педагог (асистент учителя), інші фахівці, тому педагог загальної освіти не відволікається від процесу навчання решти учнів. Безумовно, робота в інклюзивному класі передбачає застосування корекційно спрямованих методик, прийомів індивідуалізації навчання і виховання, якими мають оволодіти педагоги загальноосвітніх закладів як в результаті спеціальної підготовки, курсів підвищення кваліфікації, додаткової, післядипломної освіти так і самостійно.

Вихователі ДНЗ і вчителі шкіл мають оволодіти загальними питаннями корекційної педагогіки і спеціальної психології:

- сутність та класифікація порушень психофізичного розвитку, їх причини;
- особливості структури аномального розвитку;
- загальна характеристика сучасної системи освітньо-корекційних послуг;
- відбір дітей у спеціальні заклади та участь у цьому педагогів загальноосвітніх закладів;
- психолого-педагогічна характеристика дітей з порушеннями психофізичного розвитку та особливості роботи з ними в умовах корекційної та інклюзивної освіти;
- індивідуальний підхід до дітей у процесі навчання і виховання залежно від категорії порушення їх психофізичного розвитку.

Ефективність спільного навчання і виховання дітей з порушеннями психофізичного розвитку і здорових однолітків, безумовно залежить від спеціальної підготовки психолого-педагогічних кадрів. При цьому педагоги, які мають загально педагогічну освіту не повинні дублювати дефектологічну підготовку, адже інклюзивну освіту забезпечують насамперед корекційні педагоги, практичні психологи, соціальні педагоги. Водночас учителі, вихователі, психологи із загально педагогічною підготовкою є членами

команди психолого-педагогічного супроводу дитини, яка навчається в закладі, а це потребує формування відповідної складової їх професійної компетентності.

Важливого значення набуває формування в педагогів адекватного ставлення до осіб з порушеннями психофізичного розвитку та їхніх родин; відповідних професійно значущих рис особистості, зокрема таких, як любов до дітей незалежно від їхнього здоров'я, терпимість, емпатія.

У педагогів загальноосвітніх закладів необхідно сформувати навички психологічної підтримки дітей з особливостями психофізичного розвитку; вміння організовувати безконфліктну соціальну взаємодію вихованців з різними рівнями психофізичного розвитку; вміння співпрацювати з різними типами сімей; навички командної взаємодії із колегами [5].

Безперечно, цілеспрямована підготовка вчителів і вихователів, їх робота над собою, самоосвіта сприятиме успішному розв'язанню проблеми інклюзивного навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітніх закладах.

В.О. Сухомлинський у своїй праці «Про роботу з важкими дітьми» говорив, що «важкій» дитині конче необхідно багато читати та задавати запитання вчителю, адже: «У тому, що читає «важка» дитина, з чим вона зустрічається в навколишньому світі, час від часу має відкриватися щось таке, що дивувало б, вражало її. Цієї вимоги я завжди дотримувався у виховній роботі з «важкими» дітьми і це моя порада всім учителям. Млявість, інертність, кволість нервових клітин кори півкуль головного мозку можна вилікувати подивом, зачудуванням, як млявість м'язів виліковують фізичними вправами. Важко сказати, що відбувається в голові дитини, коли перед цією дитиною відкрилося щось таке, що вразило, здивувало її. Але сотні спостережень привели до висновку: у момент подиву, зачудування вступає в дію якийсь могутній стимул, який наче пробуджує мозок і змушує його посилено працювати» [11].

Висновки. Отже, проаналізувавши праці видатного педагога В.О. Сухомлинського та проблеми сучасного педагога в інклюзивній освіті,

можна з впевненістю сказати, що кожен педагог повинен зробити все, щоб особлива дитина була включена в загальний педагогічний процес і життя класного колективу, і не почувала себе ніяково серед всіх учнів класу, «адже кожна, буквально кожна без винятку дитина – це цілий світ. Світ ще не відкритий і не досліджений. Нам, педагогам, його відкривати. Нам підняти цей світ до самопізнання і самовдосконалення» [9].

Список використаних джерел:

1. Виготський Л. Основи дефектології: Підручник для вузів / Л. Виготський. – СПб. : Лань, 2003. - 656 с.
2. Карсканова С.В. Готовність педагогів до реалізації програми інклюзивної освіти / С.В. Карсканова // Актуальні проблеми практичної психології. Збірник наукових праць. Частина I. – Херсон, ПП Вишемирський В. С., 2012 р. – С. 477-483.
3. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта як модель соціального устрою / А. А. Колупаєва. – Дефектологія, №4. – 2009. – С .3-4.
4. Костенкова Ю.А. Діти з затримкою психічного розвитку: особливості мовлення, письма / Ю.А. Костенкова, Р.Д. Тригер, С.Г. Шевченко; під ред. В.І. Лубовського. – М. : Шкільна преса, 2004.- 64с.
5. Миронова С. П. Ставлення студентів і педагогів до проблем інклюзивної освіти дітей з порушеннями психофізичного розвитку / С. П. Миронова, О.О. Завальнюк – Дефектологія, №1. – 2011. – С .8-12.
6. Постанова КМУ № 872 від 15.08.11 року.
7. Сабельнікова С.І. Розвиток інклюзивної освіти. Довідник керівника учбового закладу / С.І. Сабельнікова – 2009 - №1. - с.42-54.
8. Сухомлинський В.А. Серце віддаю дітям / Сухомлинський В.А. – Мн.: Нар.освіта, 1981. – 270 с.
9. Сухомлинський В.О. Обережно: дитина! / В.О. Сухомлинський // Вибр. твори: В. 5-ти т. – Т. 5. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 422–426.

10. Сухомлинський В.О Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В.О. Сухомлинський // Вибр. твори: В. 5-ти т. – Т. 1. – К.: Рад. школа, 1976. – С. 53–205.

11. Сухомлинський В.О. Про роботу з важкими учнями / В.О. Сухомлинський // Вибр. Твори: В. 5-ти т. – Т. 2. – К.: Рад. Школа, 1976. – с. 449- 452.

КУЛЬТУРНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКА

Семанчина В. О.

Херсонський державний університет

Постановка проблеми у загальному вигляді. Динамічний розвиток сучасної педагогічної науки характеризується пошуком фундаментальних підходів до навчально-виховного процесу, в якому головною метою є навчання та виховання професійно компетентного, ініціативного, творчого громадянина, наділеного почуттями обов'язку і відповідальності перед суспільством, здатного швидко адаптуватися до динамічного розвитку сучасного світу, характерними рисами якого є підвищення ролі особистості майбутнього фахівця та його професійної компетентності. Століттями у суспільстві формуються уявлення про управління і про керівників як про привілейований особливий прошарок, що керує суспільством та окремими об'єктами. Невипадково, що народ чи якийсь окремо взятий колектив вважав цілком природнім наділяти свого керівника певними функціями та повноваженнями. Відповідно до цього керівник символізував рушійну силу колективу та визначав вектор його подальшої діяльності. Таким чином, рішення однієї людини іноді ставали доленосними для всіх членів колективу, не зважаючи на прагнення його окремих учасників [2, с. 21].

Вивчення історичного досвіду показує, що поняття «начальник», «керівник» має більш суб'єктивний характер, а люди, котрі обіймають ці посади, не завжди є обранцями народу або неформальними лідерами колективу. Саме тому в їх управлінській діяльності виникає цілий ряд протиріч. Принципові зміни, що відбуваються сьогодні в Україні, подальший розвиток демократичних засад управління постійно вимагає від керівників державних установ та закладів освіти глибокого вивчення історії, теорії, традиційних та інноваційних форм управління, інтегрованого підходу до керівництва

педагогічним колективом та постійне підвищення культурного рівня особистості керівника [3, с. 37-55].

У науковій літературі знаходимо різні підходи до визначення тих чи інших аспектів культури. Деякі характеризуються пошуком співвідношення між культурою особистості та культурою суспільства (Л. Пономарьов, В. Попов, В. Чічканов) [9, с.58], аналізом соціальної культури особистості (А. Прохоров, К. Розлогов, В. Рузін); інші - розглядають окремі її аспекти: інформаційну (Д. Блюменау), комунікативну, професійну (В. Кричевський), управлінську культуру (Г. Єльнікова) [5, с.24-28].

Формулювання мети статті. Усе вищезазначене дає нам змогу вважати, що питання управлінської культури керівника було предметом досліджень у теорії навчання на різних етапах розвитку та в різних умовах життєдіяльності людини. Це питання, на наш погляд, залишається нагальним й на сьогодні в умовах перебудови та переосмислення освітнього простору, євроінтеграції та модернізованого підходу до розуміння людини-професіонала, людини-управлінця з новим критичним сприйняттям дійсності. Саме тому ставимо собі за мету розкрити зміст поняття професійна (управлінська) культура керівника та піддати глибинному аналізу питання про культурну складову професійної культури.

На думку В. Дуліної дослідження специфіки особистості керівника показує, що вона обумовлюється, перш за все, присутністю органічного взаємозв'язку моральних якостей, досвіду і професійної спрямованості. З одного боку різноманітні знання, вміння та навички, визначають зміст його управлінської діяльності та її якісний рівень, а з іншого боку, специфіка цієї діяльності, її стиль, мета і значущість результатів визначається особистими якостями керівника та рівнем сформованості його управлінської культури [3, с. 56].

Відомі науковці О. Пономарьов та О. Романовський вважають, що професійного керівника відрізняє зрілий світогляд, який характеризується усвідомленістю інтересів, моральних норм і принципів, соціальних пріоритетів

і гуманістичних цінностей. Перетворюючись у переконання особистості й сполучаючись з її вольовими якостями, саме вони визначають відповідальне ставлення керівника до своєї діяльності, праці, колективу та до суспільства в цілому [9, с.57-65]. З цим твердженням неможна не погодитись, оскільки моральні якості особистості в багатьох випадках визначають успіх діяльності керівника і тому відіграють значну роль у формуванні його управлінської культури.

Робота керівника навчального закладу сьогодні потребує нового мислення, що зв'язане з проникненням менеджменту в управлінську діяльність керівників загальноосвітніх навчальних закладів. Професійна діяльність керівника школи вимагає спеціальної підготовки, певних професійно значущих здібностей, професійної компетентності та емоційно-вольових якостей особистості, що визначаються самоорганізацією та стійкою емоційною врівноваженістю. Така діяльність збагачує особистість, розширює її можливості, вводить у сферу соціально-економічної та духовної взаємодії з колективом, формує її мотиваційну сферу, змінює ціннісні орієнтації. Управлінська культура як складова професійної діяльності керівника школи характеризується особливостями усвідомлення поведінки та діяльності людей в організації і є часткою сфери культури праці, культури професійної управлінської діяльності. В особистісному плані управління визначається певними особливостями, якостями та стилем діяльності керівника, що безпосередньо впливають на організацію співробітництва працівників у досягненні загальної мети організації [1, с. 25].

Аналіз вивченої психолого-педагогічної літератури дає змогу говорити про те, що управлінська культура – це властивість керівника школи як особистості, але проявляється вона в усіх сферах його діяльності як професіонала, і зробити висновок, що поняття «управлінська культура керівника школи» є, з одного боку, поняттям видовим (окремим) стосовно загальніших (управлінська культура керівника, управлінська культура праці), з іншого, як одна з характеристик особистості керівника школи, що суттєво

впливає на якість його професійної управлінської діяльності[2, с. 74]. Таким чином, управлінська культура – поняття досить інтегроване. Це синтез ділових, професійних та особистісних якостей керівника, для успішної реалізації адміністративних та соціально-психологічних функцій управління. Таким чином, глибоко і всебічно вивчити управлінську культуру можна лише з позицій системного підходу, що дозволяє розкрити основні складові та розглядати її як інтегральну характеристику організації. Реалізація даного підходу дозволила нам уточнити і розширити визначення цієї категорії психології управління. З позицій системного підходу управлінська культура базова складова професійної культури керівника. В свою чергу управлінська культура керівника ґрунтується на двох складових – культурній та професійній.

Культурна складова розкриває зміст культури керування педагогічним колективом та визначає рівень сформованості культури управління керівника та розкриває його особисті якості. Культура управління керівника включає в себе:

загальну культуру особистості, національну культуру особистості, політичну культуру особистості, культуру ділового спілкування, естетичну або моральну культуру, педагогічну культуру керівника тощо[7, с. 12-14].

Розкриваючи культурний компонент професійної культури особистості вважаємо за потрібне розкрити питання особистих якостей керівника загальноосвітнього навчального закладу. Керівник школи виконує функціонально-посадові обов'язки, виступає у певній соціальній ролі, вимоги до нього змінюються з розвитком суспільства. Так, Ф. Тейлор, один із фундаторів науки управління, найважливішими рисами керівника вважав розум, освіченість, спеціальні й технічні знання, фізичну спритність чи силу, тактовність, енергійність, рішучість, чесність і здоровий глузд[2, с.].

Сучасні теоретики також розглядають властивості і риси характеру, які на їх думку, необхідні для ідеального менеджера. Однією з передумов зайняття керівної посади є розумові здібності. Розум розрізняють теоретичний, практичний та універсальний. Теоретичний розум характеризується здатністю

мислити абстрактними категоріями, відволікаючись від конкретного. Людина з розвинутим практичним розумом міркує конкретніше, швидше й точніше сприймає події, факти та ситуації. Оперативніше розв'язує конкретні управлінські проблеми. Люди з універсальним розумом, вільно орієнтуючись у поточних обставинах, мають схильність до абстрактного мислення. Існують у психологічній науці різні класифікації розуму: активний і пасивний, живий й млявий, наполегливий і безвільний, творчий та наслідувальний, показний та глибокий, конкретний та абстрактний[2, с.46].

Важливим для керівника школи є **системне мислення** – найбільш придатне у сфері менеджменту. Це схильність до аналізу та синтезу, уміння відокремлювати суттєве від несуттєвого, діалектично охопити явище як ціле в усьому розмаїтті елементів. Великою мірою успішність діяльності керівника визначає креативність як здатність до творчого розв'язання завдань. Саме у процесі розробки і впровадження новацій керівник виступає як новатор, творець. При цьому креативність керівника школи виявляється в його здібності бачити елементи новизни, творчості у діяльності інших людей і, передусім, підлеглих, в умінні розкрити їх особистий потенціал. Ця здатність керівника визначає ступінь розробки та обґрунтованості стратегічних рішень, цільових комплексних програм тощо[15, с.10].

Морально-психологічні якості є невід'ємним компонентом психологічної структури особистості. Ці морально-психологічні якості зумовлюють здатність керівника приваблювати людей, сприяють створенню комфортного мікроклімату, формуванню організаційної культури школи, розвитку професійних, міжособистісних стосунків, свідомій дисципліні, трудовим відносинам у колективі, без чого не можливо розраховувати на успішну управлінську діяльність. До цієї групи належать:

- чесність та порядність;
- принциповість, розвинене почуття відповідальності, висока вимогливість до себе;

- справедливість, доброзичливість, повага до підлеглих, не упередження спілкування;
- знання індивідуально-психічних особливостей підлеглих;
- готовність до налагодження контактів з підлеглими;
- здатність до співпереживання (емпатії) та до ідентифікації;
- доброта, тактовність;
- об'єктивність;
- терпимість та ввічливість, розсудливість та врівноваженість;
- комунікабельність, вміння слухати та чути;
- розвинуте почуття гумору [10, с. 13].

На думку Р. Вдовиченко **вольові риси та характеристики** є невід'ємним компонентом психологічної структури особистості керівника педагогічного колективу. Серед них:

- цілеспрямованість – вміння підпорядковувати свої дії встановленим цілям й визначеній місії;
- наполегливість – вміння мобілізувати власні можливості при будь-яких некерованих ситуаціях і невизначених обставинах, здатність тривалий час скеровувати і контролювати власну поведінку;
- ініціативність – уміння працювати творчо, діяти за власним почином;
- самостійність – уміння не підпадати під вплив різних факторів, які можуть відволікати від досягнення мети, критично оцінювати поради та пропозиції інших, діяти на основі своїх поглядів та переконань;
- сміливість – уміння, незважаючи на небезпеку для власного благополуччя, подолати страх йти на виправданий ризик заради досягнення мети;
- витримка – уміння відкинути почуття і думки, які заважають здійсненню прийнятого рішення [10, с.18];

Сучасне керівництво школою ґрунтується на синтезі нововведень та існуючих принципів керівництва школою. Науково обґрунтоване керівництво закладами освіти можливе за дотримання таких принципів управління. У

процесі дослідження ми розглянули зміст поняття «управлінська культура керівника», його визначення та авторські класифікації основних складових управлінської культури. Проаналізувавши науковий досвід дослідників у цій сфері, можемо зробити висновок, що управлінська культура керівника – це:

- синтез особистісних рис та характеристик керівника з його вміннями та навичками керування;
- педагогічна культура керівника у поєднанні із здатністю до організаційно-адміністративною роботою;
- складна система, що ґрунтується на культурній та професійній складовій.

Аналіз законодавчо-правових актів, інструктивно-директивних документів та вивчення наукової літератури, дає підстави зробити висновок, що сьогодні питання формування управлінської культури керівника залишається відкритим та актуальним. Управлінська культура – це складна система, що поєднує організаційно-адміністративний компонент, педагогічну культуру керівника та відповідність розвитку його особистісних якостей та характеристик, що визначає рівень компетентності у питанні керівництва закладом освіти. На основі дослідженнями спробували розкрити складові поняття «управлінська культура керівника» та розкрити зміст культурної складової, що дає змогу зрозуміти та сформувані чіткіші уявлення про особистісні якості майбутнього керівника.

Список використаних джерел:

1. Бойко І. І. Професійна компетентність керівника закладу освіти як складова його професійної культури / І. І. Бойко // Педагогічний дискурс. – 2009. – Вип. 5. – С. 25.
2. Даниленко Л. Освітній менеджмент : навчальний посібник / за ред. Л. Даниленко, Л. Карамушки. – К.: Шкільний світ, 2003. – 400 с.
3. Діуліна Віра В'ячеславівна. Соціально-педагогічні умови формування морально-етичної культури майбутнього керівника

у сфері управлінської діяльності: дисертація канд. пед. наук: 13.00.05 / Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2003. – 240 с.

4. Досвід виховної роботи зі студентами вищих навчальних закладів // Інформаційний вісник. – №16. – 2004. – С. 48–82.

5. Єльнікова Г.В. Основи адаптивного управління / Г.В. Єльнікова // Тексти лекцій. – Х.: Основа, 2004. – 124 с.

6. Колодько Т. Педагогічна культура спілкування вчителя у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи / Т. Колодько // Рідна школа: науково-педагогічний журнал. – К.: Деміур. – №4. – 2005. – С. 12-14.

7. Колодько Т. Педагогічна культура спілкування вчителя у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи / Т. Колодько // Рідна школа: науково-педагогічний журнал. – К.: Деміур. – №4. – 2005. – С.12-14.

8. Конаржевський Ю.А. Внутришкольний менеджмент / Ю. А. Корнжевский. – М., – 1996. – С. 120-126.

9. Романовський О. Г., Пономарьов О. С Морально-етичні основи діяльності сучасного керівника в системі професійної етики / О.Романовський // Вісник Харківськ. держ. політехн. ун-ту. Вип. 13. - Харків: ХДПУ, 1998. – С. 57-65.

10. Ткач В. Управлінська культура майбутнього спеціаліста у контексті особистісно-орієнтованої освіти / В. Ткач // Рідна школа : Щомісячний наук.-пед. Журнал . – 06/2006 . – №6 . – С.18-20.

ДУХОВНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ ЯК ОСНОВА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Сотер М.В.

Херсонський державний університет

Інтенсивність розвитку українського суспільства у ХХІ столітті, безпосередньо пов'язана з процесами розширення міжкультурних взаємозв'язків, об'єднанням Європи, інтеграційними процесами у всьому світі. У цих умовах посилюється значущість міжкультурної комунікації оскільки виникає гостра необхідність виховання полікультурної духовної особистості, готової до міжкультурного співробітництва та здатної ефективно здійснювати міжкультурну комунікацію на засадах глибокої поваги до інших культур, їх традицій, звичаїв, менталітету, національного характеру, способу життя, а також толерантності, суб'єкт-суб'єктної взаємодії та емпатії. Духовна культура особистості стає основою задля забезпечення процесу міжкультурного спілкування.

Міжкультурна комунікація є предметом досліджень багатьох учених М. Бахтіна, В. Біблера, Ю. Лотмана та ін. Значення культури у розвитку і становленні людини розглянуто у наукових розвідках Л. Виготського, В. Гумбольдта, М. Кагана, К. Леві-Строса та ін. Осмисленню ролі усунення бар'єрів та міжкультурного непорозуміння у процесі спілкування сприяють роботи В. Кан-Калика, О. Садохіна. Значимість полікультурної освіти розглянута у працях М. Анбера, Дж. Бенкса, О. Джуринського та ін.

Потенціал міжкультурної взаємодії та міжкультурного спілкування в навчанні і вихованні розкрито в працях Ф. Бацевича, В. Євтуха, Н. Калашнік, Д. Мацумото, О. Садохіна, Е. Холла та ін. Особливо інтенсивне поширення міжкультурна комунікація отримала у практиці викладання іноземних мов. Значний внесок у дослідження інтеграції компонентів культури у процес

навчання іноземним мовам внесли Г. Дев'ятова, В. Костомаров, А. Солодка, С. Тер-Мінасова, І. Халеева та ін.

Разом з тим, результати досліджень, що спрямовані на вирішення основних питань міжкультурної комунікації, дозволяють констатувати, що проблема духовної культури особистості як підґрунтя для забезпечення процесу міжкультурної комунікації досліджена недостатньо, лише окремі її аспекти представлені у наукових розвідках Г. Дев'ятової, Ф. Бацевича, О. Садохіна, С. Тер-Мінасової.

Так, виникає потреба у детальному вивченні питань, що стосуються культури та духовної культури як ключових складових процесу міжкультурної комунікації.

Виходячи з вищесказаного, перш за все спробуємо проаналізувати поняття «культура» у цілому, з'ясувати функції, які вона виконує. Так, термін «культура» безпосередньо пов'язаний з процесом міжкультурної комунікації та означає універсальне поняття, яке нині використовується багатьма науками і відноситься до розряду фундаментальних, має велику кількість смислових відтінків і використовується у різних контекстах. У результаті нині не існує єдиного, загальноприйнятого визначення поняття «культури», у науковій літературі зустрічається згідно з різними даними наукових розвідок від 100 до 500 різних трактовок. Така ситуація, на наш погляд, свідчить про структурну складність феномена культури. Вивчення різних підходів щодо поняття «культура» відображені у таблиці 1.

Таблиця 1.

Підходи до трактування поняття «культура»

Автор	Визначення
Філософський енциклопедичний словник (голова редакції Іллічов Л., Федосєєв П., Ковальов	<i>Культура</i> – це специфічний спосіб організації і розвитку людської життєдіяльності, представлений у матеріальних і духовних благах, у системі соціальних норм і установ, у духовних цінностях, у сукупності відношень людини до природи, між

С., Панов В.)	собою і до себе самої [13, с. 292].
Український педагогічний словник (Гончаренко С.)	« <i>Культура</i> сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються в результатах продуктивної діяльності. У вужчому розумінні культура – це сфера духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання, освіти, духовної творчості (особливо мистецької), а також установи й організації, що забезпечують їхнє функціонування (школи, вузи, клуби, творчі спілки, товариства тощо). Водночас під культурою розуміють рівень освіченості, вихованості людей, а також рівень оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльності» [3, с. 182].
Словник термінів міжкультурної комунікації (Бацевич Ф.)	« <i>Культура</i> – У широкому сенсі слова – сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людською спільнотою, які характеризують певний рівень розвитку суспільства. Розрізняють матеріальну і духовну культуру. У вузькому сенсі – рівень духовного життя людей. Певною мірою культура – інтерпретаційна модель світу людини, соціалізованої в певних умовах» [1, с. 92].
Кребер А., Клакхон К.	<i>Культура</i> складається з комплексу структурованих способів мислення, почуттів та реагувань, отриманих та переданих головним чином за допомогою символів, що становлять відмінні досягнення людських груп, включаючи їх втілення у артефактах [15, с. 181].

Кузьміна Т.	<i>Культура</i> — загальні цінності, норми, традиції, мистецтво, історія, фольклор та установи групи людей [5, с. 165].
Садохін О.	<i>Культура</i> – світ матеріальних і духовних продуктів людської діяльності (артефактів), сукупність норм, цінностей, переконань, які розподіляються членами відповідних культурних груп і спільнот [9, с. 22-23].
Хофстед Г.	<i>Культура</i> – це те, що визначає соціальний аспект людської особистості з точки зору засвоєної і придбаної поведінки. Культура динамічна, так само як і особистість, яка прийняла дану культуру, і обидві вони (як особистість, так і культура) змінюються під впливом обставин і часу [14].
Річард-Амато А. П.	<i>Культура</i> – це образ життя, той контекст, у якому ми існуємо, думаємо, відчуваємо і спілкуємося один з одним. Це той «клей», що поєднує в одне ціле групу людей. Це програма, закладена з раннього дитинства, яка управляє поведінкою людей у суспільстві і допомагає зрозуміти, що від них очікується і що трапиться, якщо ці очікування не будуть виправдані. Культуру можна визначити як ідеї, звичаї, навички, методи і прийоми, що характеризують дану групу людей у даний період часу [16, с. 73].
Тер-Мінасова С.	<i>Культура</i> – сукупність результатів діяльності людського суспільства у всіх сферах життєдіяльності й усіх факторів (ідей, вірувань, звичаїв, традицій), які складають і зумовлюють спосіб життя нації, класу, групи людей в певний період часу [68, с. 14].

Наведені вище визначення становлять лише мізерну частину від усіх існуючих, але вони дозволяють говорити про те, що, незважаючи на множинність підходів щодо тлумачення даного поняття, більшість з них стверджують, що поняття «культура» включає в себе все те, що створено людьми, і характеризує їх повсякденне життя, враховуючи при цьому певні історичні умови.

Услід за В. Курбатовим, виокремимо функції культури:

— є засобом перетворення людиною самої себе, суспільства і світу, що її оточує;

— виступає загальноприйнятою формою взаємодії і спілкування (етикет поведінки, культура спілкування, соціальна, політична культура);

— виступає засобом пізнання соціальних цінностей, їх засвоєння і розвитку (декодування соціальної інформації, прилучення до світової культури, соціалізація особистості, соціальна творчість);

— є однією з форм управління людиною і суспільством (форми колективності, кооперації, людської солідарності, прийняті в суспільстві форми організації людей, громадський вплив на формування цілей і цінностей людської поведінки);

— представляє систему цінностей і оцінок (визначення соціально значущого, відповідного гуманістичного розвитку людини і суспільства, становлення громадських ідеалів, система оцінок корисності, прогресивності тощо). [6, с. 299-300]. Вказані вище функції, що виконує культура дають змогу підкреслити її величезне значення у житті усього суспільства, і кожної людини, зокрема. Культура дозволяє формувати картину світу, картину того, як розуміє дійсність, та чи інша особистість, тим самим формуючи образ життя країни, народу, нації.

З огляду на те, що міжкультурна комунікація являє собою процес взаємодії між індивідами, що є носіями різних культур і мають свій власний мовний код, конвенції поведінки, ціннісні установки, звичаї і традиції [9; 1].

Можемо говорити про міжкультурну комунікацію, як про взаємодію культур [1, с. 44] – особливий вид безпосередніх відносин і зв'язків, які складаються між культурами, що вступають у взаємодію, а також тих впливів, взаємних змін, які з'являються у ході цих відносин.

Кричківська О.В. наголошує, що смисловим центром поняття «міжкультурна комунікація» являється «ідея взаємодії різномовних і різнокультурних комунікантів» через «налагодження їх взаємозв'язку і пошук взаєморозуміння» [4, с. 22]. Ця взаємодія спрямована на взаємопізнання і зближення різних культурних спільнот. При цьому необхідно пам'ятати, що взаємодія є можливою, перш за все, завдяки мові.

Як підкреслює С. Тер-Мінасова, слова пов'язують людей, об'єднують їх через спілкування, так як без спілкування немає суспільства, без суспільства немає людини соціальної, немає людини культурної, людини розумної [11, с. 8]. Так, дійсно, у сучасну епоху мова – це, перш за все, один з засобів культурного обміну між різними народами. Очевидно, що іноземна мова, як і рідна, виконує дві суттєво важливі функції – пізнання і спілкування. Однак різниця полягає у тому, що іноземна мова слугує засобом не лише міжособистісного, але й міжнаціонального, міждержавного, міжнародного спілкування [8, с. 6].

Необхідним ключем для здійснення повноцінного обміну інформацією та культурними цінностями [9] є духовна культура особистості.

Вважаємо за доцільне виокремити визначення поняття «духовна культура».

Так, В. Курбатов описує поняття духовна культура як досягнення науки, твори мистецтва, літератури, людський світогляд, релігія, філософія [6, с. 298]. Одиницями духовної культури є цінності і установки, що утворюють систему цінностей, ієрархію відносин між ними, інтерпретацію історичних подій і фактів [12, с. 61].

Ф. Бацевич зауважує, що культура духовна – це «складова культури, пов'язана зі свідомістю, інтелектуальною, емоційно-психологічною, духовною діяльністю людей, їхніми зв'язками з іншими людьми» [1, с. 93]. Автор

зауважує, що до духовної культури включають мову, звичаї, вірування, міфи, знання, мистецтво.

Таким чином, можемо стверджувати, що духовної культура особистості - це взаємопоеднання, таких компонентів як знання, віра, почуття, потреби, здібності, прагнення, цілі людей. При цьому очевидно, що духовна культура особистості нерозривно пов'язана з суспільством, у наш час полікультурним, а, отже, й з тим духовним фондом, яким воно вже володіє.

Можемо говорити про те, що збагачення духовного світу людини відбувається завдяки міжкультурній комунікації, тобто через пізнання як власної культури, так й інших, шляхом цілеспрямованої взаємодії. Таким чином, розвиток духовної культури людини полягає у подоланні одновимірності духовного світу, створення нових індивідуальних смислів [10], представлення власних і засвоєння нових духовних цінностей, у безперервному процесі самовдосконалення.

Безперечно, міжкультурна комунікація перетворює особистість, її духовну культуру, що дозволяє говорити про мультикультурну особистість [1, с. 103]. Дослідники зауважують, що такій універсальній особистості притаманні такі характеристики як повага до всіх культур, розуміння думок, почуттів і вірувань представників інших культур, Зазначається, що міжкультурна особистість менш етноцентрична, позбавлена стереотипів. Таким чином, сучасний стан розвитку українського суспільства вимагає формування міжкультурної особистості, яка відіграватиме особливу роль у сучасному плюралістичному світі, сприятиме позитивним соціальним змінам, необхідним для співіснування людей з різною національною приналежністю, але з спільними гуманістичними намірами.

Список використаних джерел:

1. Бацевич Ф. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.

2. Библер В. С. От наукоучения – к логике культуры: два философских введения в двадцать первый век / В. Библер. – М.: Политиздат, 1990. – 413 с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К.: Либідь. – 376 с.
4. Кричківська О. В. Формування міжкультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців зовнішньоекономічної діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Оксана Василівна Кричківська. – Тернопіль, 2015. – 293 с.
5. Кузьмина Т. Р. Очерки межкультурной коммуникации: учебное пособие / Т. Р. Кузьмина. – СПб. : Изд-во СПбГЭУ, 2013. – 186 с.
6. Курбатов В. И. Обществознание. Учебник / В. И. Курбатов. – Изд. 6-е – Ростов /Д: Феникс, 2006. – 512 с.
7. Новиков А. М. Основания педагогики / Пособие для авторов учебников и преподавателей. – М.: Издательство «Эгвес», 2010. – 208 с.
8. Пассова Е.И. Концепция коммуникативного обучения иноязычной культуре в средней школе / под ред. Е. И. Пассова, В. Б. Царьковой. – М. : Просвещение, 1993. – 125 с.
9. Садохин А.П. Введение в теорию межкультурной коммуникации : учебное пособие / А.П. Садохин. – М. : КИОРУС, 2014. – 254 с.
10. Степашко Л.А. Философия и история образования: Учебное пособие для студентов вузов. – М.: МПСИ; Флинта, 1999. – 272 с.
11. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово/Slovo, 2000. – 724 с.
12. Утехина А. Н. Межкультурная дидактика: монография / А. Н. Утехина; под ред. Т. И. Зелениной. – М.: ФЛИНТА, 2012. – 280 с.
13. Философский энциклопедический словарь / [Гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов]. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
14. Hofstede G. H. Cultures and Organizations: Software of the Mind / G. H. Hofstede. – London : McGraw-Hill Book Company (UK) Limited, 1991. – 279 p.

15. Kroeber A. L., Kluckhohn C. Culture: A critical review of concepts. – Cambridge, Massachusetts, U.S.A. : The Museum, 1952. – 223 p.

16. Richard-Amato, P.A. The Multicultural Classroom / P.A. Richard-Amato, M.A. Snow. – White Plains, New York : Longman, 1992. – P. 73–92.

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНО ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ

Семків А. В.

Херсонський державний університет

Сьогодні визначається стрімким розвитком педагогічної науки, спрямованої на оновлення змісту та методів національної освіти в Україні й узгодження їх з особистісними і суспільними потребами. Науковці наголошують, що актуальним стає процес формування нової педагогічної парадигми, котра заснована на ідеях самоцінності особистості, її духовності, утверджує пріоритет загальнолюдських цінностей, гуманістичних духовних ідеалів. Педагогіка переосмислює наново національні та загальнолюдські цінності, такі як людина, духовність, життя, життєтворчість [9, с.43].

Перетворення педагогічної парадигми у свою чергу зумовлює потребу в новому типі вчителя - висококваліфікованого спеціаліста, що органічно поєднує професійні якості та особистісні риси. Тому нагального вирішення потребує проблема формування педагога, наділеного багатим внутрішнім світом, особливими духовними якостями, носія національних та загальнолюдських ідеалів і цінностей.

Дослідження духовно-морального виховання здійснювали філософи, психологи і педагоги, безпосередньо чи опосередковано розкриваючи різноманітні аспекти формування духовно-моральних цінностей молоді. Так, філософське обґрунтування сутності духовної культури, духовності представлено в роботах М. Бердяєва, В. Вернадського, П. Флоренського, Г. Сковороди, П. Юркевича та ін. Психологічні аспекти духовності набули обґрунтування в працях І. Беха, М. Боришевського, В. Зінченка, В. Москальця, Ж. Юзвак та ін. Духовність, духовна культура як важлива складова професійної діяльності педагога, її зв'язок з проблемами розвитку сучасної системи освіти

стали предметом дослідження таких учених, як Г. Шевченко, О. Олексюка, О. Сухомлинської, І. Зязюна, Н. Корякіна, Н. Крилової та ін.

За сучасних умов роль навчального закладу у формуванні ціннісно-орієнтованої, морально-духовної особистості є важливою. Учнівська молодь на основі позитивних і негативних проявів повинна вміти визначати діяльнісно-поведінковий рівень свого розвитку.

Формування морально-духовного світу особистості — це важливе і складне питання, що потребує комплексного і багаторівневого розв'язання. Сьогодні в Україні по-різному тлумачиться поняття духовності, розроблено різні підходи до її формування. Бажання допомогти людині спонукає шукати спільні точки дотику між різними формами суспільної свідомості, вести діалог, звертатися до витоків духовності, що лежать у багатстві людської історії, культури, науки, філософії, релігії [7].

В останнє десятиліття, як наголошують дослідники, спостерігається активне звернення політичних і культурних діячів, учителів, батьків до християнських моральних цінностей як найбільш стійких, універсальних, не підвладних політичній і ідеологічній кон'юнктурі. У ситуації гострого дефіциту ціннісних установок і орієнтацій духовні і моральні цінності, які є основою гуманістичних цінностей, відіграють дедалі вагомішу роль у сучасному вихованні дітей та молоді [4, с.54].

Отже, виникає гостра потреба в залученні морально-духовних цінностей до процесу виховання вчителів-словесників, визначенні основних засад, цілей, напрямів, змісту, форм і методів формування моральності та духовності на їх основі, які разом з іншими складовими сприятимуть розвитку і формуванню духовної високоморальної особистості, майбутнього громадянина України.

Поняття «духовність» набуває широкого вживання, проте немає чіткого визначення у філософській, психологічній і педагогічній літературі. На такий стан розробленості проблеми наголошує А. Богуш [3].

З категорією «духовність» співвідноситься потреба пізнання світу, себе, смислу і призначення свого життя. За твердженням І. Беха, людина духовна

тією мірою, якою вона замислюється над цими питаннями і прагне дістати на них відповідь. Формування духовних потреб особистості є найважливішим завданням виховання [2, с. 49]. З іншого боку, зміст духовності є найбільш інтимним для кожного дослідника.

За результатами аналізу психолого-педагогічної літератури визначено, що духовний розвиток людини розуміється науковцями, як процес:

- ідентифікації з власним ідеальним (сутнісним, глибинним) "Я" людини (Е.О. Помиткін) ;
- децентралізації, тобто переорієнтації особистості від егоцентричної життєвої позиції до служіння та допомоги іншим;
- рефлексії, в результаті чого відбувається усвідомлення людиною сенсу та призначення свого життя (І.Д. Бех);
- трансценденції, тобто подолання просторово-часових життєвих, ситуативних, матеріально-прагматичних обмежень та вихід у сферу ідеального, надситуативного, абсолютного, набуття універсальної космічної свідомості (А. Маслоу, А. Петровський, К. Роджерс);
- усвідомлення всезагальної буттєвої єдності, соборності, розширення свідомості, подолання ізольованості та відокремленості від природного та соціального світу, самого себе (В.С. Соловйов, С.Л. Франк);
- саморозвитку, самореалізації, самоактуалізації, руху від недосконалості до духовної довершеності (А. Маслоу) [13, с.115].

Цінності - провідна складова формування особистості. До моральних цінностей відносяться нормативні уявлення про добро і зло, справедливість, прекрасне і потворне, про призначення людини, людські ідеали, норми, принципи життєдіяльності тощо. На думку В. Молодиченко, вони лежать в основі всіх вчинків, діяльності людини, мають моральну значущість і впливають на загальне суспільне життя [8, с.43].

Формування духовності на основі християнських моральних цінностей передбачає вироблення моральних вимог, що відкладаються в моральній свідомості людини й суспільства у вигляді норм, принципів, ідеалів, понять

тощо. За цих умов особливо важливим є донесення вимог і пов'язаних з ними уявлень до свідомості людини з тим, щоб вона могла спрямувати і контролювати свої дії, ставити моральні вимоги до інших людей і оцінювати їхні вчинки. О. Помиткін стверджує, що це розв'язується за допомогою морального виховання, яке передбачає формування моральних переконань, моральних схильностей, почуттів звичок, стійких моральних якостей особистості, тобто загалом моральності [10, с.29].

У доробках сучасних науковців сутність морального виховання розкривається через поняття:

- мораль – специфічний тип регуляції відносин між людьми, спрямованої до їх гуманізації на засадах спільного блага;
- моральність – внутрішнє налаштування індивіда діяти відповідно до своєї совісті та свободи, волі;
- моральні почуття – почуття, у яких виявляється стійке ставлення людини до суспільних подій, до інших людей і до себе;
- моральна свідомість – якість, що відображає реальні стосунки і регулює моральний аспект діяльності людини;
- моральні звички – стійкі форми поведінки, які є внутрішньою потребою особистості та виявляються в будь-якій ситуації й умовах;
- моральна спрямованість – стійка суспільна позиція особистості, що базується на світоглядній основі мотивів поведінки й виявляється в різних умовах як властивість особистості;
- моральна вихованість – інтегральна якість особистості, що характеризується певним рівнем сформованості морально-ціннісної сфери особистості;
- моральні цінності – вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості до норм загальнолюдської моралі;
- моральне виховання учнівської молоді в умовах загальноосвітньої школи – взаємодія учнів і вчителів у спеціально створених умовах з метою залучення їх до суспільного досвіду та культури (соціалізації), з одного боку, та

розвитку в них унікальних особистісних якостей (індивідуалізації) з іншого [4, с.56].

Українська народна педагогіка, як складова педагогічної науки, накопичила цінний досвід морально-етичного виховання молоді, що виражається в повазі до батьків і старших, до сімейних і громадських обов'язків, працелюбстві, доброзичливості, щирості, чуйності, взаємодопомозі. М. Стельмахович [11, с.76] відзначає, що традиції українського національного виховання молоді – народні чесноти, норми християнської моралі, національної честі і громадянської гідності, чуйності і милосердя – класичні, а тому завжди актуальні.

Провідним завданням сучасної школи є формування гармонійної, духовно багатой та національно свідомої особистості. Практика показує, що у процесі формування розвиненої особистості чільне місце належить духовно-моральному вихованню, у якому представлені моральні еталони почуттів і моральної поведінки людей, які є наставниками. Безперечно, моральну самосвідомість педагога характеризують його честь і гідність. Л. Ілларіонова вважає, що учитель несе відповідальність за формування людського в людині, саме йому потрібно творити культуру моральних відносин, спілкування, незважаючи на суспільні негаразди. Тому в системі моральних відносин у педагогічному середовищі вагому роль відіграє взаємодія вчителя й учнів, побудована на взаєморозумінні та взаємоповазі, шанобливому ставленні вчителя до традицій колективу, підтримці гідності кожного вихованця [4, с.55].

Проблема розвитку культури вчителя у цілому, та духовної культури зокрема, є вічною. Адже педагогові належить місія транслювати духовні цінності суспільства, створювати умови для засвоєння цих цінностей підростаючими поколіннями й відтворювати їх у творчій діяльності, у культурі вчинку. Розвиток духовної культури вчителя обумовлює його здатність до самоактуалізації, духовної самореалізації, формування вмінь духовно-практичної діяльності, пошуку духовно-моральних та естетичних ідеалів, з

виховання духовного світу підростаючих поколінь та суспільства в цілому [1, с.64].

Вище викладене свідчить, що відродження нашого суспільства, його повернення до пріоритету гуманістичних, загальнолюдських цінностей багато в чому залежить від особистості сучасного вчителя. Особливо відповідальна, важлива роль у цьому процесі належить педагогу-словеснику – володарю, мабуть, найбільш могутнього арсеналу засобів впливу на розум та душу своїх вихованців – слова: «Словесник – не лише провідник знань, а й творець мистецтва. Притому найтоншого: морального, духовного» [5, с.284].

Більшість науковців (Г. Шевченко, М. Львов, О. Семенов, Н. Хлопоніна та ін.) сьогодні утверджують думку про те, що без засвоєння цінностей національної культури, духовного досвіду рідного народу, без долучення особистості до скарбів рідної мови, літератури неможливим є формування цілісної, гармонійно розвинутої, духовно багатой людини. Лише в контексті національної культури увиразнюється суть та принципи дії національно-духовної ідентифікації як духовного процесу конституювання особистості. Так, за словами Е. Шаргаффа, “мистецтво слова - це одна з найважливіших і наймасовіших ділянок культури, те, з чим пов’язуємо минуле, батьківщину, рідну мову, те, що забезпечує національну ідентичність і без чого немає народу, а є населення, біороботи, що, можливо, і мають розум, але позбавлені душі” [12, с. 204]. Отже, одним із вагомих чинників формування духовності вчителів у цілому і словесників зокрема, в умовах сучасної вищої школи має стати реформування змісту освіти з позиції національно орієнтованого підходу до організації освітнього процесу, його відповідне планування, програмне та методичне забезпечення.

З огляду на сказане вище, можемо окреслити основні напрямки роботи з формування духовної культури майбутнього вчителя – словесника. Ми погоджуємося з точкою зору з цього питання з Т. Пінчук, Н. Калиною. Вони виділяють такі напрями:

1) насичення змісту базової педагогічної освіти відомостями про духовну сутність людини, її духовно-моральні ідеали, цінності, орієнтири, про необхідність духовного й морального самовдосконалення, що забезпечується відповідним відбором та використанням у процесі навчально-виховної діяльності ВНЗ відповідного дидактичного матеріалу у процесі вивчення конкретних дисциплін, відповідного планування заходів виховного характеру, створення позитивної, психологічно комфортної атмосфери навчального процесу, завдяки якій формується той особливий емоційний, духовний стан, який багато в чому визначає саму людину як особистість, спрямовує її інтелектуальний, духовний та професійний розвиток;

2) створення спецкурсів, що містять основні поняття духовної культури та висвітлюють особливості орієнтації процесу духовного розвитку особистості, розкривають роль духовності в процесі педагогічної діяльності словесника;

3) використання міжпредметних зв'язків, інтеграція окремих дисциплін (філологічних, спеціальних, - із педагогічними, психологічними, філософськими, мистецтвознавчими тощо). Наприклад, проведення спецсемініарів, організація спецкурсів, проведення відкритих лекцій, тематичних конференцій, у підготовці яких активну участь можуть брати самі студенти та ін. Проведення подібних форм роботи стимулюватиме розвиток духовної сфери майбутнього вчителя, розширить його світогляд, поглибить теоретичну та загальнокультурну підготовку, розвине духовні потреби та стійкий потяг до саморозвитку й самовдосконалення;

4) індивідуалізація професійної підготовки вчителя-словесника на культурологічній основі;

5) національно орієнтоване навчання та виховання, використання традицій етнопедагогіки в процесі організації навчально-виховної роботи ВНЗ;

6) забезпечення умов для самореалізації та творчого розвитку студентів-філологів (на основі добору відповідних форм та методів роботи з огляду на сучасні дидактичні тенденції - використання інтерактивних, комп'ютерних,

проектних технологій тощо, організація продуктивної самостійної роботи студентів), що дозволить актуалізувати процес розвитку духовного світу майбутніх учителів, їхніх моральних якостей та ідеалів, формування здатності до моральної рефлексії, потребу в самореалізації в процесі власної педагогічної діяльності [9, с.48].

Отже, сьогодення диктує потребу в діяльних, інтелектуально й духовно розвинутих фахівцях, котрі орієнтуються в численних педагогічних новаціях, пропонують власні новаторські ідеї, вміють швидко порівнювати, аналізувати й оцінювати, мобільно знаходять ефективні та обґрунтовані рішення, критично і творчо мислять, володіють основами інформаційних технологій і методикою їх використання у професійній педагогічній діяльності, що забезпечує індивідуально-орієнтований підхід. Нова гуманістична парадигма освіти ставить за мету формування такого педагога-словесника, котрий гармонійно поєднує освіченість, духовність, професіоналізм, моральну вихованість, розвиток особистості у відповідності з духовними цінностями національної і загальнолюдської культури.

Список використаних джерел

1. Артамонова Е. И. Духовная матрица профессионального образования учителя / Е. И. Артамонова // Ценностные приоритеты общего и профессионального образования : материалы международной научно-практической конференции. – Ч. 1. – М., 2001. – 334 с.

2. Бех І.Д. Виховання особистості : Сходження до духовності / І.Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.

3. Богуш А.М. Дефініції "духовність" і "моральність" в аспекті національного виховання в Україні / А.М. Богуш // Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах : збірник наукових праць. – К., 2000. – Кн.1. – С.18–23.

4. Илларионова Л. П. Формирование духовно-нравственной культуры учителя в системе непрерывного педагогического образования // Сибирский педагогический журнал. - 2005. - № 2. - С. 53 - 71.
5. Ильин Е. Н. Герой нашего урока / Е. Н. Ильин. – М. : Педагогика, 1991. – 288 с.
6. Корякина Н. А. Научно-теоретические аспекты формирования духовной культуры будущего учителя [Электронный ресурс] // Материалы Международной научно-практической конференции “Гуманитарные науки в истории и современном развитии общества” (29 - 30 ноября 2005 г.). - Режим доступа: www.gov.cap.ru/hierarhy.asp.page/161/530/74317/138930/138942.
7. Львов М. Р. Роль родного языка в становлении духовного мира личности (опыт моделирования) // Русский язык в школе. - 2001. - № 4. – С. 3 - 8.
8. Молодиченко В. В. Модернізація цінностей в українському суспільстві засобами освіти (філософський аналіз) : монографія / В. В. Молодиченко / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Знання України, 2010. – 384 с.
9. Пінчук Т. С. Особливості формування духовної культури майбутнього вчителя-словесника в сучасному соціокультурному просторі / Т. С. Пінчук, Н. Ю. Калина // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: збірник наукових праць. – Луганськ: Вид-во ЛНУ ім. Тараса Шевченка. – С. 43-48.
10. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості : монографія / Е. О. Помиткін. – К. : Наш час, 2007. – 280 с.
11. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка : навчальний посібник / М. Г. Стельмахович. – К. : Інститут системних досліджень освіти, 1996. – 288 с.
12. Шаргородська С. Б. Шляхи формування духовної культури майбутнього вчителя / С. Б. Шаргородська, В. Л. Шаргородська // Духовність особистості: методологія, теорія і практика : збірник наукових праць / [гол. ред.

Г. П. Шевченко]. - Вип. 1. - Луганськ : Вид-во Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, 2004. – С. 201 - 205.

13. Шевченко Г. П. Система духовно-нравственного развития учащейся молодежи Украины / Г. П. Шевченко // Педагогика. - 2008. - № 9. – С. 114 - 120.

ДУХОВНА КУЛЬТУРА ЯК СКЛАДОВА МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ МОРСЬКОЇ ГАЛУЗІ

Токарева О. В.

Херсонський державний університет

Провідні тенденції сучасного українського суспільства – прискорення соціального розвитку, оновлення і розширення міжнародних відносин та інтеграція до загальноєвропейських структур — зумовлюють його динамічність, стимулюючи радикальні зміни соціальних зв'язків, інтеркультурної та міжособистісної комунікації, та трансформацію освітніх систем на засадах демократизації.

У Рекомендаціях Ради Європи та базових державних документах (Державна національна програма «Освіта. Україна: XXI століття», закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті головним завданням європейської вищої освіти визначається забезпечення якісної професійної підготовки кваліфікованих, конкурентоспроможних на національному, європейському та світовому ринках праці фахівців, здатних до співпраці й міжкультурної взаємодії, адаптації у сучасному динамічному суспільстві, що передбачає реалізацію власного творчого потенціалу на основі загальнолюдських цінностей, рівності та соціальної справедливості.

Згідно із зазначеними вимогами, а також положеннями нової мовної політики в Україні, пріоритетом професійної підготовки майбутнього фахівця морської галузі, діяльність якого розгортається в системі діалогу культур, є побудова навчального процесу як суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Ефективність її здійснення потребує сформованості у нього відповідного рівня загальної культури та її складових, зокрема, мовленнєвої, духовної, професійної культури тощо.

Отже, постає завдання у процесі здобуття вищої освіти влучно застосовувати слово під час фахової діяльності не тільки як носія інформації, а й як засобу духовного впливу. У цілому це зумовлюватиме збагачення культури, розвиток духовності майбутніх фахівців, їх професійне становлення. Тому, в межах теорії і методики професійної освіти актуальним є дослідження шляхів формування духовної культури як складової мовленнєвої культури майбутнього фахівця морської галузі у процесі вивчення іноземної мови та фахових дисциплін.

Теоретичні засади організації та здійснення освітнього процесу висвітлені у наукових здобутках як вітчизняних (С. Вітвицька, О. Гончар, В. Горшкова, О. Дубасенюк, І. Зязюн, В. Курило, В. Майборода, Н. Побірченко, О. Рудницька, О. Стукало, С. Сєдашева та ін.), так і зарубіжних (А. Вербицький, В. Єрофєєва, К. Колесова, Р. Селман, Р. Славин, О. Стауфорд, М. Хаузен та ін.) вчених.

Студіювання психолого-педагогічних, методичних і філософських джерел свідчить про широке вивчення питань формування духовності та духовної культури у контексті: формування загальної культури особистості (Л. Бутенко, О. Воронцов, І. Зимня та ін.), професійної культури (І. Ісаєв, В. Сластьонін Я. Януш, В. Дубічинського, Г. Величко та ін.), комунікативної культури (С. Герасименко, Н. Зуєнко, О. Овсейчик та ін.), діалогічної культури (М. Бахтін, В. Біблер, І. Чала), мовленнєвої культури (В. Русанівський, М. Жовтобрюх, А. Коваль, М. Пилинський, С. Єрмоленко, Н. Бабич) та ін.

Зважаючи на зазначене, підвищення рівня мовленнєвої культури особистості на сучасному етапі не втрачає актуальності, адже процес комунікації, уміння добре володіти словом стає, з одного боку, показником і складовою професійної компетентності майбутнього фахівця морської галузі, з іншого – показником його загальної культури, зокрема духовної культури, що визначається рівнем освіченості та моральності.

Комунікація – це інформаційний обмін, який відбувається не тільки в словесній формі, а й у мові жестів, міміки, тональності, голосовій модуляції,

зовнішньому вигляді й поведінці учасників комунікативного процесу. Під час спілкування суб'єкти взаємодії, виявляють мовленнєвий вплив на всіх його учасників і передбачають можливі їх реакції емоційні, поведінкові та ін.. Водночас сформована комунікативна компетентність допомагає майбутньому фахівцю відчувати впевненість у собі, уміння спокійно виходити із нестандартних виробничих ситуацій у міжнародних колективах, в яких спілкування відбувається іноземною мовою, зокрема англійською.

Щоб підвищувати рівень мовленнєвої культури, майбутньому фахівцеві необхідно:

- шанувати мову, якою спілкуєшся, і людей, з якими спілкуєшся;
- багато читати – творів різних стилів;
- намагатися, користуючись практично кількома мовами (зокрема, українською та англійською), добре оволодівати нормами кожної з них, осмислити їх специфіку;
- незалежно від сфери своєї діяльності стежити за змінами норм, які фіксуються у нових виданнях словників, довідників тощо;
- критично ставитися до написаного та промовленого слова, звіряючи його з кодексами норм і практикою визнаного зразка (викладача, співрозмовника).

Шляхів до вдосконалення мовленнєвої культури і розвитку духовності особистості, як показує практика і аналіз результатів наукових досліджень, є багато. Проте всі вони починаються з прояву любові до рідної мови, бажання вивчати її і майстерно володіти нею.

Отже, основами мовленнєвої культури кожної людини є добре знання мови, її виражальних засобів і мовленнєва практика, побудована на самоповазі і самоконтролі, що визначає формування і духовної культури особистості. Духовна культура, в якій особистість усвідомлює загальні цінності та намагається відтворити себе у цій системі цінностей, у суб'єктивних внутрішніх переживаннях, роздумах; пізнавати суспільство в його поступальному розвитку; осмислювати феномен культури, дає змогу

адаптуватися до сучасного глобалізованого світу, зокрема адаптуватися до виробничого колективу.

Розвинута та вихована особистість, за твердженням І. Зимньої, визначається: 1) культурою особистості, саморегуляцією (повага гідності іншої людини та збереження власної гідності в різних ситуаціях соціальної взаємодії); 2) культурою спілкування, побуту, здорового способу життя (адекватність людини ситуаціям професійної чи суспільної взаємодії); 3) культурою нормативної поведінки, етикету, соціальної взаємодії (дотримання етно-соціокультурних традицій, звичаїв, норм етикету в крос-культурній взаємодії); 4) культурою інтелектуальної та предметної діяльності (готовність використання загальнокультурного індивідуального фонду знань, сформованого змістом середньої освіти в ході вирішення завдань соціальної взаємодії); 5) загальноцивілізаційною культурою (орієнтація в основних ціннісних домінантах сучасного світу, країни: живопис, музика, література, архітектура тощо) та ін. [1, с. 14-15]. Зважаючи на зазначене розвиток особистості майбутнього фахівця визначається рівнем сформованості загальної культури, професійної, духовної, діалогічної, мовленнєвої культури, культури спілкування, котрі взаємопов'язані та взаємно зумовлені (рис. 1).

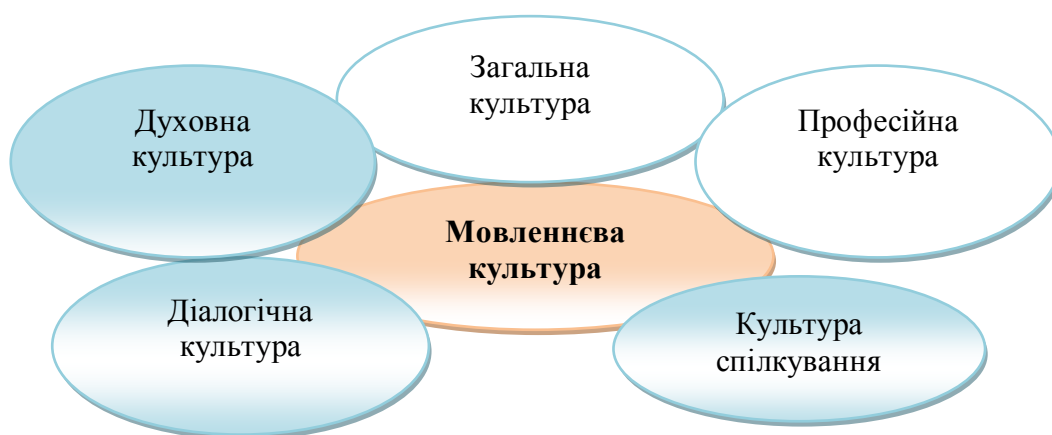

Рис. 1. Схема взаємозв'язку мовленнєвої культури з різними видами культур

Культура мовлення є обов'язковим елементом як загальної культури, так і професійної. Мовлення є показником його професійної культури, засобом самовираження і самоутвердження особистості.

Тому професійна підготовка майбутніх фахівців морської галузі вимагає:

а) компетентності у науковому, діяльнісному, поведінковому аспектах;
б) духовного багатства особистості, що несе моральну відповідальність за свою освітню діяльність;

в) комунікабельності (висока культура спілкування, діалогічна культура, що визначаються умінням забезпечувати позитивний моральний та емоційний настрій у суб'єкт-суб'єктній взаємодії).

Відродження та формування духовності відбувається під час освітнього процесу у вищій школі, зокрема професійної підготовки майбутніх фахівців, що має впливати на їхню свідомість, розширення світогляду, набуття переконання, виявлення активності у життєдіяльності в цілому. Як наголошує І. Бех, «духовність – фундаментальне надбання людини, в якому акумульовано всю людську культуру. Саме в царині культури (науці, мистецтві, релігії, моралі, праві) створюються цінності, які привласнює у своєму розвитку особистість. Активно долучаючись до світу культури, вона й набуває духовності як вищого вияву людяності [2, с.4]». Ураховуючи зазначене, розвиток духовної культури здійснюється ефективніше засобами мови, як рідної, так і іноземної, під час навчального процесу та практичного використання у безпосередньому спілкуванні в умовах проходження виробничої практики з фаху тощо. Адже, вивчаючи своєрідність іноземної мови, майбутній фахівець морської галузі не тільки розвиває когнітивну сферу, а й пізнає картину світу, осмислює себе і довкілля, суспільні стосунки і закони мовленнєвої поведінки, що активно впливає на його моральні якості, рівень культури спілкування. Особливого значення вивченню мови надавав К.Д. Ушинський, який наголошував, що «слово – плоть духу, і доки дух не перетвориться в слово, не оволодіє ним досконало, не прогляне крізь нього виразно для самого себе й для інших, доти він не може рухатися й розвиватися вільно» [3, с. 114].

Це дозволяє стверджувати, що вивчення рідної та іноземної мов позитивно впливає на формування загальної культури майбутнього фахівця, зокрема духовної культури як складової мовленнєвої. І таким чином духовність як ознака внутрішнього світу особистості репрезентує культуру, мораль людини в соціальному просторі, а саме освітньому. На думку В. Сухомлинського найвищий рівень розвитку особистості вбачає в моральній і духовній сфері, наголошуючи, що треба створювати «не тільки потрібні, необхідні, а й красиві матеріальні цінності.», а «...там, де створюється краса, людина стає творцем цінності духовної [4, с. 603]».

Вище викладене дозволяє зазначити, що використання мови зумовлює глибоке пізнання особистості, дозволяє виявляти її інтереси, захоплення, прагнення, основні цілі в життєдіяльності, зокрема в професійній; збагачення духовності – якості свідомості людини, а відповідно її поведінки, життя в цілому, що виявляється у вчинках, які формують в особистості певні духовні стани, що ведуть до внутрішнього переживання, викликають почуття й бажання творити добро, розвивають власне «Я», підштовхують до прояву емпатії – міжособистісного спілкування, взаємин і контактів. Саме цією якістю мають володіти майбутні фахівці морської галузі, яку необхідно розвивати засобами рідної та іноземної мов, котрі володіють значним потенціалом духовного впливу на особистість. А отже, зумовлюється формування духовної культури як складової мовленнєвої культури.

Список використаної літератури:

1. Зимняя И. А. Воспитательная деятельность образовательного учреждения как объект комплексной критериальной оценки: к постановке проблемы исследования / И. А. Зимняя. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2002. – 33 с.

2. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн.1: особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Наук, видання / І.Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – 208 с.
3. Ушинський К. Д. Изб.пед.сочин.: в 2х т. / Ред. кол.: В. Н. Столетов и др. / К. Д. Ушинський. – К.: Рад.шк., 1983. – т. 2. – 360 с.
4. Сухомлинський В. О. Труд душі. Вибр. Тв.. в 5-ти т. Т.5 / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1977. – 639 с.

ДО ПРОБЛЕМИ АКСІОЛОГІЧНИХ НАСТАНОВ ОСОБИСТОСТІ

Кобильнік Л. М, Хомула Ю. М.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет ім. Богдана Хмельницького*

Процес формування аксіологічних настанов - багатоплановий, він зумовлений багатьма чинниками і в чималому ступені взаємопов'язаний з явищем стратифікації суспільства. У зв'язку з цим, особливе значення набуває дослідження проблеми аксіологічних настанов особистості.

Поняття «настанова» було введено в експериментальну психологію С. О. Ланге в 1888 р. в рамках дослідження особливостей сприйняття і розумілося як «цілісна модифікація стану суб'єкта, спрямовуюча його реакції і взаємодії». У соціології поняття «настанова» було вперше вжито в 1918 р. У. Томасом і Ф. Знанецьким в роботі «Польський селянин в Європі та Америці». У цій праці даний термін позначав «орієнтацію індивіда як члена групи щодо цінностей групи».

Наступний крок у розробці поняття «настанова» зробили вчені Чиказького університету. Один з найбільш відомих представників цієї школи, Дж. Г. Мід вважав, що настанови породжуються і підтримуються соціальними факторами, серед яких центральне положення займають досвід спілкування з людьми і здатність бачити себе і світ таким чином, як це визначено соціальними символами. Дж. Г. Мід висунув гіпотезу, згідно з якою індивіди розвивають свої настанови за допомогою прийняття настанов інших індивідів. У ході пізніших досліджень з'ясувалося, що, незалежно від ситуації, вплив інших індивідів на настанови визначається ставленням до інформатора, ступенем довіри до нього як носія цих настанов [5, с. 69].

Аналіз останніх досліджень показав соціальну та практичну значимість проблеми формування аксіологічних настанов, яка розглядається нині у

філософському, культурологічному, психолого-педагогічному контекстах у трьох вимірах: глобальному, загальнодержавному та особистісному.

Перший вимір розкриває тенденції співіснування різних етносів, культур, релігій у контексті глобалізаційних процесів (Ж. Бодрийяр, Е. Заграва, Р. Робертсон). Другий – висвітлює проблеми національної самобутності на загальнодержавному рівні (М. Головатий, О. Панарін, І. Сінагатулін, В. Шевченко). Для третього виміру характерним є національне самовизначення особистості (Ю. Бойко, О. Бочковський, А. Княжинський, Б. Кравченко, І. Кресіна, М. Ломацький, В. Мандрагеля, В. Пустотін [6, с. 38]).

Проблема аксіологічних настанов особистості розглядається у працях З. С. Карпенко. На думку автора, продукт аксіогенезу особистості – аксіопсихіка – включає в себе різноманітні вияви її ціннісно-сислової сфери: мотиваційні (суб'єктивні, психічні, смислові) відношення, диспозиційні утворення (соціальні настанови і ціннісні орієнтації), мотиваційні чинники (потреби, інтереси, ідеали, загальну спрямованість діяльності і поведінки), емоційно-ціннісні характеристики процесу переживання (предмет переживання і зміст моральної колізії), життєві вибори особистості в різних сферах її самовизначення тощо. Основними аспектами теорії аксіогенезу особистості - аксіопсихології – є:

- нормативний, що відстежує процес присвоєння індивідом заданих суспільством духовних цінностей як зразків соціально бажаної поведінки;

- психодинамічний аспект, що відстежує зворотній бік аксіогенезу як знаходження шляхів самореалізації вроджених духовних устремлінь в просторі соціальних зв'язків особистості;

- феноменологічно-рефлексивний аспект, що являє собою взаємне проникнення обох вищеназваних напрямів дослідження і заснований на уявленні про нерозривну єдність об'єктивних і суб'єктивних джерел аксіогенезу особистості та їх представленість у внутрішньому (феноменальному) світі людини, вищим проявом якого є ціннісно-сислова свідомість з притаманними їй рефлексивними атрибутами [2, с. 3].

Формування аксіологічних настанов - складний і тривалий процес, який передбачає наукове знання психологічних механізмів, що лежать в основі ціннісних орієнтацій, та умов їх розвитку. Вивчення психологічних особливостей формування аксіологічних настанов особистості доцільно вести з позиції системного підходу, що дозволяє розглядати дане психологічне новоутворення як результат процесу взаємодії людини зі світом. З точки зору змісту, аксіологічна настанова – це загальна спрямованість особистості на те, що для неї в життєдіяльності значимо й важливо [2, с. 207].

Теоретичною розробкою проблеми настанов займався Г. Олпорт. Його формулювання поняття настанови (як стану психологічної готовності, що складається на основі досвіду, що надає направляючий, динамічний вплив на реакції індивіда щодо всіх об'єктів або ситуацій, з якими він пов'язаний) залишається одним з найавторитетніших в зарубіжній психології.

Пізніше це поняття, доповнюючись і уточнюючись різними дослідниками, трактувалося як «неусвідомлена соціально значуща реакція», як «стан готовності думки, почуття і дій людини по відношенню до якого-небудь соціального об'єкту» або ж як «готовність до позитивної або негативної реакції по відношенню до відповідних об'єктів».

Що стосується визначень вітчизняних дослідників, то в рамках концепції відомого психолога Д. Н. Узнадзе настанова розглядалася як неусвідомлюваний стан, який передує тій чи іншій діяльності і визначає її здійснення. «Не існує майже жодної більш-менш значної сфери відносин суб'єкта до дійсності, в якій участь настанови була б зовсім виключена. Настанова, торкаючись матеріалу, одержуваного об'єктом за допомогою всіх його реціпіруючих органів, повинна розумітися не як їх спеціальна функція, а як загальний стан індивіда. Вона повинна являти собою скоріше деякий загальний стан, який стосується не окремих якихось органів суб'єкта, а діяльності його як цілого» [7, с. 25] – так визначає поняття установки Д. М. Узнадзе. При цьому він вважав, що в якості необхідних умов виникнення настанови до поведінки виступають наявність потреби і можливості її задоволення. У такому розумінні людина осмислюється

як активно діючий суб'єкт, у свідомості якої дійсність отримує певну оцінку, ставлення. Інакше кажучи, настанови передують і обумовлюють будь-яку людську діяльність [7, с. 26].

Інше розуміння настанови пов'язане з ім'ям О. М. Леонт'єва, який вважав суттю настанови – схильність до дії, яка проявляється у трьох функціях: інтеграційній; координаційній; регулятивній. На думку вченого настанова виступає регулятором соціальних відносин [4, с. 153].

У загальноприйнятому значенні ключова категорія аксіології «цінність» розуміється, як ідеї, речі, явища, зміст, матеріальні об'єкти, духовна діяльність людини та її результати, які мають позитивну значущість для людини та суспільства, схвалюються та поділяються більшістю у суспільстві, не викликають сумнівів і служать еталоном, ідеалом для всіх людей [1, с. 262].

Поняття «цінності» було введено у 60-ті роки XIX сторіччя. Складність, багатозначність поняття «цінності», необхідність розв'язання складних питань філософії, педагогіки, психології, які пов'язані з проблемами цінностей, визначили наприкінці XIX – початку XX століття формування спеціальної сфери філософського знання – аксіології, яке у подальшому отримало свій розвиток у інших сферах, пов'язаних з розвитком людського буття. Поняття аксіології було введено французьким філософом П. Лапі у 1902 році й визначало напрям філософії, що досліджує ціннісну проблематику [3, с. 34].

Система цінностей відображає уявлення індивідууму про найближчі та віддалені цілі, характеризує його суб'єктивно-об'єктивне відношення до навколишнього середовища, діяльність та формується під впливом визначеного образу життя людини. Ціннісні орієнтації визначають моральний стрижень людини, його відношення до світу та самого себе, впливають на спрямованість та зміст соціальної активності, наповнюють життя сенсом, представляють основний канал усвідомлення людиною духовної культури суспільства, перетворення культурних цінностей у стимули та мотиви практичної поведінки, стають системоутворюючим елементом світогляду [7, с. 315].

Таким чином, теоретичний аналіз літератури показав, що для формування аксіологічних настанов особистості потрібно послідовно розширювати і поглиблювати уявлення людей про цінності і ціннісні орієнтації в різних сферах життя суспільства. Залежно від того, які конкретні цінності входять в структуру аксіологічних настанов особистості, можна визначити, на які цілі життя спрямована діяльність людини.

Список використаної літератури:

- 1) Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 2007. – 376 с.
- 2) Карпенко З. С. Психологічні основи аксіогенезу особистості : Автореф. дис. док. психол. наук / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Кондор, 2003. – 29 с.
- 3) Кирилова Н. А. Ценностные ориентации в структуре интегральной индивидуальности старших школьников / Н. А. Кирилова // Вопр. психологии. – 2000. – №4. – С. 29–37.
- 4) Леонтьев О. М. Деятельность. Сознание. Личность / О. М. Леонтьев – М. : Политвыд., 2007. – 2-е вид. – 304 с.
- 5) Мід Дж. Г. Дух, самість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста / Дж. Г. Мід – К. : Український центр духовної культури, 2000. – 416 с.
- 6) Оллпорт Г. В. Особистість в психології / Г. В. Оллпорт. – М. : Ювента, 2008. – 345 с.
- 7) Семенов В. Є. Ціннісні орієнтації сучасної молоді / В. Є. Семенов // Соціологічні дослідження. – 2007. – № 4. – С. 37-43.
- 8) Узнадзе Д. Н. Психология установки / Д. Н. Узнадзе. – СПб. : Питер, 2001. – 416 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Александрова Ганна Михайлівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету

Галіченко Максим Володимирович - викладач кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук Херсонського державного університету

Герінбург Ольга Вікторівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук Херсонського державного університету

Гришанов Ігор Володимирович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук Херсонського державного університету

Громова Катерина Анатоліївна – студентка 358 групи факультету дошкільної та початкової освіти Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського

Карсканова Світлана Вікторівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки та загальної психології Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського

Кобильнік Лілія Миколаївна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Богдана Хмельницького

Корольова Ірина Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету

Корунчак Лариса Анатоліївна – викладач кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук Херсонського державного університету

Недзельський Костянтин Казимирович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук Херсонського державного університету

Петрик Артем Миколайович – кандидат історичних наук, викладач кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук Херсонського державного університету

Поліщук Ірина Євгеніївна – кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук Херсонського державного університету

Саннікова Тетяна Василівна – кандидат педагогічних наук, в. О. доцента кафедри суспільно-гуманітарної освіти Одеського обласного інституту вдосконалення вчителів

Сапельняк Тетяна Іванівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук Херсонського державного університету

Семанчина Валентина Олегівна – аспірантка кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету

Семків Анастасія Василівна – аспірантка кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету

Сотер Марія Вікторівна – аспірантка кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету

Татарченко Олександр Борисович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та української філології Херсонського національного технічного університету

Токарева Ольга Вікторівна – аспірантка кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету

Хомула Юлія Миколаївна – студентка 5 курсу Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Богдана Хмельницького

Чабан Наталія Іванівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної освіти Херсонського державного університету

Шипко Андрій Леонідович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету

Щербина Віталій Юрійович – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету